

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΧΙΩΤΗ ΙΕΡΕΑ ΚΑΙ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΟ ΜΙΧΑΗΛ ΒΕΣΤΑΡΧΗ (†1662)*

άλλο δεν χρειάζοιμεσθεν παρά βιβλία (Χίος 1654)¹

Η διερεύνηση του αγαιοπελαγίτικου θεάτρου ανάμεσα στο 1580 και το 1750 έχει οδηγήσει ως τώρα στην ανακάλυψη δέκα νέων δραματικών έργων με θρησκευτική θεματογραφία από το χώρο των Κυκλάδων και τη Χίο και μιας σειράς θεατρικών παραστάσεων που συνδέονται με τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες καθολικών ταγμάτων την εποχή της Αντιμεταρρύθμισης, κυρίως των Ιησουιτών, αλλά όχι μόνο, και εκτείνονται από την Κωνσταντινούπολη ως τις Κυκλάδες και από τη Χίο ως τα Επτάνησα². Οι ποιητές των έργων αυτών είναι κατά κανόνα άγνωστοι, με μια σημαντική εξαίρεση, η οποία οφείλεται σε ένα μοναδικό χειρόγραφο με πέντε θρησκευτικά δράματα από τη Χίο³, που σώζονται χάρις στον αντιγραφικό ζήλο του Ιωάννη Μανροκορδάτου (Πόλη 1638 – Χίος μετά το 1700), του αδελφού του περίφημου Αλεξάνδρου, του «εξ απορρήτων» (1641-1709), από τη γνωστή φαναριώτικη οικογένεια⁴. Ο σύμμεικτος ογκώδης κώδικας με διάφορα έργα και έγγραφα που αφορούν τη Χίο, αλλά όχι μόνο, δεν υπάρχει σήμερα πια, αλλά κατά καλή τύχη σώθηκαν φωτοαντίγραφα του⁵, από τα οποία εκδίδονται σήμερα, από τον Μ. Ι. Μα-

* Το Παράρτημα Β' με τα έγγραφα, η μεταγραφή τους και η ελληνική μετάφραση, καθώς και μερικά από τα σχόλια είναι έργο του πρώτου μελετητή, όλα τα υπόλοιπα έργο του δεύτερου. Τα περισσότερα έργα είχαν εντοπισθεί ως φωτοαντίγραφα ή αντιγραφές στο αρχείο του Θωμά Παπαδόπουλου, για την προσκόμιση πρόσθετων φωτοαντιγράφων από τις μικροταινίες στα αρχεία της Propaganda Fide ευχαριστούμε τον Αντόνιο Φυρίγιο και το Γεράσιμο Ζώρα για την κριτική έκδοση ολόκληρου του κεμένου του επιζήσιου λόγου (Παράρτημα Γ') του Γαβριήλ Προσοιά για το Μιχαήλ Βεστάρχη, καθώς και την ανάλυση και άλλων σχετικών λόγων ευχαριστούμε τον Ιωσήφ Βιβιλάκη και το προσωπικό του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, ιδιαίτερα τον Αγαμέμνονα Τσελίκα και τη Μαρία Πολίτη.

1. Από επιστολή του Γρηγόριου ιερομονάχου προς το Λέοντα Αλλάτιο στη Ρώμη με την παράκληση να στείλει βιβλία για το ορθόδοξο φροντιστήριο των Αγίων Αναργύρων (Π.Ζ. ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, «Περί των εν Χίω φροντιστηρίων», *Αθηνά* 29 (1917), σσ. 231-254, ιδίως σσ. 246 εξ.). Υπογραφή: «Γρηγόριος ιερομόναχος και πρώην ηγούμενος και του φροντιστηρίου προστάτης».

2. Βλ. με όλη τη σχετική παλαιότερη βιβλιογραφία W. PUCHNER, *Griechisches Schuldrama und religiöses Barocktheater im ägäischen Raum zur Zeit der Türkenherrschaft (1580-1750)*, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaft 1999.

3. Μ.Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα του ορθόδοξου θρησκευτικού θεάτρου από τη Χίο (17ου αι.), άναφεμένα στο φως από αφανισμένο χειρόγραφο», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 64 (1989), σσ. 316-334.

4. Βιβλιογραφία για τον Αλεξάνδρο Μανροκορδάτο στον Ζ.Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΑΗ, *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700)*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 606 εξ. (αφ. 522) και G. PODSKALSKY, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821)*, München 1988, σσ. 295 εξ. Για τους Μανροκορδάτους βλ. E. LEGRAND, *Généalogie des Mavrocordato de Constantinople rédigée d'après des documents inédits*, Paris 1900, σσ. 10 εξ.

5. Για τις περιπτώσεις του κώδικα και την περιγραφή του βλ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σσ. 316 εξ. και 317-322. Περιγραφή του χειρογράφου υπάρχει επίσης στον κατάλογο της δημοπρασίας του Λονδίνου *Bibliotheca Philippica, Catalogue of French, Spanish and Greek Manuscripts and English Charters...*, which will be sold by auction by Sotheby and Co... Days of sale: Monday, 25th June 1973,

νούσακα και τον Β. Πούχνερ, τα θρησκευτικά δράματα αυτά, που εμπλουτίζουν σημαντικά την ισχυρή νεοελληνική δραματογραφία ανάμεσα στο Κρητοεπτανησιακό θέατρο του 17ου αιώνα και τις δραματικές μεταφράσεις στους φαναριώτικους κύκλους του 18ου αιώνα⁶.

Ο πολύτιμος αυτός κώδικας, που ανακαλύφθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 στο δημοπρατικό οίκο Sotheby στο Λονδίνο από τον Μανούσο Μανούσακα, περιέχει τα εξής έργα: 1) «Διάλογος [‘Πρόλογος’] της Υπεραγίας θεοτόκου» (σελ. 1-21, σε 440 ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους), 2) «Στίχοι πολιτικοί εις διαλόγου μέρος εβγαλμένοι και ποιημένοι εις την Ανάστασιν του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού παρά ιερέως Μιχαήλ Βεστάρχου» (σελ. 22-56 σε 616 ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους), 3) «Στίχοι πολιτικοί εις διαλόγου μέρος εβγαλμένοι και ποιημένοι εις τον Ελεάζαρον και τους επτά παίδας τους Μακκαβαίους της μητρος αυτών (sic) μετά της Θυσίας του Αβραάμ και ετέρων παρά ιερέως Μιχαήλ Βεστάρχου» (σελ. 57-129 σε 1606 ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους) μαζί με 3α) το «Ιντερμέδιο ενός μάγου ωσάν μύθος» (σελ. 129-137) που αναγράφεται χωριστά στον κώδικα, ανήκει όμως στο προηγούμενο έργο· 4) «Στίχοι πολιτικοί εις διαλόγου μέρος εβγαλμένοι και ποιημένοι εις τους τρεις παίδας παρά Ναβουχοδονόσορ βασιλέως βαλθεΐσιν εις την κάμνον εν χώρα Βαβυλώνα (sic) παρά Γληγορίου διδασκάλου του Κονταράτου» (σελ. 297-352 με 1116 ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους και άλλα μέτρα) και 5) «Δράμα περί του γεννηθέντος τυφλού με μίαν ιστορίαν του Δαρείου βασιλέως υπό Γαβριήλ Προσοψά» (σελ. 395-437 με ίχνη παλαιότερης σελιδαρίθμησης σε 956 ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους και μια αφιέρωση 26 πολιτικών στίχων «Προς τον ευγενέστατον και υψηλότατον κύριον Δημήτριον Κάλβον Κορέσιον»)⁷. Τα έργα αυτά, που το περιεχόμενό τους έχει περιγραφεί αναλυτικά και αποτιμηθεί η αισθητική τους στάθμη και η υφολογική τους διαστρωμάτωση⁸, βρίσκονται στην τελευταία φάση της έκδοσης. Πάρεργο της κριτικής έκδοσης είναι η προκειμένη μελέτη.

Όπως δηλώνουν οι επιγραφές και ο έμμετρος πρόλογος του αντιγραφέα στον κώδικα (παράρτημα Α'), τα τρία πρώτα έργα είναι του Μιχαήλ Βεστάρχη· το τέταρτο και το πέμπτο δεν αναφέρονται στον πρόλογο, γιατί προφανώς προστέθηκαν αργότερα στον κώδικα αυτό. Είναι επίσης ενδεικτικό ότι μεγάλο μέρος του προλόγου μιλάει αποκλειστικά για το Βεστάρχη⁹, τα έργα του οποίου φαίνεται πως έδωσαν το έναυσμα για τον αντιγραφέα να καταπιαστεί με τη συγκρότηση του σύμμεικτου κώδικα. Άλλο κείμενο που συσχετίζεται με το Βεστάρχη είναι ο επικήδειος λόγος που εκφωνεί ο Γαβριήλ Προσοψάς στις 16 Μαρτίου 1662, όπου αποκαλεί τον ιεροκήρυκα ως «διδάσκαλό μας» και τον εγκωμιάζει με θερμότητα λόγια («τιμή των ιερέων, καύχημα της πατρίδος μας, σοφώτα-

Lots 1906-2063... [London 1973], σσ. 6-9 (αρ. 1917). Για την ίδια τη δημοπρασία βλ. Μ.Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Εκθεσις πεπραγμένων του εν Βενετία Ελληνικού Ινστιτούτου του Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών κατά το έτος 1973», *Θησαυρίσματα* 10 (1973), σσ. 407 εξ.

6. Για τη θέση των έργων αυτών στη νεοελληνική δραματοουργία βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, το κεφάλαιο «Η πολύμορφη μετάβαση από το Μπαρόκ στο Διαφωτισμό» του μελετήματος: Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές για το ελληνικό θέατρο του 18ου και 19ου αιώνα. Προοπτικές και διαστάσεις, περιπτώσεις και παραδείγματα, στον τόμο: *Δραματοουργικές αναζητήσεις*, Αθήνα 1995, σσ. 141-344, ιδίως σσ. 152-178.

7. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχοιργήματα», ό.π., σσ. 325 εξ., 330 εξ.

8. Βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θρησκευτικό θέατρο στο Αγίο του 17ου και 18ου αιώνα», στον τόμο: *Το θέατρο στην Ελλάδα. Μορφολογικές επισημάνσεις*, Αθήνα 1992, σσ. 145-168, ιδίως σσ. 153-161.

9. Στίχοι 5-48.

τος διδάσκαλος» κτλ. βλ. παράρτημα Γ)¹⁰. Ο ίδιος εμφανίζεται στα χιώτικα έγγραφα από το 1658, όταν αλληλογραφούσε με το συγγενή του Λέοντα Αλλάτιο¹¹: λίγο αργότερα πήγε στην Κωνσταντινούπολη, έγινε ιερέας και διδάσκαλος και κήρυκας του Ευαγγελίου της Μεγάλης Εκκλησίας, και από τις αρχές της δεκαετίας του 1660 κήρυττε στο ναό του Αγίου Βίκτωρος· τότε, στα πλαίσια της αδελφότητας του ναού, ιδρύθηκε και νέο σχολείο από το Μανολάκη στην Καστοριανό, και με τη σύμφωνη γνώμη του Πατριάρχη των Ιεροσολύμων Νεκτάριου διορίστηκε ο Προσοπιάς δάσκαλος σ' αυτό, μάλιστα με ικανοποιητικό μισθό¹². Το 1671 υπογράφει χαρακτηριστικά ως «Γαβριήλ ιερομόναχος και διδάσκαλος της Αδελφότητας του Αγίου Βίκτωρος»¹³: σ' αυτό το σχολείο υπηρέτησε τουλάχιστον ως τις αρχές του 18ου αιώνα¹⁴.

10. Αποσπάσματα του επικείμενου λόγου δημοσίευσε ο Νικ. Σ. ΦΙΡΠΙΠΙΔΗΣ, «Κατάλογος των κωδίκων της Βιβλιοθήκης του Πατριαρχείου Αλεξάνδρειας», *Εκκλησιαστικός Φάρος* 37 (1938), σσ. 446-447 (και Πατριαρχείο Αλεξάνδρειας, *Κατάλογος της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης*. Τόμ. Α', *Χειρόγραφα*, Αλεξάνδρεια 1945, χφ 19 (176)).

11. Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, «Περί των εν Χίω φροντιστηρίων», *Αθηνά* 29 (1917), σσ. 231-254, ιδίως σσ. 237 εξ. και 251 εξ. (αρ. 8-9). Ο Προσοπιάς ζητούσε από τον Αλλάτιο να τον πάρει στη Ρώμη, αίτημα που δεν πραγματοποιήθηκε (Κ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν*. 1566-1822 (Σχολείο και λόγι-οι). Πειραιεύς 1946, σ. 10. Οι επιστολές του στο Ζερλέντη, ό.π., σσ. 251 εξ. κατά Curzio Mazzi, «Tre epistolarii nella Vallicelliana di Roma», *Rivista delle Biblioteche*, Firenze 1889, σσ. 107 εξ.

12. Σε ορισμένα χειρήματα ο Προσοπιάς υπογράφει και ως «Γαβριήλ ιερομόναχος ο Ροδοκανάκης» (φ. 392α, 394α κτλ. του κώδικα, ΦΙΡΠΙΠΙΔΗΣ, ό.π. σ. 447). Για το χρόνο της ίδρυσης του φροντιστηρίου του Αγίου Βίκτωρος στην Απλωταριά υπάρχουν κάποιες διαφορές ανάμεσα στους μελετητές: Ο Ζολώτας την τοποθετεί «περί το 1656» (Γ.Ι. ΖΟΛΩΤΑΣ, *Ιστορία της Χίου*. Τόμ. 3, μέρος τρίτο, εν Αθήναις 1928, σ. 430). Αυτή η χρονολόγηση προκύπτει από την ιδρυτική επιστολή του Πατριάρχη Παρθενίου, ο οποίος διορίζει τον Προσοπιά διδάσκαλο και ιεροκήρυκα της Μεγάλης Εκκλησίας (*Εκκλησιαστική Αλήθεια* 20 (1900), σ. 70): ο Ζολώτας υπέθεσε πως πρόκειται για τον Παρθένιο Γ' (26.7.1656-24.3.1657), αλλά μπορεί να είναι και ο Παρθένιος Δ' (πρώ-τη θητεία 1.5.1657 – τέλος Ιουνίου 1662) (βλ. PODSKALSY, ό.π., σ. 399). Ο μακαρίνας Μανολάκης ο Καστοριανός, γιος του Γεωργίου Μάνου «του Κιουτζήμπεη» από την Καστοριά, έχει ιδρύσει μια σειρά από σχολεία, 1665 στην Πόλη, αλλά και στην Άρτα, Αθήνα, στα Άγραφα κ.α. (ΖΟΛΩΤΑΣ, ό.π., Γ' γ', σσ. 429 εξ., Const. G. MANO, *Documente din secolele al XVI-XIX privioare la familia Mano*. Bucuresti 1907, σσ. 42 εξ.). Ο Άμαντος χρονολογεί την ίδρυση στο 1666 (*Τα γράμματα*, ό.π., σ. 10 εξ.), ο Ζερλέντης στο 1660 («Περί των εν Χίω φροντιστηρίων», ό.π., σ. 236), ο Ανδρεάδης (Ι. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Ιστορία της εν Χίω Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Αθήνα 1940, σ. 133) στο 1660 ή και 1665 (με παραπομπή στον αρχιμανδρίτη Χρυσόστομο ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, Ιεροσόλυμα/Αλεξάνδρεια 1910, σσ. 533 εξ.). Ο Μανώλασας καταλήγει στο 1662 («Πέντε άγνωστα σταχυογήματα», ό.π., σ. 324). Για το διορισμό και μισθό ΑΜΑΝΤΟΣ *Τα γράμματα*, ό.π., σ. 13, κατά τον ΑΝΔΡΕΑΔΗ (*Ιστορία της εν Χίω ορθοδόξου εκκλησίας*, ό.π., σ. 133) 20 ασλάνια σημειώνει πως ο διορισμός έγινε το 1666 (δηλαδή κατά τη δεύτερη θητεία του Παρθενίου Δ' 21.10.1665-9.9.1667: η χρονολογία σώ-ζεται στο ντοκουμέντο αρ. 14 στον Const. Mano, *Documente*, ό.π., σσ. XXXII εξ.). Ο Άμαντος σημειώνει πως ο μισθός αυτός ήταν αρκετά ικανοποιητικός και ότι ο ίδιος Προσοπιάς θα είχε πείσει τον Πατριάρχη Ιεροσο-λύμων και το μαυρίνα Μανολάκη για την ίδρυση της σχολής στη Χίο (*Τα γράμματα*, ό.π., σ. 11).

13. Σε πράξη της Μικράς Συνόδου εν Χίω (Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Διάφορα ελληνικά γράμ-ματα εκ του εν Πετρονπόλε Μουσείου της Α.Ε. του Κυρίου Nicolas Likhatcheff*. Εν Πετρονπόλε 1907, σσ. 43-45 (αρ.2)). Κατά τον Άμαντο (*Τα γράμματα*, ό.π., σ. 10) αυτό σημειεί πως «το σχολείο του Μανολάκη ιδρύ-θη εις την Αδελφότητα των Αγίων Βικτώρων της Απλωταριάς». Αυτή η αδελφότητα ήταν αφιερωμένη στα Ει-σόδια της Θεοτόκου (βλ. Παράρτημα Β', έγγραφο 8β).

14. Σωστά επισμαίνει ο Άμαντος, πως μια τέτοια μακροχρόνια διδασκαλία (σχεδόν 40 χρόνια) είναι επι-κμή μόνο με σταθερό εισόδημα, το οποίο εξασφάλιζε η δωρεά του Μανολάκη και η ιδρυτική πράξη του scho-λείου (ΑΜΑΝΤΟΣ, *Τα γράμματα*, ό.π., σ. 11). Ο Γάλλος ταξιδιώτης Tournefort σημειώνει, πως τον συνάντησε εκεί μαζί με τον πατέρα Κλεμέντιο (βλ. και ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, ό.π., σσ. 237 εξ.): «...le grec litteral même y est très negligé. Mr. Ammiralli qui a traduit l' Anatomie de Bourdon en cette langue; les Papas Gabriel & Clement, sont les trois seules personnes de l'Isle qui l' entendent; ils estiment les lettres Grécques de Budée, & les Poésies que

Τα συμφραζόμενα λοιπόν οδηγούν σ' ένα καθαρά ορθόδοξο περιβάλλον. Το ίδιο ισχύει και για το συγγραφέα του τέταρτου έργου, τον ιερομόναχο και διδάσκαλο Γρηγόριο Κονταράτο, ο οποίος μάλλον πρέπει να ταυτιστεί με τον ομώνυμο του διδάσκαλο της Χίου, που μαρτυρείται το 1725 από το Χρυσάνθο Νοταρά, και αφερωτή αμφίων, το 1728/29, στη Νέα Μονή¹⁵. Σε ορθόδοξο περιβάλλον οδηγούν και τα πρώτα στοιχεία, που είναι γνωστά για το Μιχαήλ Βεστάρχη: το 1638 υπογράφει σε πατριαρχικό έγγραφο ως «διδάσκαλος της Μεγάλης Εκκλησίας», που είναι αξίωμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹⁶. Αυτά τα στοιχεία ήταν γνωστά και δημοσιευμένα σε μελέτημα του Μανούσου Ι. Μανούσακα, ο οποίος παρουσίασε στις 11 Μαΐου 1989 σε συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών τα πέντε χιώτικα θρησκευτικά έργα και προανήγγειλε την έκδοσή τους¹⁷.

Ο Μιχαήλ Βεστάρχης, ο επονομαζόμενος Τζίφος (; - 1662) είναι μετά το Γεώργιο Χορτάτο ο πολυγραφώτερος Νεοέλληνας δραματουργός του 17ου αιώνα, σύγχρονος περίπου του Ιωάννη Ανδρέα Τρούλου, και η βιογραφία του παρουσιάζει αυταπάδευτο ενδιαφέρον. Παρουσιάζει όμως ενδιαφέρον ακόμα και για έναν άλλο λόγο: γιατί αντικαθρεφτίζει τις σχέσεις των δύο εκκλησιών στη Χίο του 17ου αιώνα κι αποτελεί το μοναδικό σημείο απόκλισης της ορθόδοξης εκκλησίας από την εχθρική στάση της προς το θέατρο που διατηρούσε από τους πρώτους αιώνες της ύπαρξής της, η οποία, καταγραμμένη στις απαγορεύσεις των πρώτων συνόδων (κυρίως της Πενθέκτης το 691 «εν Τρούλλω»), επαναλαμβάνονταν στους νομοκάνονες και τα σχόλια των αποφάσεων των συνόδων σ' όλη τη βυζαντινή περίοδο¹⁸. Η απόκλιση αυτή πρέπει να είχε σχέση με τη θεατρική δρα-

Mr. Menages a écrites en cette lange» (από την επιστολή Θ' «Description des isles de Scio, Metelin, Tenedos, Nicaria» στον M. P. de TOURNEFORT, *Relation d'un voyage du Levant*, Amsterdam 1718, σσ. 140 εξ., κα ιδίως σ. 146). Μετά τη βενετική κατοχή 1694/95 και την επανακατάκτηση από τους Τούρκους το νησί περνάει μακριά περίοδο κήφης των πολιτισμικών δραστηριοτήτων.

15. Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων (Φεβ. 1707-7.2.1731) αναφέρει στην επίσκεψή του στη Χίο τέσσερις δασκάλους (AMANTOS, *Τα γράμματα*, ό.π., σσ. 13 εξ., Πην. ΣΤΑΘΗ, «Το ανέκδοτο Οδοιπορικό του Χρυσάνθου Νοταρά», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1984), σ. 261). Κατά το Γ. ΦΩΤΕΙΝΟ, *Τα Νεαμονήσια*, Εν Χίω 1865, σσ. 254 εξ., ο Άμαντος σημειώνει: «Ο «λογιώτατος διδάσκαλος εν ιερομονάχοις κυρ Γρηγόριος Κονταράτος» ήτον αδελφός λιθανός της Νέας Μονής, διότι εις αυτήν αμείρωσε το 1729 «εν στηχηράιο άσπρον», «επιτραχήλιον», «περιζώνιον» και άλλα άμματα» (*Τα γράμματα*, ό.π., σ. 14· βλ. και ΖΩΛΩΤΑΣ, ό.π., Γβ', σ. 288). Ο Μανούσακας παρατηρεί, πως αυτές οι όψιμες χρονολογίες δεν αποκλείουν να έχει γράψει στα νιάτα του, τις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αιώνα, θρησκευτικό δράμα. Η αμείρωση στο Δημήτριο Καΐβοχορέση φαίνεται πως ενισχύει την εκδοχή αυτή, είτε ταυτίζεται αυτός με τον ομώνυμο του που έζησε από το 1666-1750 (Phil. ARGENTI, *Libro d' Oro de la noblesse de Chio*, τόμ. II, *Arbres généalogiques*, London 1955, σ. 25 αρ. 15) ή με τον μισέο Δημήτριο, γιο του Γεωργίου και της Μαρίας Καΐβοχορέση (†1714) (ΖΩΛΩΤΑΣ, ό.π., τόμ. Α', μέρος β', εν Αθήναις 1923, σ. 366). Να ταυτιστεί ο ποιητής με τον ιερομόναχο Γρηγόριο, τον διευθυντή της φροντιστηρίου των Αγίων Αναγνώρων και τέως ηγούμενον της Νέας Μονής, που πρωτοστατεί στην αλληλογραφία με το Λεόντα Αλλάτιο για την αποστολή βιβλίων, φαίνεται απίθανο για χρονολογικούς λόγους. Το έργο του Κονταράτου προστίθεται στον κώδικα μετά τη συγγραφή του προλόγου από τον Ιωάννη Μαυροζορδάτο (απόλυτος terminus post quem 1661, σχετικό terminus ante quem 1684).

16. J. AYMON, *Monuments authentiques de la religion des Grecs*, A La Haye 1708, σ. 331.

17. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχογραήματα», ό.π.

18. Το σχετικό υλικό συγκεντρωμένο στο μελέτημα Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Το Βυζαντινό θέατρο. Θεατρολογικές παρατηρήσεις στον ερευνητικό προβληματισμό της ύπαρξης θεάτρου στο Βυζάντιο», στον τόμο: *Ευρωπαϊκή Θεατρολογία*, Αθήνα 1984, σσ. 13-94, 397-416, 477-494 και συντομωμένο του ίδιου, «Το βυζαντινό 'θέατρο': ένα ως απολογισμός», στον τόμο: *Το θέατρο στην Ελλάδα. Μορφολογικές επισήψεις*, Αθήνα 1992, σσ. 21-43. Για τα σχετικά αποφάσεις των Συνόδων βλ. W. PUCHNER, «Mimos, Pantomimos und Mummenschanz im Spiegel griechischer Patristik und ekklesiastischer Synodalverordnungen. Quellenkritische Anmerkungen aus

στηριότητα των καθολικών ταγμάτων στο Αρχιεπίσκοπο και τη γνωριμία μαζί τους¹⁹. Στη Χίο, όπου η αποστολή των Ιησουιτών δεν ανήκε στη Γαλλία αλλά στην Ιταλία, και χρησιμοποιούσε όχι ξένους αλλά ντόπιους, που εκπαιδεύονταν συνήθως στη Σικελία²⁰, οι συνθήκες ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές²¹, κυρίως με την ανάληψη της ηγουμενίας της μονής του Αγίου Αντωνίου του Εξωμερίτη²², όπου λειτουργούσαν σημαντικές σχολές, από το Δομήνικο Μαυρίσιο (1580-1665)²³, γεννημένο στη Χίο επίσης, ο οποίος είχε θεατρικές εμπειρίες από τη θητεία του στη γαλλική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη (1612-1629), – ενδέχεται μάλιστα να είναι και ο συγγραφέας θρησκευτικού θεατρικού έργου για το νεαρό Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο –²⁴, κι είχε γνωρίσει στην Κύπρο τον μετέπειτα πρώτο εκδότη της «Ερωφύλης» (Βενετία 1637), όταν το καλοκαίρι του 1627 φιλοξενήθηκε επί μήνες στο σπίτι του στη Λευκωσία²⁵. Σε λεπτομερειακή έκθεσή του το 1648 αναφέρει σαφώς πως κατά τις τρεις τελευταίες ημέρες του καρναβαλιού γίνονται στα πλαίσια των θρησκευτικών εκδηλώσεων και θεατρικές παραστάσεις²⁶. Αυτές υπήρχαν και πριν από τη θητεία του, ίσως από τα τέλη του 16ου αιώνα²⁷. Σε αναφορά του προς τον Francesco

theaterwissenschaftlicher Sicht», *Maske und Kothurn* 29 (1983), σσ. 311-317. Στα Τρίκαλα πριν απ' το 1738/39 καθαρεύει ακόμα «ιερέας κομωδοποιός», που τόλμησε «ποιήματά τε και συγγράμματα και διά στίχων δραματοποιεῖν...», «κατά μίμησιν των εν ταις κομωδίας και σκηναῖς γελοτοποιῶν και εφνέριστον ανδραρίων και μύμων» (Ε.-Ν. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΚΗ, *Νικόλαος Κριτίας, Βιογραφικά και εργογραφικά*, Αθήνα 1984-86, ανάπτυπο από το Α' και Β' τόμο *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* του Κέντρου Ερευνής του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, σσ. 238-240 βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρικές παραστάσεις στη Θεσσαλία του 18ου αιώνα μια υπόθεση», στον τόμο: *Το θέατρο στην Ελλάδα. Μορφολογικές επισημάνσεις*, ό.π., σσ. 169-179).

19. Πολύ σχετικό αρχαιολόγιο υλικό έχει δημοσιευτεί από το Μ. Ν. ΡΟΥΣΣΟ-ΜΗΛΙΔΩΝΗ, *Ιησούτες στον ελληνικό χώρο, 1560-1917*, Αθήνα 1991, του ίδιου, *Ελληνες Ιησούτες (1560-1773)*, Αθήνα 1993 και του ίδιου, *Φραγκισκανοί-Καπουκίνοι. 400 Χρόνια Προσφορά στους Έλληνες 1585-1995*, Αθήνα 1996.

20. Α. CARAYON, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople et dans le Levant aux XVIIe siècle*, Poitier-Paris 1864, σσ. 21 εξ.

21. Η μονή αναφέρεται σε πολλά περιηγητικά κείμενα του 17ου αιώνα (ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, *Ιησούτες στον ελληνικό χώρο*, ό.π., σσ. 94 εξ.). Ήδη ο Μελέτιος Πηγάς, Πατριάρχης Αλεξανδρείας 1599-1610, είχε επανέσει τη σχολή (Μ. ΠΑΧΝΗΣ, «Ο Μελέτιος Πηγάς και οι εν Χίο Ιησουίται», *Χιακά Χρονικά* 2 (1914), σσ. 158 εξ.)· το 1597 είχε 200 μαθητές, από αυτούς 80 ορθόδοξους (επιστολή του Γεωργίου Φορνέτου Ιουστινιανού προς τον Acquaviva, 25.5.1597, στον HOFMANN, *Vescovadi cattolici*, ό.π., σ. 20), μεταξύ άλλων και το Λέοντα Αλλάτιο (με όλη τη βιβλιογραφία PODSKALSKY, ό.π., σσ. 213-219 και pass.).

22. Λεπτομερειακή περιγραφή υπάχρει στο επισκόπο Ανδρέα Σοφιανού από τις 4 Μαΐου 1648 (G. HOFMANN, *Vescovadi Cattolici in Grecia*, τόμ. Α', Chios, Roma 1934, σσ. 73 εξ.).

23. Τα περισσότερα στοιχεία στο ΡΟΥΣΣΟ-ΜΗΛΙΔΩΝΗ, *Ελληνες Ιησούτες*, ό.π., σσ. 131-141.

24. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρική παράσταση στην Κωνσταντινούπολη το 1623 με έργο για τον Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο», στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, Αθήνα 1995, σσ. 197-240.

25. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ματθαίος Κιγιάας και Δομήνικος Μαυρίσιος: μια συνάντηση (Λευκωσία 1627) σημαδιακή για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου», στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα*, Αθήνα 1997, σσ. 113-148.

26. Archivum Propagandae Fidei, *Scritture delle Congregazioni Particolari, Visite e Collegi*, Vol. 29, 1648, φύλ. 340-344, σε ελληνική μετάφραση στο Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, «Δομήνικος Μαυρίσιος, της Συντροφιάς του Ιησού: Έκθεση περί των Ιησουιτών της Χίου», *Σύγχρονα Βήματα* 77-78 (1991), σσ. 73-89 (ειδικά σ. 84) και μερική μετάφραση στο μελέτημα του ίδιου, «Δραστηριότητες Ιησουιτών στη Χίο τον 17ο αιώνα», *Παρασούος* 32 (1990), σσ. 309-328, ιδίως σσ. 320-327.

27. Σε μια σχετική αναφορά του, ο Michele GIUSTINIANI, στην πραγματεία του *La Scio Sacra del Rito Latino* (Avellino 1658), αφηγείται τα εξής: «Essortò i padri Gesuiti, che in tempi di dissolutione, quali sono quelli del carnevale, si recitassero comedie, & vtili, e dialetteuole per la moralità, che conteneuano, acciò le

Ingoli, γραμματέα της Propaganda Fide, το 1631 αναφέρει πως τις ημέρες αυτές η Ευχαριστία παρουσιάζεται δημοσίως όπως και την εβδομάδα της Αγίας Δωρεάς· αυτό γίνεται για να μην τρέχει ο κόσμος στις μασκαράδες²⁸. Και στη Νάξο και στη Σαντορίνη γίνονται ακριβώς για τον ίδιο λόγο αυτές τις μέρες θεατρικές παραστάσεις κι αναπαραστάσεις²⁹. Στην αναφορά αυτή γίνεται και λόγος για τις κατηχήσεις των νέων και για το γεγονός, ότι λειτουργούσαν πέντε αδελφότητες, από τις οποίες τουλάχιστον τρεις ήταν αφιερωμένες στην Παναγία. Από τον κύκλο αυτό προέρχονταν τόσο ο Χιώτης Ραφαήλ Schiattini, επίσκοπος Νάξου (1625-1657), που μνημονεύει παράσταση των Ιησουιτών στη Νάξο το 1628³⁰, όσο και ο Χιώτης Ανδρέας Σοφιανός, επίσκοπος Θήρας και από το 1642 Χίου³¹.

Και οι τρεις Χιώτες ιερείς-δραματουργοί του θρησκευτικού θεάτρου ήταν ορθόδοξοι. Τα πράγματα όμως περιπλέκονται από ένα έγγραφο που το είχε επισήμει παλαιότερα ο ιστορικός της Χίου, Γεώργιος Ζολώτας (έγγραφο αρ. 3), με την ομολογία πίστεως των Μιχαήλ Βεστάρχη και Χριστόφορου Αλβάνου «καλογήρων Χίου προσελθόντων εις την καθολική πίστιν»³²· η διατύπωση αυτή βέβαια είναι ανακριβής, γιατί, όπως επισήμανε ο Θωμάς Παπαδόπουλος³³, η ομολογία πίστεως δεν σημαίνει αλλαγή δόγματος, αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι τυπική προϋπόθεση μιας έμμοιθης σχέσης με την Καθολική Εκκλησία³⁴. Τα ως τώρα γνωστά στοιχεία της βιογραφίας του Βεστάρχη, ιεροκήρυκα των ορθόδοξων που έχει κάνει ομολογία πίστεως στους Καθολικούς, δεν είναι οπωσδήποτε ανατριχιαστικά³⁵. Οι ομολογίες αυτές άλλωστε είχαν και μια χρηστική λειτουργικότητα, ακόμα και ωφελμιστική: υπάρχουν τέτοιες ομολογίες στα αρχεία της Propaganda Fide α-

persone allettate da simili rappresentazioni, fuggissero l'occasione dell' Offesa di Dio» (σ. 186). Αυτό αναφέρεται προφανώς στις αποκριτικές μασκαράδες, οι οποίες στη Χίο δεν ήταν και πάντα ιδιαίτερα σεμνές· βλ. το υλικό στον W. PUCHNER, *Brauchtmerserscheinungen im griechischen Jahreslauf und ihre Beziehungen zum Volkstheater*, Wien 1977, pass. με βιβλιογραφία, κυρίως P. P. ARGENTI/H. J. ROSE, *The Folk-Lore of Chios*, 2 vols., Cambridge 1949, σσ. 357 εξ.).

28. Archivum Propagandae Fidei, *Scritture riferite*, vol. 149, φύλ. 58°-59° (ελληνική μετάφραση στο ΡΟΥΣΣΟ-ΜΗΛΙΑΔΩΝΗ, *Ελληνες Ιησουίτες*, ό.π., σσ. 136 εξ.).

29. Το υλικό για τη Νάξο στον Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρολογικά, εκκλησιαστικά και λαογραφικά της παλαιάς Νάξου», στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα*, Αθήνα 1997, σσ. 149-198. Για τη Σαντορίνη βλ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* ΙΕ' (1995), σσ. 134-197 ιδίως σσ. 160 εξ.

30. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ιησουϊτικό θέατρο στο Αιγαίο του 17ου αιώνα: α) Ιησουϊτική παράσταση σε εκκλησία της Νάξου το 1628», στον τόμο: *Ελληνική Θεατρολογία*, Αθήνα 1988, σσ. 301-312 κατά Γ. HOFMANN, *Vescovadi Cattolici nella Grecia*, τόμ. Δ', Naxos, Roma 1938, σσ. 74-78 (Arcivescovo Raffaele Schiattini, descrizione della Processione di Corpus Christi. 5 luglio 1628. Archivum Propagandae fidei, *Scritture riferite*, vol. 114, φύλ. 160°-163°).

31. Βλ. ακόμα στη συνέχεια.

32. ΖΟΛΩΤΑΣ, ό.π., Γ'β', σ. 392· ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σ. 322.

33. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Δραστηριότητες Ιησουϊτών στη Χίο», ό.π., σ. 321, σημ. 34.

34. Ομολογίες πίστεως προς τον Καθολικισμό και δηλώσεις υποταγής στον Πάπα υπάρχουν συσσωρευμένες από καλόγερους των μονών του Αγίου Όρους και από την Πάτμο. Ο βασικός μελετητής του υλικού αυτού, Georgio HOFMANN, σημειώνει σχετικά: «Anlass einer Annäherung der Athosmönche an Rom war gewöhnlich die zeitliche Not, die auf ihren Klöstern unter der Zeit der Türkenherrschaft lastete» (G. HOFMANN, *Rom und die Athosklöster*, Roma 1924, (Orientalia Christiana 28), σ. 13. Στην περίπτωση της Πάτμου ήταν αποφασιστικής σημασίας η προστασία από τους πειρατές (βλ. το υλικό στον ίδιο, *Patmos und Rom*, Roma 1925 (Orientalia Christiana 41), σσ. 53 εξ.). Τέτοιες ομολογίες υπάρχουν και από ορθόδοξους επισκόπους από το νησιωτικό χώρο (G. HOFMANN, «Byzantinische Bischöfe und Rom. Kleine Hinweise auf Quellenschriften des XVII. Jahrhunderts», *Oriens Christianus* 70 (1931), σσ. 132-154).

35. Σημειώνει ο ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, μετά την παράθεση των στοιχείων της ομολογίας πίστεως: «Αλλ' αυτό α-

πό ορθόδοξους μοναχούς της Πάτμου και του Αγίου Όρους, που ήθελαν κατ' αυτόν τον τρόπο να εξαιραλίσουν υποστήριξη για να φυλαχθούν από τις επιδρομές των πειρατών ή επιδιώκαν άλλα οφέλη³⁶. Άλλωστε είναι γνωστές και περιπτώσεις όπως τον Ιλαρίωνα Κιγάλλα, του δεύτερου γιου του εκδότη της «Ερωφίλης», ο οποίος σταδιοδρόμησε και στις δύο εκκλησίες³⁷. Επίσης οι σταδιοδρομίες των αποφοίτων του Ελληνικού Κολεγίου του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη δείχνουν πόσο ρευστά ήταν τα πράγματα το 17ο αιώνα ως προς τις πραγματικές θρησκευτικές πεποιθήσεις παρά την αυστηρή δογματική «φιτρίνα» των δύο πίστειων³⁸. Άλλωστε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, όλοι οι εμπλεκόμενοι στην υπόθεση της ομολογίας ήταν γεννημένοι Χίοι· δεν αποκλείεται να υπερτερούσε τελικά το αίσθημα κάποιας πατριωτικής αλληλεγγύης ενάντια στις δογματικές διαφορές των δύο εκκλησιών. Τουλάχιστον για τις Κυκλάδες υπάρχουν ενδείξεις μαζράς ειρηνικής συμβίωσης των δύο κοινοτήτων³⁹.

ντιφάσκει προς άλλα αντίθετα δεδομένα» («Πέντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σ. 322), αναπτύσσοντας όσα αναφέρει ο ορθόδοξος Προσούφας στον επικείμενο λόγο του στις 16 Μαρτίου 1662 (βλ. Παράρτημα Γ). Ως συμπέρασμα διατυπώνεται: «Ο επικείμενος λοιπόν αυτός μαρτυρεί ότι ο Μιχαήλ Βεστάρχης, κι αν ακόμη είχε πρόσκαιρα, στη νεότητά του, προσχωρήσει στον καθολικισμό, όμως ξαναγύρισε και παρέμεινε στην ορθοδοξία ως το θάνατό του, αναπτύσσοντας αξιόλογη ποιμαντική, κηρυκτική και διδακτική δράση» (ό.π., σ. 324). Σε άλλο σημείο της μελέτης, προς το τέλος της, επανέρχεται στο θέμα σχετικά με τη θρησκευτική δραματογραφία: «Ενώ όλα τα άλλα έργα, όσα ξέραμε μέχρι σήμερα, ήταν γραμμένα από καθολικούς και για καθολικούς, τα δικά μας ήταν γραμμένα από ορθόδοξους ιερείς και δασκάλους και για ορθόδοξους (επιφυλάξη θα έπρεπε ίσως να έχουμε για τον πρώτο, τον Μιχ. Βεστάρχη, αν πράγματι είχε προσχωρήσει οριστικά στον καθολικισμό). Έτσι διαπιστώνουμε τώρα για πρώτη φορά ότι η ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία, για ν' αντιμετωπίσει και ν' ανταγωνιστεί την έντονη καθολική προπαγάνδα στη Χίο, όπου είχε σημειώσει πραγματικά εντυπωσιακές προόδους, πράγμα που προκάλεσε στο τέλος τη σφοδρή πολεμική κατά των λατίνων του ορθόδοξου μητροπολίτη Χίου Ιγνατίου Νεοχώρη (1662-1672), σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει τα ίδια πνευματικά όπλα. Έλληνες ορθόδοξοι κληρικοί και διδασκαλοί άρχισαν να συνθέτουν θεατρικά θρησκευτικά έργα κατά τον τύπο των Ιησουιτικών. Αυτή είναι, νομίζω, η σημασία των κεμένων αυτών στην ιστορία των ιδεολογικών ανταγωνισμών των δύο δογμάτων, αλλά και στην ιστορία των γραμματολογικών αυτού είδους» (ό.π., σ. 332). Όπως προκύπτει από τα δύο έγγραφα αρ. 9α και 9β, όπου ο Βεστάρχης υπογράφει το 1658, τέσσερα χρόνια πριν από το θάνατό του, το δικό του έγγραφο στα ελληνικά ως «διδάσκαλος της Μεγάλης Εκκλησίας», ο Βεστάρχης θεωρούσε τον εαυτό του ως το τέλος ορθόδοξο, όπως άλλωστε και ο γραμματέας της Propaganda (τα υπηρεσιακά σημειώματα). Ωστόσο μένει να διαφωτιστεί η συγγρασία που οδήγησε στο μοναδικό αυτό αποτέλεσμα, η οποία έγκειται τελικά στη συνάντηση φωτισμένων προσωπικοτήτων εκατέρωθεν (βλ. στη συνέχεια).

36. Βλ. σημ. 34.

37. Κ. KYRRIS, «Cypriote Scholars in Venice in the XVI and XVII centuries with some notes on the Cypriote Community in Venice and other Cypriote Scholars who lived in Rome and the rest of Italy in the same period», στον τόμο: *Ο Ελληνισμός εις το εξωτερικόν. Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der neueren Zeit*, Eds. Joh. IRMSCHER/M. MINEEMI, Berlin 1968 (Berliner Byzantinistische Arbeiten 40), σσ. 183-272, ιδίως σσ. 211 ες· Ε. LEGRAND, *Bibliographie Hellenique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, τόμ. 3, Paris 1895, σσ. 318-338· Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Αθήνα 1929, σσ. 52-65· G. F. HILL, *A History of Cyprus*, Cambridge 1952, τόμ. 4, σσ. 384-391 κτλ. Τόηο ο πατέρας του δείχνει τέτοια δείγματα, αλληλογραφώντας με καλβινιστές εναντίον των Λατίνων, ενώ συγχρόνως φιλοξενεί τον κατατρεγμένο από τους Τούρκους και Βενετούς Ιησουίτη Μανρίζιο στο σπίτι του, για να βολέψει αγοράστρα και τους τρεις γιους του στο Κολέγιο του Αγίου Αθανασίου (ο Kyrris σημειώνει: «a classical example of amphibiousness or rather of triplicity» (ό.π., σ. 208). Το «αμφίβιο» προέρχεται από χαρακτηρισμό του LEGRAND: «Le dernier linéal de cette lettre, o Matthie Cigalas implore l'assistance des Calvinistes contre les Latines, et d' un autre côté l'entrée de ses trois fils au Collège grec de Rome nous autorisent à le considérer comme un de ces amphibies qui, lorsque leurs intérêts étaient en jeu, récitaient le symbole avec l' addition du *filioco* et baisaient hypocritement la mule de pape» (ό.π., σ. 314).

38. ΤΣΙΡΠΑΝΗΣ, *Το Ελληνικό Κολέγιο*, ό.π.

39. Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η διαφοροποιημένη και εξισορροπημένη εικόνα που δίνει ο Θωμάς ΠΑΠΑ-

Σε πρόσφατο μελέτημά του ο Θωμάς Παπαδόπουλος δημοσίευσε περιληπτικά το γενικό περιεχόμενο ορισμένων εγγράφων που αφορούν την υπόθεση αυτή⁴⁰, στα πλαίσια της τεκμηρίωσης έμμισθης υπηρεσίας ορθόδοξων ιερέων σε ιησουιτικά σχολεία της Χίου (έγγραφα αρ. 3, 4, 6 και 8): ο Μιχαήλ Βεστάρχης (ο επιλεγόμενος Τζίφος)⁴¹ και ο Χριστόφορος Αλβάνος έκαναν στις 17.12.1642 ομολογία πίστωσης προς την καθολική εκκλησία και ο επίσκοπος Ανδρέας Σοφινάνος επαινεί την καθολική δραστηριότητά τους⁴². Η Propaganda Fide εγκρίνει το 1644 το μισθό τους (15 σκούδα για τρία χρόνια)⁴³, ενώ το 1658 ο Λατίνος επίσκοπος πληροφορεί την προϊστάμενη αρχή στη Ρώμη, πως οι δύο ιερείς έχουν κάνει την ομολογία τους από το 1642⁴⁴. Οι πληροφορίες στηρίζονταν στις περιλήψεις του γραμματέα της Congregazione, Francesco Ingoli, κι έτσι διέφυγαν ορισμένες σημαντικές λεπτομέρειες. Κυρίως ότι η ίδια η Propaganda Fide τους προέτρεπε σε στενότερη συνεργασία⁴⁵.

Η αναζήτηση περαιτέρω εγγράφων και η ανάλυση ολόκληρου του κεμένου των υπαρχόντων επιβεβαίωσε τις αρχικές υποθέσεις, αλλά τροποποίησε την εικόνα ως προς αυτό: οι Βεστάρχης και Αλβάνος ήταν ορθόδοξοι απόφοιτοι του ιησουιτικού κολεγίου της Χίου (έγγραφα αρ. 1α και 1β). Ο Δομίνικος Μαυρίκιος, ηγούμενος της ιησουιτικής μονής του Αγίου Αντωνίου, αναφέρει το 1639 πως ο Αλβάνος υποστηρίζει δημόσια τη Σύνοδο της Φλωρεντίας και τα πρωτεία του Πάπα, ενώ ο αδελφός του Ιγνάτιος, αρχι-

ΔΟΠΟΥΛΟΣ: «Έγινε πολύς λόγος για τις περιόδους ειρηνικής συνυπάρξεως καθολικών και ορθόδοξων στο Αιγαίο. Σε εθέσεις αποστολικών επισκεπτών, αλλά και σε πολλά έγγραφα που εστίασαν στην Προαγάνδα από θρηματολογικούς μισοαναγίους, διαβάζουμε πολύ συχνά για κοινούς θρησκευτικούς και άλλους πανηγυρισμούς πιστών και των δύο δογματών, έτσι που είναι αδύνατον κανείς να διανοηθεί ότι οι συμμετέχοντες σ' αυτούς μπορεί να χωρίζονται μεταξύ τους για το δόγμα. Αντιθέτως, άλλοι υποστηρίζουν ότι ουδέποτε στο χώρο ομονόησαν οι ορθόδοξοι με τους καθολικούς. Ότι και οι περίοδοι ηρεμίας ήταν προσωπίδες, επειδή οι ορθόδοξοι δεν ήθελαν να έχουν εχθρούς τους Βενετούς, σε περίπτωση επικρατήσεώς τους στο Αιγαίο. / Η πραγματικότητα είναι ότι, στις δεκαετίες της συνύπαρξης που διέρρευσαν, οι πιστοί των δύο δογματών δεν κατασπαράσσονταν διαρκώς και ασταμάτητα. Υπήρξαν και περίοδοι που υπό την καθοδήγηση φιλήσυχων ποιμένων επιδιόδονταν όλοι στην απλή τήρηση της πίστης προς την εκκλησία τους, χωρίς προσπάθεια η μία μερίδα να αλλοτριώσει την άλλη. / Η ειρηνική συμβίωση συνεχιζόταν αδιατάρακτη όσες φορές έκανε καιρό να παρουσιασθεί στις απομακρυσμένες περιοχές τους κάποιος φανατισμένος κήρυκας, προσερχόμενος από το ένα ή το άλλο στρατόπεδο, για να τους εξάγει και τον δικό τους φανατισμό, παρουσιάζοντας τον αντίπαλο για θανάσιμο εχθρό τους. Όσες φορές πλάνητες αγιορείτες μοναχοί αγκίσθησαν να εισπράξουν τον οβολό της ελεημοσύνης, χωρίς να σταθμεύσουν κάμποσον καιρό να και ξεσηκώσουν τα πλήθη κατά των πιστών του πάπα, όσες φορές κήρυκες καθολικοί περιορίσθησαν να τελούν μυστήρια και κηρύγματα στους ομοδόξους τους, χωρίς να επεκταθούν σε χαρακτηρισμό των πιστών στο πατριαρχείο συμπατριωτών τους ως πλανημένους και αμαρτωλών, ως αρετικών και σχισματικών, ο λαός και των δύο δογματών ηούλαξε, εξαντλώντας την ενεργητικότητά του στην εξασφάλιση των μέσων επιβίωσης ή στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργούνταν για όλους οι κοιντοί εχθροί, δηλαδή οι Τούρκοι, οι πειρατές, οι επιδημίες, οι θεομηνίες» (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Καθολικοί και ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π., σσ. 169 εξ.). Οι συνθέστεροι λόγοι διαταραχής του ήπιου κλίματος ήταν ωστόσο οικονομικοί, γιατί οι καθολικοί ανήκαν συνήθως στην ανώτερη τάξη: οι ορθόδοξοι τους έβλεπαν εξώλων πάντα με δυοπιστία, ως φεράζους/ η δυοπιστία προς τους φεραζολοπάδες διατυπώνεται καθαρά από το Μαυρίκιο στο έγγραφο αρ. 1α.

40. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Δραστηριότητες Ιησουϊτών στη Χίο», ό.π., σ. 321 σημ. 34.

41. Η διπλή ονομασία δεν προκύπτει μόνο από τα έγγραφα 2α, 2β, 3 κτλ. αλλά και από τον επικλήσει του Προσφύ, όπου στο φύλ. 46α «το εγκώμιον του πατρά Τζήφου» (Παράρτημα Γ, εισαγωγή).

42. Παράρτημα Β', έγγραφο αρ. 2α, 2β, 3 και 4.

43. Παράρτημα Β' έγγραφο αρ. 6.

44. Παράρτημα Β' έγγραφο 8.

45. Παράρτημα Β' έγγραφο 2β και 8. Βλ. στη συνέχεια.

διάκονος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, κι αυτός απόφοιτος της ιησουιτικής σχολής, είναι γνωστός και φίλος του πανίσχυρου γραμματέα της Propaganda Fide, Francesco Ingoli (έγγραφο 1β)⁴⁶. Όπως προκύπτει από το έγγραφο αρ. 1α και 9β, ο Βεστάρχης, ιεροκήρυκας στον ορθόδοξο ναό του Αγίου Βίκτωρος⁴⁷, διατηρούσε επίσης μιαν πολυάριθμη ορθόδοξη αδελφότητα αφιερωμένη στην Παναγία, συγκεκριμένα στα Εισόδια της Θεοτόκου, που είναι απλώς μια μικρή γιορτή στην καθολική Δύση και γιορτάζεται όπως και στην ορθόδοξη εκκλησία στις 21 Νοεμβρίου⁴⁸. Η γιορτή είχε εισαχθεί από τον Philippe de Mézières στη Δύση κατά το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, αλλά δεν γνώρισε ποτέ μεγάλη διάδοση⁴⁹. Υπάρχουν και άλλα στοιχεία που αποδεικνύουν πως ο Βεστάρχης, μαζί με τον εφημέριο της εκκλησίας, τον ιερέα Χριστόφορο Αλβάνο, χρησιμοποίησαν ορισμένα στοιχεία των καθολικών λειτουργιών, κυρίως των Ιησουιτών: π.χ. την τοποθέτηση για δημόσια προσκύνηση της Ευχαριστίας (όπως γίνεται στην ποιμπή της Αγίας Δωρεάς και, όπως είδαμε, τις τελευταίες ημέρες του καρναβαλιού)⁵⁰. Μεγάλωσαν και στόλισαν την εκκλησία τους χωρίς οικονομική υποστήριξη (έγγραφο αρ. 2α, επικήδειος του Προσοψιά), πράγμα που προϋποθέτει μεγάλο κύρος και επιρροή στο ποίμνιο ώστε να καταβάλει τα σημαντικά έξοδα της νέας ρύθμισης του ναού. Κυρίως ο Βεστάρχης αναφέρεται ως λαμπρός κι εύλωττος ιεροκήρυκας και ρήτορας, που είχε την εμπιστοσύνη και την απεριόριστη εκτίμηση των ορθοδόξων. Από τη θερμή υποστήριξη, που εξεδήλωνε ο Μαυρίκιος το 1642/43 προς την Propaganda (έγγραφα αρ. 2α, 2β, 3 και 5), όπως και από τη δική του συνοδευτική επιστολή προς τους καρδινάλιους (έγγραφο 3α), φαίνεται πως ο Βεστάρχης είχε και κάπως στενότερες σχέσεις με το φωτισμένο γηγενή του Αγίου Αντωνίου.

Η σύμπραξη των δύο εκκλησιών, οι διπλές λειτουργίες και συλλειτουργίες, δεν ήταν άγνωστο φαινόμενο στη Χίο, αλλά ούτε και στις Κυκλάδες⁵¹. Ακόμα και η κάλυψη διοικητικών αναγκών σε εξαιρετικές περιπτώσεις μεγάλης ικανότητας: ο Λέων Αλλάτιος (1588-1669) π.χ., συγγενής του Βεστάρχη και του Προσοψιά, ως ορθόδοξος ακόμα απόφοιτος του Ελληνικού Κολεγίου του Αθνασιού της Ρώμης, ήταν βοηθός του καθολικού επισκόπου Bernardo Giustiniani στη Νεάπολη⁵², και όταν το 1615 γύρισε στη Χίο, ο καθολικός επίσκοπος τον όρισε, μολονότι ήταν «greco di professione e di rito», δικό του βικάριο (στις 19.3.1616 υπογράφει ως «Leone Allaccius Vic[ar]ius Gen[er]allis et Commissarius Delegatus»)⁵³. Άλλωστε η Propaganda Fide από την αρχή σχεδόν (ιδρύθηκε το 1622) αποφάσιζε να χρησιμοποιεί στις στρατηγικές προσηλυτισμού στο Αιγαίο και

46. Και μέσω αυτού ελπίζει η Ρώμη να αποκτήσει κάποιαν επιρροή στο Πατριαρχείο (βλ. έγγραφο αρ. 1β).

47. Με βάση το έγγραφο αυτό πρέπει να διαφοροποιηθεί η εικασία του Μανούσκα, πως ο Βεστάρχης κήρυττε στο ναό των Αγίων Αποστόλων στο Παλαιόκαστρο (ΜΑΝΟΥΣΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σ. 323).

48. *Enciclopedia cattolica*, τόμ. 9, Città di Vaticano 1953, σσ. 1966 εξ.

49. Περισσότερες λεπτομέρειες και βιβλιογραφία στον Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Η *Repraesentatio figurata* των Εισοδίων της Θεοτόκου του Philippe de Mézières (Avignon 1372) και η κυρίαρχη της προέλευση», στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, Αθήνα 1995, σσ. 114-177.

50. Ακριβώς το ίδιο γινόταν στη Νάξο (βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρολογικά, εκκλησιαστικά και λαογραφικά στην Παλαιά Νάξο», ό.π.).

51. Βλ. το υλικό που έχει συγκεντρώσει ο ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π., σσ. 150 εξ.

52. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Λέων Αλλάτιος και η Χίος* (Ανάπτυο από τα *Χιακά Χρονικά Κ'*, 1989), Αθήνα 1989, σσ. 11 εξ.

53. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Λέων Αλλάτιος*, ό.π., σσ. 12 εξ.

qualche sacerdote cattolico di rito greco, κατά την έκφραση του visitatore apostolico αρχειπισκόπου Νάξου Pietro de Stefani το 18ο αιώνα⁵⁴. Υπάρχει ολόκληρη κατηγορία ορθόδοξων ιερέων φιλοκαθολικών, ενωτικών, επίσημων και ανεπίσημων ιεραποστολών de ritu graeco (του ανατολικού τυπικού), που δρουν, με ή χωρίς μισθό, περισσότερο ή λιγότερο φανερά, περισσότερο ή λιγότερο πραγματικά για την Καθολική Εκκλησία στο Αιγαίο⁵⁵. Η πληθώρα των πηγών δεν επιτρέπει γενικευτικά και απλουστευτικά συμπεράσματα. Ένας από αυτούς, ο Βίκτωρ Κορυφαίος (ή Ντακορφούς), απόφοιτος του Αγίου Αθανασίου και χειροτονημένος παπάς ανατολικού τυπικού (1658), αναπτύσσει στον Πύργο της Σαντορίνης και θεατρική δραστηριότητα (1660)⁵⁶. Δεν κατόρθωσε ποτέ να αποσπάσει το μισθό του μισιοναρίου. Πιο τυχερός ήταν ο Βεστάρχης, που είχε ισχυρότερους προστάτες στη Χίο. Όπως προκύπτει από τα έγγραφα αρ. 2α, 2β, 3 και 8, η Propaganda Fide ήταν εν γνώσει της δραστηριότητάς του, της υπόληψης που είχε στους ορθοδόξους και των ενεργειών του, που ερμηνεύτηκαν ως φιλοκαθολικές· αλλά βασικά ήθελαν να εκμεταλλευθούν την επιρροή του στους ορθοδόξους⁵⁷. Όταν στις 20 Νοεμβρίου 1642 έφτασε στη Χίο ο νεοεκλεγμένος επίσκοπος Ανδρέας Σοφιανός⁵⁸ και γύρισε στην πατρίδα του και σε γνωστό του περιβάλλον (ήταν πρώην μέλος ιησουιτικής αδελφότητας του Αγίου Αντωνίου),⁵⁹ έρχεται με εντολή της κεντρικής εξουσίας της Καθολικής Εκκλησίας να πάρει από τους ορθοδόξους παπάδες Μιχαήλ Βεστάρχη και Χριστόφορο Αλβάνο την ομολογία πίστεως, για να εργαστούν υπέρ της καθολικής εκκλησίας και να ορκιστούν ενώπιον μαρτύρων. Και οι δύο, που βρίσκονταν σε προηγούμενη συνεννόηση με το

54. G. HOFMANN, *Vescovadi Cattolici in Grecia*, τόμ. Β', Tinos, Roma 1936, σσ. 111 εξ.

55. Βλ. το συγκεντρωμένο υλικό στον ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π., σσ. 156-169.

56. Βλ. τα βιογραφικά στοιχεία στον ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π., σσ. 160-166.

57. Βλ. την έκθεση του Μαυρίκιου από το 1639 (έγγραφο 1α και 1β). Η υπόθεση του Βεστάρχη συνδέεται με τον Αλβάνο, γιατί ήταν εφημέριοι στην ίδια εκκλησία, όπου εισήγαγαν τελετές που συνήθιζαν οι καθολικοί, έχτισαν ειδικό βωμό για τους καθολικούς και προέτρεπαν και άλλους παπάδες να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους. Ωστόσο η υπόθεση συνδέεται και με τον αδελφό του Αλβάνου, Ιγνάτιο, που λόγω της φιλίας του με το γραμματέα της Propaganda Fide είχε επιρροή στη Ρώμη, και η Καθολική Εκκλησία έλπιζε, πως χάση στο πρόσωπό του θα βρει απήχηση στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αν δεν υπήρχαν οι διασυνδέσεις αυτές, ίσως οι παρακλήσεις του Μαυρίκιου για τη μισθοδότηση των δύο ορθόδοξων ιερέων, που απέκτησαν το σπάνιο προνόμιο της πληρωμής από τη Ρώμη, να έμειναν άκαρπες. Χαρακτηριστικά η μισθοδοσία του Βεστάρχη αργότερα δεν ανανεώνεται (βλ. έγγραφο 9α και 9β), ενώ ο Αλβάνος πετυχαίνει ανανέωση· τον θεωρούσαν πιο σημαντικό πρόσωπο για τους σκοπούς τους. Ωστόσο, όπως προκύπτει από το έγγραφο αρ. 10, το 1665 γίνεται λόγος για την αντικαθολική του συμπεριφορά.

58. Είχε εκλεγεί επίσκοπος Σαντορίνης στις 4 Μαρτίου 1630 (Patr. GAUCHAT, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, τόμ. Δ', Monasterii 1935, σ. 304).

59. Από τις αδελφότητες και τις σχολές του Αγίου Αντωνίου είχε περάσει ένα σημαντικό τμήμα του λατινικού ανώτερου κλήρου του Αιγαίου Πελάγους. Σημειώνει ο Μαυρίκιος στην εκτενή αναφορά του στα 1648: «Από αυτούς πολλοί έγιναν ιησουίτες ή μοναχοί άλλων ταγμάτων. Από αυτά τα παπικάκια βγήκαν πολλοί επίσκοποι, όπως ο Ραφαήλ Σιατινής, αρχιεπίσκοπος Νάξου, ο Ανδρέας Σοφιανός, τώρα επίσκοπος Χίου, ο Δομήνιος Δελλαγραμμάτιος, επίσκοπος Άνδρου, ο Αντώνιος Σέρρας, επίσκοπος Μήλου, ο μοναχός Ιάωβος Δελλαρόκας, που μας ετίμησε υπηρετώντας ως εφημέριός μας, ο Βιζέντιος Σιατινής, γενικός βικάριος Κεφαλάρας, ο Πέτρος Φαγρόνης, γενικός βικάριος Ρόδου. Όλοι οι ιερείς που υπηρετούν τώρα στον μητροπολιτικό ναό υπήρξαν μαθητές μας κι όσα ξέρουν τα έμαθαν από τους πατέρες μας, εκτός από ένα γέγοντα που δεν εφοίτησε στα σχολεία μας» (ελληνική μετάφραση στον ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, «Δραστηριότητες Ιησουιτών στη Χίο», ό.π., σ. 322).

Μαυρίζιο, ο οποίος από το 1639 ελπίζει τη «φιλοκαθολική» τους δράση, προβαίνουν πρόθυμα στην ενέργεια αυτή: σε συνοδευτικές επιστολές ο Βεστάρχης επικαλείται την ασάθεια στην πατρίδα του, που τον κάνει να καταφύγει στη σταθερότητα της έδρας του Αγίου Πέτρου, για να εργαστεί πιο αποτελεσματικά για την πατρίδα του, στο τέλος μάλιστα υπαινίσσεται πως έχει ανάγκη από το μισθό αυτό (έγγραφο αρ. 3α), ενώ ο Αλβάνος επικαλείται την ευγνωμοσύνη που έχει στους Ιησουίτες, γιατί αυτοί στην παιδική ηλικία του ενδιαφέρθηκαν για τη μόρφωσή του (έγγραφο αρ. 3β). Ο Βεστάρχης τονίζει και τις φιλικές σχέσεις, τις οποίες έχει με τους πατέρες της Συντροφιάς του Ιησού (δηλαδή κυρίως το Μαυρίζιο), που υποστηρίζουν το ποιμαντικό του έργο.

Ποια καθήκοντα ανέλαβε ο Βεστάρχης συγκεκριμένα, δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν. Οι σχετικές μνείες στα έγγραφα είναι γενικόλογες ή δεν μπορούν να ερμηνευτούν με την κυριολεκτική τους σημασία και αποτελούν συμβατικές φόρμουλες της θρησκευτικής γραφειοκρατίας του Βατικανού: «*dua sono Cattolici, et obediendi alla Chiesa Romana, defensori delli Dogmi cattolici*» (έγγραφο αρ. 2α στ. 16), «*li beni, che fanno questi due papassi*» (έγγραφο αρ. 2β στ. 7), «*essere m[ol]to affettionati alla Chiesa Romana, e far li altri del rito greco ad esser ancor loro affettionati*» (έγγραφο αρ. 3 στ. 10-12), «*dimostrano con veraci segni d' esserne Catholichiss[i]mi et ne fano alla giornata la prova fra questi greci*» (έγγραφο αρ. 4 στ. 6-7), με την απόφαση της μισθοδοσίας η Propaganda τους θεωρεί ενωτικούς: «*Caloieris Graeci Ritus Chiensibus unitis cum Sancta Romana Ecclesia*» (έγγραφο αρ. 5, στ. 2-3, όπως άλλωστε δηλώνουν και οι ίδιοι, έγγραφα 1α και 1β). Ο Μαυρίζιος αναπτύσσει και το ίδιο σκεπτικό, που οδήγησε την Καθολική Εκκλησία στη χρησιμοποίηση ιερέων του ορθόδοξου ρυθμού, γιατί είναι πιο αποτελεσματικοί από τους φραγκοπαπάδες (έγγραφο 2α στ. 23-27). Μόλις από τα έγγραφα του 1658 μαθαίνουμε όμως πιο συγκεκριμένα πράγματα για την αποστολή τους: ο Βεστάρχης είχε εξαιρεθεί από τη μισθοδοσία των μισσιοναρίων (σε αντίθεση με τον Αλβάνο, που επιτυγχάνει το 1654 ανανέωση) και παραπονιέται τόσο στον επίσκοπο Χίου όσο και στο γραμματέα της Congregazione για την άνιση μεταχείριση, εφόσον εξακολουθεί να προσφέρει τις ίδιες υπηρεσίες, όπως παλαιά: ο Ανδρέας Σοφιανός επιβεβαιώνει όσα ισχυρίζεται ο Βεστάρχης και αναφέρει πως και χρόνια μετά το 1642 του ζητήθηκε έκθεση για τη δράση των δύο ιερέων: «*dopo qualche anno di nuovo mi commesse che douessi dar relat[i]one del frutto che facevano apresso i greci li sud[det]ti duoi sacerdoti, et fatte le dovute diligenze, vedendo q[uan]to s' affaticavano in predicare, tener scuola, confessare et amaestrare li greci nel timor di Dio et nell' obedienda del som[m]o Pastore Romano*» (έγγραφο αρ. 8, στ. 9-12). Ο Βεστάρχης προσθέτει στις επιστολές του, πως συνέταξε και ετήσιες εκθέσεις στην Propaganda για τις σχετικές του δραστηριότητες (έγγραφο αρ. 9α).

Αυτή η συμβατική φρασεολογία περί υπακοής στον Πάπα και η υπηρεσιακή εξάρτηση και μισθοδοσία από τη Ρώμη δεν πρέπει να μας οδηγήσουν σε βεβαιωμένα συμπεράσματα, πως δηλαδή ο Βεστάρχης έγινε πραγματικά καθολικός: απλώς αναγνωρίζει τα πρωτεία του Πάπα (βλ. έγγραφο αρ. 3α). Οι δύο επιστολές του από το 1658, όπου ζητάει τέσσερα χρόνια πριν από το θάνατό του ακόμα μισθολογική αποκατάσταση, φέρουν την ιδιόχειρη ελληνική υπογραφή του: «*διδάσκαλος της μεγάλης Εκκλησίας Ιερέυς Μιχαήλ Βεστάρχης*» (έγγραφο αρ. 9α και β), ενώ η ιταλική υπογραφή τον φέρει ως «*Il Sacerdote greco Michele Vestarchi*» (έγγραφο αρ. 9α) και «*Il sacerdote greco Michele Vestarchi Canonico della Chiesa Mitropolitana di Scio*» (έγγραφο αρ. 9β). Τα περί καθολισμού και υπακοής στη Ρώμη δεν είναι μόνο δείγματα πραγματικής πεποίθησης των

ενωτικών, αλλά και κάπως ρητορικά σχήματα που χρησιμοποιούνται στην αλληλογραφία με το Βατικανό, για να καταστεί δυνατή μια θετική απόφαση της Congregazione σχετικά με τη μισθοδοσία. Η «φιλοκαθολική» δράση κινήθηκε κάπως στην επιφάνεια και σε ζητήματα τυπικά, και τα «φιλοκαθολικά» αισθήματα είχαν προφανώς μια πολύ πλατιά ερμηνεία. Χαρακτηριστικά είναι όσα γράφει ο Giovanni d'Aviano, dottor di theologia e filosofia, στην εκθεσί του από το 1665 για το Χριστόφορο Αλβάνο (που προφανώς ζει ακόμα), ότι υπάρχουν φήμες, πως ο εφημέριος του Αγίου Βίκτωρος, μολοντί λαμβάνει το μισθό του μισσιοναρίου, δεν διακατέχεται καθόλου από φιλοκαθολικά αισθήματα (βλ. έγγραφο αρ. 10).

Ο Βεστάρχης σε κανένα από τα τρία έργα του δεν κάνει ούτε την παραμικρή νύξη για Καθολικισμό, όπως συμβαίνει στο «Δαβίδ» και στην κυκλαδική «Τραγέδια του Αγίου Δημητρίου». Το αντίθετο: και τα τρία έργα αντλούν τα θέματά τους και παραθέτουν μάλιστα κατά λέξη παραθέματα από την ελληνική εκδοχή της Γραφής, τους Εβδομήκοντα και την Καινή Διαθήκη· το πρώτο έργο για τα Εισόδια της Θεοτόκου είναι εμπνευσμένο από το βυζαντινό εικονογραφικό τύπο «Άνωθεν οι προφίται», όπου οι προφίτες και προπάτορες της Παλαιάς Διαθήκης προεικονίζουν τον ερχομό της Θεοτόκου, χρησιμοποιώντας σύμβολα και εκφράσεις από τους Εβδομήκοντα, αλλά κυρίως από την υμνολογία των θεομητορικών εορτών (π.χ. και του Ακάθιστου Ύμνου), και του Όρθρου και του Εσπερινού των Εισοδίων (21 Νοεμβρίου), γιορτή που είναι κατώτερη στο εορτολόγιο της Λατινικής Εκκλησίας⁶⁰. Το τρίτο έργο του Βεστάρχη ακολουθεί και μετατρέπει σε θεατρικό έργο σχεδόν κατά γράμμα το απόκρυφο τέταρτο βιβλίο των Μακκαβαίων, που δεν συμπεριλαμβάνεται σε όλες τις εκδόσεις της Παλαιάς Διαθήκης⁶¹. Εξετάζοντας λοιπόν τα πρότυπα και τις πηγές των τριών θεατρικών του έργων, διαπιστώνουμε πως ο Βεστάρχης είναι πέρα για πέρα ορθόδοξος ιερέας με σημαντικές για την εποχή του θεολογικές γνώσεις. Αλλά όχι μόνο αυτό· ήταν οπωσδήποτε και διδάσκαλος (όχι μόνο επειδή το αναφέρει ο επικήδειος του Προσοπιά και ο πρόλογος του Μαυροκορδάτου): τα έργα του αποκαλύπτουν όχι μόνο σημαντικές θεολογικές γνώσεις, αλλά και αξιοσημείωτη ενημέρωση για την αρχαία ελληνική μυθολογία· αναφέρει κατά λέξη τον πρώτο στίχο της «Οδύσσειας» και της «Ιλιάδας», επικαλείται τις Μούσες, αναπτύσσει σκέψεις του Πλάτωνα, αναφέρει τον Ιπποκράτη, τον Ισοκράτη κι άλλους. Σε ορισμένα χωρία των έργων του ανιχνεύονται με τρόπο αρκετά εντυπωσιακό εγκυκλοπαιδικές γνώσεις της σχολικής διδασκαλίας⁶².

Η ερμηνεία του Θωμά Παπαδόπουλου, πως η έμμυσθη σχέση με τη Ρώμη έπρεπε να αποβλέπει στη σχολική διδασκαλία, παρουσιάζεται αρκετά λογική⁶³. Το αναφέρει άλλωστε ρητά το έγγραφο αρ. 8, πως ανάμεσα στις δραστηριότητες, για τις οποίες πληρωνόταν από τη Ρώμη, ήταν «predicare, tener scuola, confessare et amaestrare li greci nel timor di Dio», δηλαδή να κηρύττει, να κρατάει σχολείο, να εξομολογεί και να καθοδηγεί τους

60. Βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Εικονογραφικές πηγές σε έργα της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η περίπτωση του ανέκδοτου διαλογικού συχουρηγματος του Χιώτη ιερέα Μιχαήλ Βεστάρχη για τα Εισόδια της Θεοτόκου», στον τόμο: *Φαινόμενα και νοούμενα*, Αθήνα 1999, σ. 123-146.

61. B.H. DOERRIE, *Die Stellung der vier Makkabäerbücher im Kanon der griechischen Bibel*, Göttingen 1937.

62. Βλ. και Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ο Όμηρος στη χιώτικη θερησκευτική δραματοουργία του 17ου αιώνα», στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, ό.π., σσ. 241-247.

63. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Δραστηριότητες Ιησουϊτών στη Χίο», ό.π., σ. 321 σημ. 34.

ορθόδοξους στην τιμή του Θεού (το «et nell' obdienza dello som[m]o Pastore Romano» αποτελεί τη φραστική φόρμουλα που ικανοποιεί τη Ρώμη), πράγματα που έκανε και παλαιότερα με μεγάλη επιτυχία ως ιεροκήρυκας του Αγίου Βίκτωρος και κατηχητής της αδελφότητας των Εισοδίων της Θεοτόκου⁶⁴. Δεν αποκλείεται ο Βεστάρχης να είχε και κάποια διδακτική δραστηριότητα στο ορθόδοξο φροντιστήριο των Αγίων Αναργύρων, που βρισκόταν υπό τη διεύθυνση του Γρηγόριου ιερομονάχου, του τέως ηγούμενου της Νέας Μονής⁶⁵, και χρηματοδοτήθηκε πιθανώς και από το Λέοντα Αλλάτιο, όπως ανα-

64. Βλ. Παράρτημα Β' έγγραφο 2α, 8 και 9β.

65. Η υπόθεση αυτή στηρίζεται σ' ένα χωρίο επιστολής του Γρηγόριου προς το Λέοντα Αλλάτιο από τις 2 Ιανουαρίου 1643, όπου αναφέρεται για πρώτη φορά το φροντιστήριο των Αγίων Αναργύρων και η ανάγκη να εμπλουτισθεί με βιβλία. Ο τέως ηγούμενος της Νέας Μονής γράφει τα εξής: «ότι το φροντιστήριον πάγει εις το καλιότερον διατί ενω επαράσθηκα κάθε εξουσίαν πρόσκαρον και το κελί μου, και το μοναστήριον μου, και την εφημερίαν μου και ήλθα και εκάθησα εις τον ναόν και περίανλον των αγίων αναργύρων και έκτισα και κτίζω και εξιδίων κελία και έχω και δεύτερον πρόσκον και αναπαύω τον να διαβάξω των παιδιών, και εβεβαίωσαμέν το με όλην την κοινότητα της πολιτείας με τον πατριάρχην της κωνσταντινουπόλεως και αρχιερέων...» (ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, «Περί των εν Χίω φροντιστηρίων», ό.π., σ. 242). Ο Ζερλέντης θεωρούσε πως αυτός ο «δευτερος» θα μπορούσε να είναι ο Προσοψιάς (ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, ό.π., σ. 238) με βάση χωρίο της ιδρυτικής επιστολής του Πατριάρχη Παρθένιου, «αντέχεσθαι του αντόθι φροντιστηρίου ως και πρότερον, και έχειν αυτό δι' επιμελείας εις προσκοπήν των σπουδάζοντων εν αυτό μαθητών», βλ. επιστολή Ζερλέντης, ό.π., σσ. 250 εξ., αλλά αυτό μπορεί να αναφέρεται και στην αδελφότητα των Αγίου Βίκτωρος και τη δραστηριότητα του Βεστάρχη, όπως προκύπτει τώρα από τα νέα έγγραφα: ενδείξεις για κάποια παρακαμή του φροντιστηρίου των Αγίων Αναργύρων, στο οποίο διδάξε κάποτε ο Γεώργιος Κορέσιος, υπάρχει σε έγγραφο, ίσως από το έτος 1664, που δημοσιεύει ο Παπαδόπουλος, όπου οι επιτρόποι ζητούν από τον Αλλάτιο χρήματα για την αποπεράτωση των εργασιών του «ιερού», *Λέων Αλλάτιος*, ό.π., σσ. 112 εξ.: ο Προσοψιάς πάντως είναι μέλος της αδελφότητας των Αγίων Αναργύρων, βλ. Ph. ARGENTI, *The religious minorities of Chios*, Cambridge 1970, σ. 234 σημ. 2). Αυτό φαίνεται όμως κάπως απίθανο, γιατί το 1658 ο Προσοψιάς είναι ακόμα ιεροδιάκονος, δηλαδή νέος· το 1643 θα ήταν παιδί ακόμα (βλ. τις επιστολές του στον Αλλάτιο, ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, ό.π., σσ. 251-253 αρ. 8-9). Άλλη εκδοχή πρότεμο ο Θωμάς ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, σχολιάζοντας το ζήτημα του σχολείου που ήθελε να ιδρύσει ο Αλλάτιος στη Χίο, σχέδιο που μάλλον δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ (μεγάλο μέρος των επιστολών μεταξύ Αλλάτιου και λογίων της Χίου είχε αυτό το περιεχόμενο, εκτός από την ανάγκη αποστολής βιβλίων για τα φροντιστήρια και το ενδιαφέρον του Αλλάτιου για χειρόγραφα που αφορούσαν στη Χίο): το οικοπέδο του μελλοντικού σχολείου και το σπίτι του στο Βρωμόπουλο θα παραδίδονταν στην πολιτεία μετά το θάνατο της μητέρας του Αλλάτιου (8 Φεβρουαρίου 1647): όμως όχι μόνο αυτό δεν έγινε, αλλά πούληθηκε καόλας. Ο επίσκοπος Ανδρέας Σοκιανός γράφει στον Αλλάτιο δώδεκα μέρες μετά το θάνατό της (μόλις είχε αφιχθεί από τη Ρώμη) για τη σύγχυση που έχει δημιουργηθεί σχετικά με το σπίτι και για τα βιβλία που περιμένουν να στείλει στη Χίο από τη Ρώμη. Αναφέρει πως ο ίδιος μαζί με τον Pietro Fangoni μύλησαν με τους δευτοντάτους, ορθόδοξους και καθολικούς, για την απόφαση του Αλλάτιου να δωρίσει την περίφημη βιβλιοθήκη του στην πατρίδα: παρόντες ήταν και ο παπα-Γρηγόρης και ο *papa-Ziffo* (δημοσιευμένη στον LEGRAND, ό.π., σ. 465 εξ.). Ο Παπαδόπουλος εκάζει πως, εφόσον ο Γρηγόριος ιερομόναχος ήταν διευθυντής του φροντιστηρίου και είχε και «δευτερον», αυτός που ήταν παρών στη συζήτηση για τα βιβλία του Αλλάτιου, ενδέχεται να ήταν ο Βεστάρχης (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Λέων Αλλάτιος*, ό.π., σ. 36, σημ. 4). Το κείμενο της επιστολής έχει ως εξής: «All' arrivo mio qui non ho mancato in compagnia di D. Pietro Fangoni di parlar con li signori deputati della nostra città Latini e Greci, circa il buon desiderio di V.S. per li libri etc. Tutti si rallegrano e promettono tener perpetua memoria dell' affettuosa volontà di V.S. verso questa sua patria et in presenza delli reverendi papà Gregorio e papà Ziffo, hanno detto che ogni volta che S.V. si risolvesse di mandar detta sua libreria, puntualmente osservarono quanto lei desidera circa il mantenimento di quelli, e terrano casa e persona aposte per guardargli, conservarli e pulirli...» (το κείμενο, εδώ διορθωμένο, και στο ΖΕΡΑΕΝΤΗ, ό.π., σ. 232, χρονολογημένο όμως στο Φεβρουάριο 1649). Ο Ιωάννης Μανροκοράδος αναφέρει στον πρόλογο (στ. 14) σαφώς πως ο Βεστάρχης «εκράτει και μουσεια» (δηλαδή βιβλιοθήκη).

Σχετικά με τη βιβλιοθήκη του φροντιστηρίου των Αγίων Αναργύρων αναφέρονται και άλλα πράγματα σε επιστολές που στάλθηκαν το 1654 στον Αλλάτιο ύστερα από συκοφαντίες, πως η σχολή δεν πηγαίνει καλά, πως τα βιβλία του Αλλάτιου θα χαλάσουν, δεν υπάρχει φύλαξη και περιποίηση κτλ. Σε επίσημη επιστολή των επι-

φέρει ο Γαβριήλ Προσοψιάς σε επιστολή του το 1658 προς το διάσημο βιβλιοθηκάριο του Βατικανού και συγγενή του⁶⁶. το ιδιόκτητο σχολείο στην αυλή της εκκλησίας των Αγίων Αναργύρων ήταν αναγνωρισμένο από την κοινότητα, το δεσπότη και τον πατριάρχη· ο Αλλάτιος οπωσδήποτε είχε στείλει βιβλία στο φροντιστήριο αυτό (όταν έφτασε στις 20 Νοεμβρίου 1642 ο νέος επίσκοπος Ανδρέας Σοφριανός, μαθαίνει για το φροντιστήριο και στέλνει σχετική επιστολή στον Αλλάτιο): όταν ο Σοφριανός μετά το θάνατο της μητέρας του Αλλάτιου (8.2.1647) μιλάει μαζί με τον Pietro Fangoni στους δελντάτους, καθολικούς και ορθόδοξους, για την πρόθεση του Αλλάτιου να δωρίσει την περίφημη βιβλιοθήκη του στην πατρίδα, παρόντες ήταν και ο παπα-Γρηγόρης, όπως αναφέρει στη σχετική επιστολή του στον Αλλάτιο⁶⁷, ο διευθυντής του φροντιστηρίου των Αγίων Αναργύρων, και ο «para Ziffo», που, όπως γνωρίζουμε τώρα από τα νέα έγγραφα, δεν είναι άλλος από το Μιχαήλ Βεστάρχη. Επειδή στη σχολή των Αγίων Αναργύρων δίδαξε ο ιερομόναχος Γρηγόριος και ένας δεύτερος ιερέας, η εικασία του Θωμά Παπαδόπουλου, πως ο Βεστάρχης «ήταν προφανώς ο βοηθός διδάσκαλος στο Φροντιστήριο των Αγ. Αναργύρων» δεν είναι αβόσιμη⁶⁸. Τη στιγμή εκείνη βέβαια διδάσκει ήδη επίσης σε ιησουιτική σχολή, δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια σε ποια⁶⁹, άλλωστε ο Μαυροκορδάτος αναφέρει στον έμμετρο

τρόπων, που υπογράφουν ο Γρηγόριος «ιερομόναχος και πρώην ηγούμενος και διδάσκαλος του φροντιστηρίου» και οι άλλοι επίτροποι (μεταξύ άλλων και ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος), υποχόνται προς τον Αλλάτιο, πως για τα βιβλία του θα ετομιαστεί «ένας ξεχωριστός τόπος να βάλουσι με άνθρωπον, οπου να έχη την έννοιαν και επιστασίαν να τα επιμελήται και να τα φυλάττει...» (ΖΕΡΑΝΤΗΣ, ό.π., σ. 244). Σε ξεχωριστή επιστολή προς τον Αλλάτιο ο Γρηγόριος αναφέρεται αναλυτικότερα στις συνοκραντίες αυτές και πληροφορεί τον Αλλάτιο, πως ο Σοφριανός «μας είπεν πως έχει άνθρωπον ιδιόν του πιστόν, του οποίου το όνομά του θέλετε το μάθει εξ ιδίας των γραφής, εις τον οποίον τας χείρας θέλει τα παραδώσει...» (ΖΕΡΑΝΤΗΣ, ό.π., σ. 246 εξ.: σ' αυτή την επιστολή βρίσκεται και το συγγραμμικό motto αυτού του μελετήματος: «κα μιν ακούη, την παρακαλούμεν, των εχθρών τες κακές συμβουλές, διати άλλο δεν χρειάζομεσθον παρά βιβλία, επειδή εκτίσαμεν οπίτια, κελιά και τόπους και χαρτιά δεν έχομεν μόνο εκείνα, οπου μας έστειλεν η αφεντία σου»). Η αποστολή της βιβλιοθήκης του Αλλάτιου δεν έγινε ποτέ, αλλά ο άνθρωπος που πρότεινε ο Σοφριανός το 1654 θα μπορούσε να είναι άνετα ο Βεστάρχης, ο οποίος «εκράτει και μουσειά» είτε στον Άγιο Αντώνιο είτε στους Αγίους Αναργύρους είτε και στα δύο σχολεία.

66. «διότι και με λόγων και με έργων και χρήμασιν αυτής βοηθάς [της πατρίδας], καθώς πάλα εις το φροντιστήριον των αγίων και ιματιάζων αναργύρων» (ΖΕΡΑΝΤΗΣ, ό.π., σ. 252). Είναι χαρακτηριστικό, πως όταν η παρακλητική επιστολή προς τον Αλλάτιο, να τον πάρει κοντά του σε καθολικό περιβόλλον στη Ρώμη, δεν επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αποφασίζει να σταδιοδρομήσει στην ορθόδοξη εκκλησία, μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη και γίνεται ιερέας και διδάσκαλος και κήρυκας του Ευαγγελίου της Μεγάλης Εκκλησίας. Για τη συγγένεια του με τον Αλλάτιο βλ. Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, Λέων Αλλάτιος. *Εις μνήμην Σπυρ. Λάμπρου*, Αθήνα 1935, σσ. 557-677, ιδίως σ. 558, του ίδιου, «Η παιδεία εις την Τουρκοκρατούμενην Χίον 1566-1822», *Ελληνικά* 3 (1930), σ. 385 και Argenti, *The religious minorities*, ό.π., σ. 234 σημ. 2.

67. Βλ. σημ. 63.

68. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Λέων Αλλάτιος, ό.π., σ. 36 σημ. 4. Βλ. σημ. 63.

69. Στην εκτενή αναφορά του 1648 ο Μαυρίκιος εκθέτει για τα σχολεία τα εξής: «Λέω στις εξοχότητές σας ότι παλαιά υπήρχαν εδώ δύο Σχολεία. Προ 14 ετών [δηλαδή το 1634] προσετέθη άλλο ένα. Στο ένα σχολείο, όπου διδάσκει ένας δικός μας ανθρωπιστικά γράμματα, φοιτούν τώρα 29 μαθητές. Στο δεύτερο διδάσκεται η γραμματική από ένα ιεροδιάκονο που μισθοδοτείται από εμάς και οι μαθητές είναι 16. Στο τρίτο σχολείο διδάσκεται γραφή και ανένγνωση σε περίπου 100 μαθητές, πολλοί από τους οποίους είναι ορθόδοξοι. Τον διδάσκει ιερέας που πληρώνεται περισσότερο από τον ιεροδιάκονο, εκτός από τα πολλά έξτρα που του δίδονται από την εκκλησία μας. Εκτός αυτών έχουμε κι έναν εφημέριο, ο οποίος είναι υποχρεωμένος να τελεί λειτουργίες κάθε Κυριακή, εορπερινούς, όλες τις γιορτές, να κηδεύει τους νεκρούς που θάπτονται στην εκκλησία μας. Τον πληρώνουμε 30 πιάστρες τον χρόνο, αλλά εισπράττει έξτρα άλλα τόσα» (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Δρωστηριότητες Ιησουλών στη Χίο», ό.π., σσ. 320 εξ.). Ο εφημέριος και ο διδάσκαλος ήταν ορθόδοξοι. Υπάρχει βέβαια και άλλη

πρόλογο του κώδικα, πως «εκράτει και μουσεία» (σχολή με βιβλιοθήκη), στον πληθυντικό⁷⁰. Η εκδοχή λοιπόν, πως ο Βεστάρχης δίδασκε ορθόδοξους και σε ορθόδοξο φροντιστήριο και σε ιησουιτικό κολέγιο δεν είναι καθόλου απίθανη. Την εκδοχή ενισχύει και ένα άλλο δεδομένο (βλ. παρακάτω).

Το ότι ο Βεστάρχης πρέπει να διέθετε κάποια βιβλιοθήκη, προκύπτει και από άλλα στοιχεία: πρέπει να είχε όχι μόνο κάποιο εγχειρίδιο αρχαίας ελληνικής μυθολογίας (ιδίως για το τρίτο έργο του), αλλά και έργα του Πλάτωνα και τα έπη του Ομήρου⁷¹. Και κυρίως: είχε διαβάσει την «Ερωφίλη» του Χορτάτση⁷², μόλις εκδομένη το 1637 στη Βενετία (θα του το είχε προμηθεύσει ο Μαυρίκιος, ο οποίος γνώριζε προσωπικά τον εκδότη)⁷³. Αργότερα, στη βιβλιοθήκη του φροντιστηρίου του Αγίου Βίκτωρος, πρέπει να υπήρχε και έκδοση του «Βασίλεα Ροδολίνου» (Βενετία 1647) του Ιωάννη Ανδρέα Τρωΐλου, γιατί ο Προσοπιάς δανείζεται σχεδόν εξ ολοκλήρου την αφιέρωση από την τραγωδία για το δικό του έργο, ενώ αντιγράφει μεγάλα τμήματα του προλόγου του Χάρου από την «Ερωφίλη» του Χορτάτση⁷⁴. Πρόκειται στην κυριολεξία για αντιγραφή, ώστε να θεωρεί κανείς σχεδόν φανερό να είχε μπροστά του ανοιγμένα τα κείμενα των δύο μεγάλων τραγωδιών. Η ίδρυση του φροντιστηρίου του Αγίου Βίκτωρος συμπίπτει σχεδόν με το θάνατο του Βεστάρχη φαίνεται ότι ο Προσοπιάς, με τους αγώνες του οποίου πραγματοποιήθηκε το σχέδιο, ήθελε να συνεχίσει το έργο του Βεστάρχη, ιδρύοντας μια νέα σχολή στην ενορία του διδασκάλου και στα πλαίσια της αδελφότητάς του⁷⁵. Μιμείται και τις σχετικές ενέργειες για την απόκτηση σταθερής μισθοδοσίας και επιτυγχάνει να αποσπά-

δυνατότητα: όπως προκύπτει από το έγγραφο αρ. 2α, ο Μαυρίκιος έχτισε το 1642 δύο πρόσθετες αίθουσες στην άκρη του σχολικού κτιρίου του Αγίου Αντωνίου για ένα μικρό ξεχωριστό σχολείο για έξι παιδιά, που θα διαλέγονταν από το χώρο του Αιγαίου πελάγους και θα τα φρόντιζε ένας μοναχός (padre). Αυτό έγινε κατ' εντολή της Propaganda Fide, η οποία ήθελε προφανώς να οργανώσει ανώτερες σπουδές για λίγους και εκλεκτούς μαθητές. Δεν αποκλείεται η πρόσληψη του Βεστάρχη, επίσης κατ' εντολή της Congregazione στη Ρώμη, να έχει σχέση με το εγχείρημα αυτό. Δεν γνωρίζουμε, αν πραγματοποιήθηκαν τα σχέδια αυτά· για το σχολείο δεν ακούγεται αργότερα τίποτε πια.

70. Το επιχείρημα βέβαια είναι κάπως σχετικό, αν υπολογίσουμε και την αναγκαστική ρήμα με «σοφία» (στ. 13-14).

71. Βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ο Όμηρος στη χιωτική θεοσκοπική δραματουργία του 17ου αιώνα», στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, ό.π., σσ. 241-247.

72. Για ένα δείγμα των αντιποικιών βλ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σσ. 333 ες. Οι αντιποικίες στην πραγματικότητα είναι ακόμα περισσότερες.

73. Για τις σχέσεις των δύο ανδρών βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ματθαίος Κιγάλας και Δομήνιος Μαυρίκιος», ό.π. Είναι ενδιαφέρον πως και ο Αλλάτιος, συγγενής του Βεστάρχη (πατέρας του Αλλάτιου είναι ο Νικόλαος Βεστάρχης, † 1586, βλ. ΑΜΑΝΤΟΣ *Τα γράμματα*, ό.π., σ. 71· για την οικογένεια των Βεστάρχηδων βλ. του ίδιου, *Γλωσσικά μελετήματα*. Αθήνα 1964, σσ. 557 ες., ΖΟΛΩΤΑΣ, ό.π., Β', σσ. 291 ες.: η οικογένεια ήταν ορθόδοξη, ο Γρηγόριος Βεστάρχης θα είναι ορθόδοξος επίσκοπος Χίου 1676-1683: Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ, «Από την εκκλησιαστική ιστορία της Χίου», *Ελληνικά* 4 (1931), σσ. 47-68, ιδίως σ. 56, Γρ. ΦΩΤΕΙΝΟΣ, *Κτηματολόγιον της εν Χίω Νεαμονής*, [Χίος] 1868, σ. 282, ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., σ. 26), γνώριζε την τραγωδία του Χορτάτση: στη διατριβή του για τον «Γεωργίους» αναφέρει: «Georgius Chortatzius Cretensis scripsit carmine sed communi Graecorum idiomate Erophilam tragœdiam satis pro ea elegantem» (L. ALLACCI, *De Georgiis*, Paris 1651 [Bibliotheca graeca XIII], σ. 116). Ο Βεστάρχης (†1662) πρέπει να είχε διαβάσει την πρώτη έκδοση 1637 του Κιγάλα ή την επανέκδοση 1648, ή και άγνωστο σε μας χειρόγραφο.

74. Για τις αντιποικίες βλ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σ. 333.

75. Ο επιχρίδεις (Παράρτημα Γ') μας εισάγει στο πνευματικό κλίμα της αδελφότητας του Αγίου Βίκτωρος και μας ιδεάζει για τη φήμη και το κύρος που διέθετε ο Βεστάρχης στο ποίμνιό του. Ακόμα διαφαίνεται η πνευματική σχέση που είχε ο διδάσκαλος με το μαθητή του, τον Προσοπιά.

σει σημαντικό σταθερό μισθό όχι από τη Ρώμη αλλά από το Πατριαρχείο⁷⁶. Οι μισθολογικές περιπτώσεις του Βεστάρχη φαίνεται πως λειτούργησαν αποτρεπτικά· η γραφειοκρατία της Propaganda Fide ήταν αναποτελεσματική και καθυστερούσε τους μισθούς για χρόνια, με αποτέλεσμα να φεύγουν πολλοί ιερείς από τις ενορίες τους και να μένει αλειτούργητο το ποίμνιό τους – κατά το Θωμά Παπαδόπουλο αυτός ήταν ένας από τους βασικότερους λόγους της συρρίκνωσης του καθολικού πληθυσμού στο αγαιοπελαγίτικο χώρο⁷⁷. Ο Βεστάρχης και ο Αλβάνος έλαβαν αρχικά ετήσιο μισθό για τρία χρόνια (από το 1644, έγγραφο αρ. 6), το 1650 παραπονούνται πως δεν έχουν πληρωθεί και παίρνουν την έγκριση για άλλα τρία χρόνια (έγγραφο αρ. 7)· το 1654 ο Αλβάνος επιτυγχάνει ανανέωση της μισθοδοσίας του (έγγραφο αρ. 8, 9α και 9β) σε αντίθεση με το Βεστάρχη, ο οποίος μένει απλήρωτος και κάνει το 1658 διάβημα προς την Propaganda και τον επίσκοπο, για να αποκατασταθεί μισθολογικά. Τα υπηρεσιακά σημειώματα του γραμματέα στο έγγραφο 9β δεν επιτρέπουν βέβαια συμπεράσματα ως προς την τύχη της ένστασής του. Η περίπτωση του Βεστάρχη πάντως είναι χαρακτηριστική για τη γραφειοκρατική βραδύτητα, με την οποία αντιμετώπιζε το Βατικανό τις υποθέσεις των μισσιοναρίων στο Αιγαίο πέλαγος.

Με τα δεδομένα αυτά θα υπέθετε κανείς, πως ο Βεστάρχης έρχεται σε επαφή με τη συγγραφή θρησκευτικών δραματικών έργων και τη διοργάνωση σχολικών θεατρικών παραστάσεων τη στιγμή όπου αρχίζει να εργάζεται για την Καθολική Εκκλησία και να διδάσκει σε κολέγιο των Ιησουιτών, όπου τέτοια δραστηριότητα είναι ενταγμένη στο εκπαιδευτικό τους σύστημα και υπαγορεύεται από τη «Ratio Studiorum»⁷⁸, τεκμηριωμένη για τους Ιησουίτες της Χίου και το Μανρίζιο ιδιαίτερα⁷⁹. Ωστόσο ορισμένα στοιχεία δεν ταιριάζουν στη λογική αυτή υπόθεση· 1) ο Βεστάρχης είναι απόφοιτος ιησουιτικού κολεγίου και ήρθε σε επαφή με θεατρικές παραστάσεις πιθανώς από νεαρή ηλικία· 2) όταν ο Λατίνος επίσκοπος Ανδρέας Σοφριανός, πρώην Σαντορίνης και εκλεγμένος στη Ρώμη ήδη από το Μάρτιο του 1642⁸⁰, φτάνει στις 20 Νοεμβρίου 1642 στη Χίο, την πατρίδα του, για να αναλάβει τα καθήκοντά του, ανάμεσα στις εντολές της Propaganda Fide, που πραγματοποιεί ευθύς αμέσως, είναι να οριστούν οι δύο ορθόδοξοι ιερείς, Χριστόφορος Αλβάνος και Μιχαήλ Βεστάρχης ο επιλεγόμενος Τζίφρος⁸¹, ότι θα εργαστούν για την Καθολική Εκκλησία, και να κάνουν την ομολογία πίστεως· αυτή πραγματοποιείται στις 17.12.1642 «στα χέρια» του Σοφριανού, με μάρτυρες τους Ιησουίτες Δομήνικο Μανρίζιο,

76. Βλ. παραπάνω.

77. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π.

78. Για το εκπαιδευτικό σύστημα των Ιησουιτών βλ. με πλούσια βιβλιογραφία Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ο 'Ζήνων' και το πρότυπό του», στον τόμο: *Ελληνική Θεατρολογία*, Αθήνα 1988, σσ. 215-297, ιδίως σσ. 219 εξ.

79. Βλ. παραπάνω.

80. Η εκλογή του δεν ήταν οπωσδήποτε αναμενόμενη· ο γραμματέας της Propaganda Fide Francesco Ingoli είχε συστήσει το βικάριο του υπέργηρου επισκόπου Marco Giustiniani, τον Lorenzo Ciro Tubino, επί δεκαετία στη Χίο, αλλά στις 10 Ματίου 1642 εξέλεξε τελικά ο ήδη επίσκοπος Σαντορίνης Andrea Soffiano (GAUCHET, *Hierarchia Catholica*, ό.π., τόμ. Δ', σ. 149).

81. Για τον Βεστάρχηδες ΖΟΛΩΤΑΣ, ό.π., Αβ', σσ. 291 εξ., τους Νυβούς (Cimbo, Cibo) ή Ζίφρους 324 εξ.: υπάρχουν και τα αντίστοιχα κτήματα στο χωρίο «Βεσταρχάτον», οι κάτοικοι ζουν στον Εγγραμιό (Αβ', σ. 581), ενώ τα κτήματα των Ζίφων είναι στον κάμπο, και υπάρχει και αστικός οίκος με το όνομα αυτό στον Εγγραμιόν (ό.π., σ. 589), την ενορία των Αγίων Αναργύρων. Και αυτό το στοιχείο ενισχύει κάπως την υπόθεση μιας πιθανής σχέσης του Βεστάρχη με τη σχολή των Αγίων Αναργύρων.

ηγούμενο της μονής του Αγίου Αντωνίου, και τον Ιωάννη Βαπτιστή Ντ' Αλέσσιο, επίσης Ιησουίτη πατέρα⁸². ο Μαυρίκιος παρακαλεί επανειλημμένα την Propaganda και το γραμματέα Francesco Ingoli προσωπικά, να τους δοθεί ο μισθός των μισσηναρίων για ανταμοιβή των έργων τους⁸³. Τα συμφραζόμενα αυτά σε συνδυασμό με το γεγονός, πως ο Μαυρίκιος σχεδίαζε την οργάνωση μικρής ανώτερης σχολής για έξι μόνο μαθητές⁸⁴, οδηγεί στο συμπέρασμα, πως μάλλον ήθελε να τους χρησιμοποήσει στην εκπαιδευτική του αποστολή για τους ορθόδοξους, ειδικά το Βεστάρχη, που ήταν και μορφωμένος και αναγνωρισμένος ιεροκήρυκας⁸⁵. Ωστόσο ο γραμματέας Ingoli είχε γράψει στο Μαυρίκιο από τον Ιούνιο του 1642 να προσέξει τους δύο παπάδες και να κάνουν την ομολογία πίστεως⁸⁶. Άρα η Propaganda Fide είχε πληροφορίες για τις δραστηριότητες και τη φήμη τους ήδη από παλαιότερα, τουλάχιστον από το 1639, όταν ο Μαυρίκιος περιγράφει με θερμά λόγια τη «φιλοκαθολική» τους δραστηριότητα (έγγραφο αρ. 1α και 1β), όπου διαφαίνεται επίσης (όπως άλλωστε και από τη συνοδευτική τής ομολογίας πίστεως επιστολή του Βεστάρχη από το 1642, έγγραφο αρ. 3α), πως είχε και κάποια στενότερη σχέση του με τον ορθόδοξο συμπατριώτη του.

Σ' αυτό το ιστορικό συγκείμενο εντάσσεται τώρα και η υπόθεση για τα κίνητρα του Βεστάρχη, να αρχίσει την κάπως ασυνήθιστη αν όχι «ανόσια» δραστηριότητα για ορθόδοξο ιερέα, να γράφει θεατρικά έργα (στα Τρίκαλα 100 χρόνια αργότερα καθαιρείται, όπως είπαμε, ακόμα παλιάς, γιατί έγραψε στιχουργήματα και έγινε «κωμωδοποιός»)⁸⁷. Τα τρία έργα του δείχνουν άλλωστε σαφώς μιαν αυξανόμενη εμπειρία με τη δραματογραφία και οικειότητα με τη λειτουργία μιας θεατρικής παράστασης: ενώ το πρώτο έργο για τα Εισόδια της Θεοτόκου είναι ακόμα ένα διαλογικό ποίημα χωρίς δραματική οικονομία, το δεύτερο, τα Πάθη του Χριστού, παρουσιάζουν ήδη σκηνικές οδηγίες, μερικές καλές σκηνές με γοργό διάλογο και χιούμορ (αν και το τέλος ανήκει πάλι στην εκκλησιαστική υμνογραφία), αλλά το τρίτο έργο, για τους επτά παίδες Μακκαβαίους, αποτελεί ένα σημαντικό δείγμα του δραματικού high baroque, όπου υπολογίζονται πλέον οι αντιδράσεις των θεατών, ενώ υπάρχει δίπλα στη ρητορεία και αρκετό θέαμα, και αντιδιαστέλλεται το τραγικό και συγκινητικό προς το κωμικό και φαιδρό (στην αντιπλοκή των δαυμόνων, στο κωμικό ιντερμέδιο στο τέλος)⁸⁸. Από την άποψη της δραματολογικής τεχνικής η σειρά, με την οποία εμφανίζονται τα έργα μέσα στον κώδικα του Μαυροκορδάτου, είναι οπωσδήποτε και η σωστή χρονολογική σειρά⁸⁹.

82. Για τον Ιωάννη Βαπτιστή Ντ' Αλέσσιο (1601 – :) βλ. ΡΟΥΣΣΟ-ΜΗΛΙΔΩΝΗ, *Έλληνες Ιησουίτες*, ό.π., σ. 149 εξ.

83. Παράτμημα Β', έγγραφο αρ.2, 3β και 5.

84. Βλ. παραπάνω.

85. Βλ. Έγγραφο αρ. 2α.

86. Πληροφορίες του εγγράφου αρ. 2β.

87. Βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρικές παραστάσεις στη Θεσσαλία του 18ου αιώνα», ό.π.

88. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί, ότι παράσταση με θέμα το μαρτύριο των επτά παιδών Μακκαβαίων δόθηκε στο σχολείο της ιησουιτικής μονής του Αγίου Βενεδίκτου στο Γαλατά ήδη το 1614/15' είναι πολύ πιθανό, οργανωτής της παράστασης αυτής να ήταν ο Μαυρίκιος, που οργανώνει παραστάσεις εκεί από το 1612 (βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Νέες evidences για θεατρικές παραστάσεις των Ιησουιτών στην Κωνσταντινούπολη 1614/15», *Θεσσαλικά* 28 (1998), σσ. 349-355).

89. Ένδειξη για αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί και το γεγονός, πως το πρώτο έργο τιτλοφορείται «Πρόλογος της Υπεραγίας Θεοτόκου»· το έργο δηλαδή αποτελεί «πρόλογο» για τα άλλα δύο. Αλλά μάλλον πρόκειται για παραδρομή (τον «πρόλογο» του έργου κάνει ο Δαβίδ), γιατί ο «Πίναξ των παρόντος βιβλίου» (στα ει-

Για την άφιξη του Σοφριανού στη Χίο στις 20 Νοεμβρίου 1642 υπάρχει μια σύντομη περιγραφή του Μαυρίκιου (έγγραφο αρ. 2β, υστερόγραφο), που εξιστορεί στις 20 Δεκεμβρίου στον Francesco Ingoli, πως ήταν γεμάτη η παραλία της Χίου, όταν έφτασε το πλοίο με το νέο επίσκοπο, και μιλεί για τον τρόπο που υποδέχτηκε το πλήθος το νέο ποιμένα. Αναφέρει επίσης ότι στις 27 Νοεμβρίου έγινε η επίσημη υποδοχή του με γιορταστικές εκδηλώσεις στην εκκλησία των Ιησουιτών: είχαν στολίσει την εκκλησία με δαμασκηνά, επιγράμματα λατινικά και εμβλήματα και συνθήματα, τον υποδέχτηκαν δύο παιδιά, στολισμένα με κοσμήματα και χρυσά περιδέσματα στο προαύλιο με ποιήματα σε δημοτική γλώσσα (γεννημένος Χιώτης ήταν ο επίσκοπος), «ώστε να τα καταλαβαίνουν όλοι»· ακολούθησε στην εκκλησία ομιλία στα λατινικά από Ιησουίτη, και ύστερα προς τιμήν του μια παράσταση από 12 παιδιά, πλούσια ντυμένα και στολισμένα με χρυσές αλυσίδες. Η υπόθεση πως το έργο αυτό δεν είναι άλλο από το «Διάλογο της Υπεραγίας Θεοτόκου», το πρώτο έργο του Βεστάρχη για τα Εισόδια της Θεοτόκου, έχει μεγάλες πιθανότητες να είναι πραγματική· και αυτό για δύο λόγους: έχει δώδεκα ρόλους⁹⁰, γιατί ακολουθεί το σχήμα των δώδεκα προφητών του σχετικού εικονογραφικού τύπου⁹¹, και παριστάνεται σε χρονική εγγύτητα με τον εορτασμό των Εισοδίων στις 21 Νοεμβρίου (20 η άφιξη του επίσκοπου, 21 ο εορτασμός των Εισοδίων, 27 οι εκδηλώσεις για την υποδοχή του επισκόπου)⁹². Ο Σοφριανός ως γεννημένος Χιώτης γνώριζε ασφαλώς καλά τη μεγάλη ορθόδοξη γιορτή των Εισοδίων⁹³, που δεν αποτελεί σημαντική γιορτή του λατινικού εορτολογίου, όπως και ο Μαυρίκιος, επίσης γεννημένος Χιώτης. Αν η υπόθεση αυτή είναι σωστή, τότε δεν αποκτούμε μόνο έναν ακριβή *terminus ante quem* για το πρώτο έργο του Βεστάρχη 27 Νοεμβρίου 1642 (και έναν *terminus post quem* για τα άλλα δύο έργα του), αλλά και μια υποψία, γιατί η αδελφότητα των Εισοδίων της Θεοτόκου στον Άγιο Βίκτωρα στην Απλωταριά είχε τέτοια επιτυχία· προφανώς γι' αυτήν είχε γράψει ο Βεστάρχης το έργο,

σαγωγικά του αντιγραφέα) αναφέρει ως τίτλο «Διάλογος εις την υπεραγίαν Θεοτόκον των εισοδίων», ενώ ο έμμετρος πρόλογος του Μαυροκορδάτου αναφέρει: «Ο πρώτος ουν διάλογος 'που 'γίνην από 'κείνου, / Εις τ' όνομ' αφοσιώται της μητρός του Κυρίου» (στ.17-18). Άρα το «πρόλογος» του τίτλου πρέπει να αντικατασταθεί νοητά με «διάλογος».

90. Με τον Αδάμ 13. Τα ομιλούντα πρόσωπα είναι με τη σειρά: 1) ο Δαβίδ, 2) ο Αδάμ, 3) ο Μωυσής, 4) ο Ιακώβ, 5) ο Ζαχαρίας, (ξανά ο Δαβίδ και ο Μωυσής), 6) ο Ααρών, 7) ο Ησαΐας, 8) ο Ιεζεκιήλ, 9) ο Γεδεών, 10) ο Σολομών, 11) ο Ιερεμίας, 12) ο Αββακούμ και 13) ο Δανιήλ (και ξανά ο Δαβίδ). Αν αφαιρεθεί ο πρόλογος και ο επίλογος καθώς και ο διάλογος ανάμεσα στο Δαβίδ και τον Αδάμ, μένουν οι δώδεκα προφήτες και προσωπότητες της Παλαιάς Διαθήκης που προτυπώνουν με τους λόγους τους τον ερχομό της Θεοτόκου, πράγμα που ανταποκρίνεται με ακρίβεια στον εικονογραφικό τύπο «'Ανωθεν οι Προφίται».

91. Με τη σχετική βιβλιογραφία Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Εικονογραφικές πηγές σε έργα της πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η περίπτωση του ανέκδοτου διαλογικού στιχουργήματος του Χιώτη ιερέα Μιχαήλ Βεστάρχη για τα Εισόδια της Θεοτόκου», ό.π.

92. Δεν αποκλείεται να είχε προγραμματιστεί, ώστε η γιορτή της υποδοχής του επισκόπου να συμπίπτει με τη γιορτή των Εισοδίων, αλλά η άφιξη του Σοφριανού καθυστέρησε λόγω καιρού ή άλλων εμποδίων. Η διαφορά μεταξύ Γρηγοριανού και Ιουλιανού ημερολογίου, που ανέρχεται το 17ο αιώνα σε δέκα ημέρες, δεν χρειάζεται να υπολογισθεί, γιατί τα Εισόδια στη Δύση, από τις μικρές γιορτές της Παναγίας, σε αντίθεση με την Ορθοδοξία, όπου είναι από τις μεγαλύτερες θεομητορικές γιορτές, γιορτάζεται από κοινού την ίδια ημερομηνία (βλ. παραπάνω).

93. Ήταν μαζί με τη Γέννηση της Θεοτόκου η μεγαλύτερη θεομητορική γιορτή του βυζαντινού εορτολογίου. Για την ιστορία της γιορτής στο Βυζάντιο βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Η *repraesentatio figurata* των Εισοδίων της Θεοτόκου», ό.π., σσ. 128 εξ. (με τη σχετική βιβλιογραφία). Για την εικονογραφία βλ. τη μνημειώδη μονογραφία της Jacqueline LAFONTAINE-DOSOGNE, *Iconographie de l'Enfance de la Vierge dans l'empire byzantine et en Occident*, 2 vols, Bruxelles 1963/64.

μιμούμενος τις πρακτικές των Ιησουιτών, και γι' αυτό τον ήθελε η Λατινική Εκκλησία, για να εκμεταλλευθεί και το ταλέντο και το κύρος του και την ικανότητα να συγκινήσει τους ορθόδοξους. Το τελευταίο επιχείρημα αναφέρεται ρητά και στην παράσταση της γαλλικής αποστολής των Ιησουιτών στην Κωνσταντινούπολη το Νοέμβριο του 1623⁹⁴. Αν οι σκέψεις αυτές ευσταθούν, τότε δεν ήταν η επαφή με το ιησουϊτικό εκπαιδευτικό σύστημα (που το ήξερε από τα παιδικά του χρόνια), που παρότρυνε το Βεστάρχη στην προσπάθεια της δραματογραφίας, αλλά ο Μανρίκιος, για να εκμεταλλευθούν οι Ιησουίτες το ταλέντο και την επιτυχία του, που είχε στην ενορία του Αγίου Βίκτωρος και στην αδελφότητα των Εισοδίων της Θεοτόκου, όπου, όπως αναφέρουν όλες οι πηγές, είχε συγκεντρωθεί η αφρόκριμα των ευγενών της ορθόδοξης κοινότητας (βλ. όσα περιγράφει παραστατικά ο Μανρίκιος το 1639, έγγραφο αρ. 1α).

Το ίδιο το έργο άλλωστε αποπνέει όλη την ατμόσφαιρα ευλάβειας και κατάνυξης της σημαντικής ορθόδοξης θεομητορικής εορτής (ασημάντης στη Δύση), δείχνει μια στενή εξάρτηση από την εκκλησιαστική γλώσσα και υμνογραφία (που δεν τη χρησιμοποιούν οι καθολικοί) και τη βυζαντινή εικονογραφία (ο εικονολογικός τύπος «Ανωθεν οι προφήται», υπότυπος της «Ρίζας του Ιεσαΐ», δεν είναι και πάρα πολύ συχνός)⁹⁵. Πιο λογικό είναι να φαίνονται κανείς το κοινωνικό πλαίσιο του έργου και την απαγγελία του στην ορθόδοξη αδελφότητα των Εισοδίων της Θεοτόκου στον Άγιο Βίκτωρα στην Απλωταριά, παρά σε μίαν από τις ιησουϊτικές σχολές της μονής του Αγίου Αντωνίου του Εξομερίτη. Αυτό δεν αποκλείει να έχει ανεβαστεί το έργο και εκεί, όπως υποψιαζόμαστε για τη γιορτή της υποδοχής του Λατίνου επισκόπου Σοφριανού· αλλά δεν αποτελεί το πρωταρχικό πνευματικό του περιβάλλον. Ωστόσο δεν ξένιζε, γιατί σχεδόν όλες οι καθολικές αδελφότητες των Ιησουιτών της Χίου ήταν αφιερωμένες σε εορτές της Παναγίας⁹⁶. Οι αδελφότητες συμπεριλάμβαναν και όλες τις κατηγορίες της ηλικίας, άντρες και γυναίκες χωριστά. Όπως τεκμηριώνεται από τον ευρύτερο αιγαιοπελαγίτικο χώρο, δεν ήταν μόνο πάντα παιδιά εκτελεστές της παράστασης (όπως στην παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου» στις 29 Δεκεμβρίου 1723 στη Νάξο, όπου συμμετείχαν και ηλικιωμένοι)⁹⁷, αλλά πάντως αυτός ήταν ο κανόνας. Έτσι και στην παράσταση στις 27 Νοεμβρίου 1642 στη Χίο, στην εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, οι συντελεστές είναι παιδιά, όπως και 100

94. Βλ. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρική παράσταση στην Κωνσταντινούπολη το 1623 με έργο για τον Άγιο Ιωάννη Χρυσόστομο», ό.π., σσ. 225 εξ.

95. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Εικονογραφικές πηγές», ό.π.

96. Η αναφορά του Μανρίκιου το 1648 πληροφορεί και γι' αυτό το ζήτημα: «Έχουμε τέσσερα Αδελφάτα, για το καθένα από τα οποία φροντίζει ένας από τους πατέρες μας. Επίσης έχουμε ένα Κατηχητικό παιδιών, που το κρατεί ο αδελφός που διδάσκει τα ανθρωπιστικά. Τα μαθαίνει να είναι καλοί χριστιανοί, υπάκουοι στους γονείς, να φοβούνται το Θεό, να κάνουν προσευχές στην Παναγία, και άλλα. Ο αριθμός τους είναι 120. Όταν τα παιδιά αυτά γίνουν 14 ετών, περνάνε στο αδελφάτο των νεαρών, που είναι αφιερωμένο στην Σύλληψη της Παναγίας. Τα μέλη τώρα είναι 76. Όταν αυτά τα παιδιά γίνουν εικοσιπενταετείς, περνάνε στο μεσαίο αδελφάτο, εκείνο της Μεταστάσεως της Θεοτόκου, και ο αριθμός τους είναι 103. Όταν οι νέοι αυτοί γίνουν 35 ετών, γράφονται στο αδελφάτο των μεγάλων, εκείνο της Υπαπαντής. Ο αριθμός τους είναι 123» (ελληνική μετάφραση στον Παπαδόπουλο, «Δραστηριότητες Ιησουιτών στη Χίο», ό.π., σ. 321). Σε αναφορά του τού έτους 1631 μετράει πέντε αδελφότητες, από τις οποίες αυτή για τους ηλικιωμένους είναι αφιερωμένη στην Ευαγγελίστρια, για τους άνδρες στην Παναγία γενικά, για τον ανύπανδρους στην Κοίμηση της Θεοτόκου (Ρούσσος-Μηλιδώνης, *Έλληνες Ιησουίτες*, ό.π., σ. 137).

97. Γ. ΒΑΡΖΕΛΙΩΤΗ/Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, Αναστηλώνοντας μια θεατρική παράσταση: η παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου» στις 29 Δεκεμβρίου 1723 στη Νάξο και οι συντελεστές της. *Παράβασις* 3 (2000), σσ. 123-166.

χρόνια αργότερα, όταν απαγγέλλονται στο ναό του Αγίου Νικολάου στίχοι του Στανισλάου Βελάστη μπροστά στον επίσκοπο Bavastrelli⁹⁸.

Έτσι φαίνεται πως ο πρώτος γνωστός Χίος δραματογράφος και ιεροκήρυκας, «κανονικός» του Αγίου Βίκτωρος, ανέπτυξε σπουδαία δράση στα πλαίσια και των δύο εκκλησιών και προς όφελος και των δύο. Μαζί με το Δομήνικο Μαυρίκιο, σημαντική προσωπικότητα της εποχής του⁹⁹, προώθησαν σημαντικά την υπόθεση της εκπαίδευσης στο νησί, χωρίς να σταματήσουν φανατικά στη συμβατική δογματική προσκόλληση στη μία ή την άλλη πλευρά. Το παράδειγμά τους αποτελεί δηλαδή ένα παράδειγμα του τρόπου, με τον οποίο φωτισμένοι άνθρωποι της δύσκολης εκείνης εποχής αντιμετώπιζαν με ρεαλισμό και ήθος τις θρησκευτικές διαφορές, εκμεταλλευόμενοι εκατέρωθεν τα θετικά και προσαρμοσμένα στοιχεία με πνεύμα οικουμενικό. Ίσως και δεν είναι τυχαίο πως και οι δύο τους εργάστηκαν για την προώθηση της υπόθεσης του θεάτρου, χρησιμοποιώντας εντυνεϊδήματα την εγχώρια παράδοσή του, την κρητική δραματογραφία και το κρητικό θέατρο. Το παράδειγμά τους φαίνεται πως ακτινοβολεί στη Χίο ακόμα και μέσα στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα, αν και μετά την ενετική κατοχή το 1694/95 η θέση των καθολικών τεγμάτων χειροτερεύει αισθητά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'

Ο πρόλογος του αντιγραφέα (κριτική έκδοση)

Ο έμμετρος πρόλογος του Ιωάννη Μαυροκορδάτου με σημαντικές πληροφορίες για το Μιχαήλ Βεστώχη βρίσκεται στα πρώτα φύλλα του σύμμεικτου κώδικα με ξεχωριστή αρίθμηση συγκεκριμένα στα φύλ. β' έως γ' (για την περιγραφή του κώδικα βλ. Μανούσας, «Πέντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σσ. 317 εξ.). Το φύλ. α' περιέχει σημειώσεις των κατόχων του χειρογράφου σχετικά με την προέλευσή του, φύλ. α' ψυχωφελές πεζό κείμενο, άσχετο με το περιεχόμενο του κώδικα, φύλ. β' έως γ' το στιχουργημένο πρόλογο του αντιγραφέα (86 στίχοι), ανολοκλήρωτο· στη συνέχεια φαίνεται πως έχει εκπέσει ένα φύλλο. Το φύλ. δ' περιέχει στιχούργημα 15 στίχων (δύο ομοιοκατάληκτοι οκτασύλλαβοι γραμμένοι στην ίδια σειρά με ψυχωφελές περιεχόμενο), και με τον τίτλο «Ετεροι στίχοι», ακόμα τρεις στίχους (με την ίδια κατάταξη και παρόμοιο περιεχόμενο). Στο φύλ. δ' έως στ' υπάρχει αναλυτικός πίνακας περιεχομένων, ενώ το φύλ. στ' έχει σημειώματα ιδιοκτητή του κώδικα σχετικά με το περιεχόμενό του.

Η κριτική έκδοση αποκαθιστά σωπηρά την ορθογραφία και τη στίξη· κατά τα άλλα διατηρούνται οι διαλεκτικοί τύποι. Καταργεί το στερεότυπο κόμμα μετά την όγδοη συλλαβή και δίνει ολογράφως τις βυζαντινές συντομογραφίες για τις καταλήξεις -α, -ια κτλ.

98. Με τη σχετική βιβλιογραφία Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Μορφές της θεατρικής έκφρασης στο 18ο αιώνα: απαγγελία και διάλογος», κεφ. 2 του μελετήματος: Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πιγρές για το ελληνικό θέατρο του 18ου και 19ου αιώνα, στον τόμο: *Δραματογραφικές αναζητήσεις*, Αθήνα 1995, σσ. 141-344, ιδίως σσ. 179-191.

99. ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, *Έλληνες Ιησούντες*, ό.π., σσ. 131-141, ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ματθαίος Κιγιάλας και Δομήνικος Μαυρίκιος», ό.π.

Διατηρείται η ρηματική κατάληξη -η στο τρίτο πρόσωπο ενικού μετά από αν, ας, να κτλ., αλλά χωρίς ωτά υπογεγραμμένο, όπως και στο χειρόγραφο· αυτό προστίθεται όμως στην περίπτωση της δοτικήςς.

β^ρ

Κύριε πολυέλεε, τῶν ὅλων πλαστουργέτα,
 Πρώτη σοφία τοῦ πατρός, τῶν πάντων εὐεργέτα,
 Παρακαλῶ καὶ δέομαι τὴν ἀγαθότητά σου,
 Γιά νά φωτίση καὶ ἐμέ διὰ τὸ ὄνομά σου.
 5 Ἄνοιξον ὄμμα, δέομαι, ψυχῆς καὶ διανοίας
 Νά γράψω καὶ νά ξηγηθῶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας
 Τὰ ὅσα ἐσυμμάζωξε καὶ ἔγραψε μὲ κόπον,
 Ἄθλα τε καὶ παλαίσματα τῶν γενναίων ἀνθρώπων,
 Ὁ ἱερεὺς ὁ εὐλαβής, ὁ δοῦλος τοῦ Κυρίου,
 10 ὁποῦ ποτὲ χρημάτισε διδάσκαλος τῆς Χίου,
 Τὸ ὄνομά του γράφεται μὲ ἕξ σωστά στοιχεῖα,
 Μιχαὴλ ὀνομάζεται καὶ ἔχει τὰ πρωτεῖα.
 Βεστάρχης ἦν τὸ γένος του, πολὺ εἰς τὴν σοφία,
 Εἶχε δὲ καὶ τὴν μουσικὴν, ἐκράτει καὶ μουσεῖα.
 15 Ἀπὸ τοῦτον τὸν ποταμὸν ἔτρεξαν πολλὰ ρυάκια,
 Μάλιστα τρεῖς διάλογοι ποὺ ὀβῆσαν τὰ φαρμάκια.
 Ὁ πρῶτος οὖν διάλογος ποὺ ὀγίνην ἀπὸ ῥέινου,
 Εἰς τ' ὄνομ' ἀφοσίωται τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου.

β^γ

Ὅταν λέγω Ἰσακίμ καὶ ἡ μακαρία Ἄννα,
 20 Στὸ ἱερὸν τὴν ἔφεραν, στὰ ἅγια τὴν ἐβάλα.
 Δεύτερον στήν Ἀνάστασιν ἡ γράφη τοῦ Κυρίου
 Ποὺ πρῶτον ἐδοξίμασε πικρὸν τοῦ ποτηρίου.
 Ὁ τρίτος στὰ ἑπτὰ παιδιὰ καιρὸν τοῦ Ἀντιόχους
 Ποὺ μαρτυρήσαν ἄξια μὲ τὸν διδάσκαλόν τους,
 25 Ὅστις πληρὼν τὰς ἐντολὰς τεύξεται σωτηρίας,
 Πῶς αἰωνίου καὶ λαμπρὰς καὶ δόξης του τῆς θείας,
 Καὶ ὡς ἡ μήτηρ ἔκλαε τὸν θάνατον ἐκείνων·
 Ὅμως κ' ἐκείνη ἀπόθανε στὸν ἔρωτα τὸν θεῖον.
 Ἔτερος δὲ πεποῖται στοῦ Ἀβραάμ <τὴν> θυσίαν,
 30 Ποὺ τὸν υἱὸν του ἔλαβε γιὰ ἐντολὴν τὴν θεῖαν.
 Κ' εἰς τὸ βουνὶ τὸν ἔφερεν ἐκεῖ νά τὸν ἐσφάζῃ,
 Καὶ τὸ μαχαίρι τοῦ ἔβγαλε δίχως καὶ νά τρομάξῃ.
 Καὶ ἄγγελος τοῦ φώναξε: «Ἀβραάμ μὴ θελήσης
 Θάνατον εἰς τὸν Ἰσαάκ, υἱόν σου, νά ποιήσης».
 35 Μέσα σ' ἐκείνην τὴν καλὴν διήγησιν τὴν θεῖαν
 Εὐρίσκεται διήγημα ἕτερον μὲ ἄξιαν,
 Ἕνας μάγος διδάσκαλος καὶ μέγας ἀστρονόμος

11 στοιχεῖα nos: στιχία cod. 20 ἐβάλα nos: ἐβάλαν cod. 23 τοῦ nos: στοῦ cod. 28 <τὴν> θυσίαν nos: θυσία cod.
 30 θεῖαν nos: θεία cod.

- Π' ἀστρονομᾶ καὶ παρευθὺς γελᾶ ὁλος ὁ κόσμος.
 Λοιπὸν τὰ ἄνω ἅπαντα ᾗς ξεύρη πᾶσα ἕνας
 40 Πῶς ὁ Βεστάρχης τὰ ἔκαμεν νὰ χαίρεται καθένας;
 Τῆς Θεοτόκου εἰσοδὸν, λέγω, καὶ τοῦ Κυρίου,
 Τὴν ἄμωμον Ἀνάστασιν μετὰ τοῦ μαρτυρίου
 γ^ε Τῶν Μακκαβαίων τῶν παιδιῶν ποὺ βάσταξαν τὸν νόμον
 Καὶ τὴν ζωὴν ἐδώκασιν καὶ σάρκας δίχως τρόμον.
 45 Χίοι λοιπὸν τὸν θαύμασαν, πάντα τὸν μακαρίζουν
 Καὶ τ' ὄνομά του τὸ καλὸν στὸν κόσμον τὸ φημίζουν.
 Τοῦτα μὲ κόπον ἔγραψε, καλὰ ἐσύνθεσέ τα
 Μιχαὴλ ὁ ἀείμνηστος κ' εἰς φῶς ἐξέδωκέ τα.
 Ἔχει καὶ τὴν διήγησιν τὰ Πάτρια τῆς Χίου
 50 Ἡ βίβλος τούτη ποὺ ἔγραψα διὰτι ὑπερισχύουν
 Τὴν ὅποιαν διήγησιν καλὰ ἐσύνθεσέ την
 Γεώργιος ὁ Μάμουκας κ' εἰς τάξιν ἔβαλέ την.
 Ἀκόμη ὁ αἰοίδιμος καλόγερος Ἀλβάνος
 Τὴν ἱστορίαν ἔγραψε, δίχως νὰ ἔχη βλάβος,
 55 Τοῦ Χίλιαρμένου ποὺ ἔτονε στὸ φράγκικον γραμμμένη
 Κι' αὐτὸς τὴν μεταγλώττισε εἰς τάξιν παινεμένη.
 Ἐγὼ δὲ μ' ἐπιμέλειαν ὅλα μετὰγραψά τα
 καὶ μὲς στὴν βίβλον τούτη μου μὲ κόπον ἤβαλά τα.
 Νύκτα κ' ἡμέρα κάθουμουν ὥστε νὰ τὰ τελειώσω
 60 Καὶ εἰς τοὺς ἀγαπώντας με γιὰ νὰ τὰ παραδώσω.
 Κι' ἂν θέλετε νὰ μάθετε, ποιὸς εἶμαι, ποιὸς λογοῦμαι
 Μὰ δὲν μοῦ φαίνεται καλὸν νὰ ἴω ἐκεῖνος ποὺ ἴμαι.
 Μὰ πάλι, γιὰ νὰ φαίνεται τὸ ἔργον τὸ δικό μου,
 Ἡθέλησα καὶ ἔγραψα ἐγὼ τὸ ταπεινό μου
 γ^ν 65 Ὅνομα, τ' ὅποιον λέγεται Γιάννης Μαυρογορδάτος,
 Τῆς Δόμνας Ρωξάνδρας ὁ υἱός, τῆς Βλαχίας τὸ κράτος.
 Παρακαλῶ σας τὸ λοιπὸν ὅσοι κι ἂν τὸ θωρῆτε
 Ποίημά μου τὸ εὐτελὲς γιὰ ἔμε παρακαλεῖτε.
 Ἴσως κι ἀπὸ τὸν κόπον μου νὰ ἐπαράγραψά τι
 70 Νὰ μὴ βαρυκαρδίσετε, γιὰτ' ἥσφαλα εἰς κάτι.
 Πιᾶτε λοιπὸν, διαβάσετε, τοῦτο μου τὸ βιβλίον
 Καὶ θέλετ' εὐρῆτε σ' αὐτὸ πόθον πολὺν καὶ θεῖον.
 Γιὰ τοῦτο κ' ἐγὼ παρακαλῶ Θεὸν τὸν ἐν Τριάδι
 Πατὴρ, Υἱὸν καὶ Πνεῦματι, τὰ τρία ἐν μονάδι,
 75 Νὰ εἶναι πάντα βοηθὸς καὶ νὰ σᾶς ξελυτρώσῃ
 Ἀπὸ κακίας πονηρῶν ποτὲ νὰ μὴν ἀπλώσῃ.
 Καὶ τέλος δὲ ἐπιτυχεῖν τῆς ἁνω βασιλείας,
 Τῆς αἰωνίου καὶ λαμπράς, καὶ δόξης τῆς ἁγίας,
 Καθὼς ἔχετε τὴν ἀρετὴν ν' ἀκούσετε τῆς θείας

41 τὴν post Θεοτόκου delev. 43 παιδιῶν nos: παιδιῶν cod. 55 φράγκικον nos: φράγκικον cod. 58 μὲς στὴν nos: μέστην cod. 61 ποιὸς nos: ποιὸς cod. iter. 64 Ἡθέλησα nos: Hθέλα cod. 70 Νὰ nos: Πα cod. 76 ἀπλώση nos: σ' ἀπλώση cod.

- 80 Ἐκείνης τῆς γλυκύτητος, φωνῆς τῆς μακαρίας,
 Λεγούσης «δεῦτε οἱ καλοὶ πατρός μου εὐλογημένοι,
 Κληρονομήσετε ἐμὴν δόξαν ἡτοιμασμένην»,
 Ὅπου ἁγίων τάγματα εἰσὶ καὶ τῶν δικαίων
 Ἀληθευόντων ἐν παντὶ καὶ πνεύματα ἐνθέων
 85 Εἰς τὴν αἰώνιον χαρὰν καὶ θείαν ψαλμωδία
 Ἀγγέλων καὶ δικαίων τε σὺν πάντων ὁμοιοίαι.
 Ἀμήν...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1-4 Ο ἔντονος τόνος της ευλάβειας και ευσέβειας μιας κάπως λαϊκότερης θρησκευτικότητας είναι διάχυτος σ' ὅλο τον πρόλογο του Ιωάννη Μαυροκορδάτου και αποτελεί τελικά και το κίνητρο της αντιγραφῆς των ἔργων του σύμφωνα του κώδικα, τον οποίο θεωρεῖ ο ἴδιος ψυχωφελές ἀνάγνωσμα.

5 εξ. Το μεγαλύτερο μέρος του προλόγου, ἀπὸ το στίχο 5 ἕως το στίχο 48, εἶναι ἀφιερωμένο στο ἔργο και την προσωπικότητα του Μιχαὴλ Βεστάρχη (στ. 39 μιλάει για «ἅπαντα»), τον οποίο θαυμάζει ἀπεριόριστα, ἀν και δεν πρέπει να τον ἔχει προλάβει ζωντανό (ο Βεστάρχης πεθαίνει το 1662, ο Ιωάννης Μαυροκορδάτος, γεννημένος το 1638 στην Πόλη, πρέπει να ἔχει κατεβεῖ στη Χίο λίγο μετὰ το 1662, οπωσδήποτε πριν ἀπ' το 1670 βλ. Ζολώτας, Α' β' σσ. 402 εξ.). Ζοῦσε ωστόσο στον ἀπόλοχο της ἐκτίμησής και του θαυμασμοῦ, που ἐκπέμπει και ο ἐπικήδειος λόγος του μαθητῆ τοῦ Βεστάρχη, Γαβριὴλ Προσοπιά (παράρτημα Γ'). Πιθανότατα ἀπὸ ἐκεῖνον ἢ τον Αλβάνο ἔχει και τα χειρόγραφα του Βεστάρχη με τα ἔργα του.

10 Το «ποτέ» με τη λογιότερη σημασία του «κάποτε».

14 Μήπως με τη «μουσική» ἐννοεῖται ἡ μελικὴ ποίηση (και μάλιστα με την πλατωνικὴ ἔννοια του «Φαίδωνα», 601-606); Γενικότερα εἶναι ἡ τέχνη, προστατευόμενη ἀπὸ τις Μούσες (στον πρόλογο του δευτέρου ἔργου του ο Βεστάρχης ἐπικαλεῖται τις Μούσες): «ἐκράτει και μουσεῖα»: διατηροῦσε σχολεῖα με βιβλιοθήκη. Αυτό συσχετίζεται ἄμεσα με την ἐκφραση «διδάσκαλος», που χρησιμοποιοῦν τόσο ο Μαυροκορδάτος στον πρόλογο ὅσο και ο Προσοπιάς στον ἐπικήδειο. Το ὄνομά του ἀναφέρεται και στίς προσπάθειες Χίων λογίων να ἀποσπάσουν τμήματα της βιβλιοθήκης του Αλλάτιου ἀπὸ τὴν Ρόμη, ἢ τουλάχιστον να τους στείλει βιβλία για τις διδασκλικές τους ἀνάγκες, κυρίως στο φροντιστήριο των Ἀγίων Αναργύρων (Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Λέων Αλλάτιος και ἡ Χίος*, Αθήνα 1989, σ. 36 «para Ziffo», για τη συνωνυμία βλ. ἔγγραφα 1α, 1β, και 2).

15-16 Το δίστιχο φαίνεται πως υπονοεῖ, πως ἡ δράση του Βεστάρχη ἦταν ἡ ἀπαρτίτη παρόμοιων δραστηριοτήτων στο νησί. Αυτό πιθανώς ἀναφέρεται στην ἰδρυση ορθόδοξων σχολῶν, ὅπως ἀντὶ του Ἀγίου Βίκτωρος, στην οποία δίδαξε ο μαθητῆς του Βεστάρχη, Γαβριὴλ Προσοπιάς. Βέβαια προὔπηρεχε το φροντιστήριο των Ἀγίων Αναργύρων, στο οποίο ο Βεστάρχης εἶχε ἐνδεχομένως ἐπίσης κάποια δραστηριότητα, και τα σχολεῖα των Ἰησουιτών. Ο ἀντιγραφῆας συγκεκριμενοποιεῖ στο δεύτερο στίχο, πὼς ἐννοεῖ τὴν δραματογραφία του Βεστάρχη: «τρεῖς διάλογοι» (ἡ ορολογία χαρακτηριστικὴ για τὴν θρησκευτικὴν δραματολογία της εποχῆς, βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Θεατρικὴ παράσταση στην Κωνσταντινούπολη το 1623 με ἔργο για τον Ἅγιο Ιωάννη Χρυσόστομο». Στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τὴν θεατρικὴν παράδοση*, Αθήνα 1995, σσ. 197-240, ιδίως σσ. 202 εξ.), οἱ οποίοι «ὀρίσαν τα φαρμάκια»· ἡ φράση ἐπιδέχεται διάφορες ἐρμηνείες: γιατί ἡ ὑπόθεσις θρησκευτικῆς δραματογραφίας να ἦταν τόσο σωτηριο γηγενός; Το πιο πιθανό, ἀπ' ὅ, τι φαίνεται, και για την περίπτωση του ευλαβοῦς Ιωάννη Μαυροκορδάτου, ο οποίος μεγάλωσε στην Πόλη και ἔχει ζήσει τὴν συνεχή θεατρικὴν δραστηριότητα των Ἰησουιτῶν ἐκεῖ (βλ. τώρα και τὴν ἀπόδειξη θεατρικῆς παραστάσεως των Καπουτίνων το 1665 στη γαλλικὴ πρεσβεία της Πόλης, ὅπου στη σχετικὴ πηγή ἀναφέρεται ρητὰ

πως οι Ιησουίτες είχαν το προνόμιο των θεατρικών παραστάσεων, που ασκούσαν έλλξη στη νεολαία, βλ. Μ. Ν. ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, *Φραγκισκανοί – Καπουκίνοι. 400 Χρόνια Προσφορά στους Έλληνες 1585-1995*, Αθήνα 1996, σσ. 69 εξ.), είναι, πως η απόφραση αυτή εντάσσεται στα συμφραζόμενα των θρησκευτικών ανταγωνισμών ανάμεσα σε Καθολικούς και Ορθοδόξους στη Χίο και των επιτυχιών των θεατρικών παραστάσεων των Ιησουιτών στο νησί, οι οποίες υπάρχουν ίσως ήδη από τα τέλη του 16ου αιώνα, και πάντως, με την ανάληψη της ηγουμενίας του Αγίου Αντωνίου από τον Μαυρίσιο (βλ. Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ματθαίος Κιγάλας και Δομήνιος Μαυρίσιος: μια συνάντηση (Λευκωσία 1627) σημαδιακή για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου». Στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα*, Αθήνα 1997, σσ. 113-148, ιδίως σσ. 140 εξ.: βλ. την αναφορά του στα 1648, μεταφρασμένη στο μελέτημα του Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Δομήνιος Μαυριζίου, της Συντροφιάς του Ιησού: Έκθεση περί των Ιησουιτών της Χίου», *Σύγχρονα Βήματα 77-78* (1991), σσ. 73-89)· ο Μαυροκορδάτος πιθανώς επιθυμεί το γεγονός, πως οι ορθόδοξοι άρχισαν και αυτοί παρόμοια δραστηριότητα, η οποία είχε οπωσδήποτε κοινωνικό αντίκτυπο στο ποίμνιο. Προφανώς δεν γνωρίζει τις διασυνδέσεις του Βεστάρχη με την καθολική Εκκλησία.

17 εξ. Ο Μαυροκορδάτος αναφέρεται στη συνέχεια αναλυτικά και στα τρία έργα του Βεστάρχη. Το πρώτο έργο για τα Εισόδια της Θεοτόκου συνδυάζεται προφανώς με την αδελφότητα των Εισοδίων της Θεοτόκου, που ανήκε στον Άγιο Βίκτωρα στην Απλωταριά, την εκκλησία όπου έδρασε ο Βεστάρχης μαζί με τον Αλβάνο (βλ. έγγραφο αρ. 8β).

21 εξ. Η αναφορά στα Πάθη του Χριστού είναι σύντομη.

23 εξ. Σε αντίθεση μ' αυτό η περιγραφή του τρίτου έργου είναι εκτενέστατη. Ο Μαυροκορδάτος αναφέρεται ξεχωριστά στο ιντερμέδιο της Θυσίας του Αβραάμ (στ. 29 εξ.) και στο κομικό ιντερμέδιο με το μάγο αστρολόγο (στ. 35 εξ.)

39 εξ. Ο γραφέας του κώδικα συνοψίζει στο τέλος τα «άπαντα» του Βεστάρχη και αναφέρει άλλη μια φορά τους τίτλους.

45 εξ. Τη φήμη που είχε ο Βεστάρχης στην εποχή του και το θαυμασμό που προκάλεσε αντικαθρεφτίζει και η επιστολή του Μαυριζίου προς την Congregazione (Συνάθροιση) της Propaganda Fide (20.12.1642), όπου αναφέρεται ως καλύτερος ιεροκήρυκας των Ορθοδόξων και πολύ αγαπητός και τιμημένος από όλο τον κόσμο. Ο Μαυροκορδάτος θεωρεί τον κώδικα τον ως ένα είδος *hommage* προς τον Βεστάρχη με τα δικιά του έργα αρχίζει ο κώδικας, στον πρόλογο τον φαναριώτη κυριαρχούν απόλυτα, ενώ τα άλλα έργα του κώδικα έχουν απλώς μια σύντομη αναφορά.

47-48 Άλλη μια φορά βεβαιώνει, πως ο «αείμνητος» Βεστάρχης έγραψε τα έργα αυτά: η έκφραση «εις φως εξέδωκέ τα» πρέπει να αναφέρεται σε αντιγράψεις των χειρογράφων του όσο ζούσε ακόμα.

49 εξ. Τα Πάτρια της Χίου από το Γεώργιο Μάμουκα βρίσκονται στις σελ. 263-293 του κώδικα και αποτελούν μια συναγωγή μαρτυριών και εγγράφων για τη Χίο· γράφθηκαν το 1661 (σελ. 293 του κώδικα)· ο Μάμουκας ήταν νοτάριος της Χίου (ΖΟΛΩΤΑΣ, Αβ' σσ. 556 εξ.). Το όνομά του αναφέρεται σε πολλά έγγραφα της εποχής σχετικά με τις διαπραγματεύσεις με τον Αλλάτιο για την αποστολή χειρογράφων από τη Χίο και την αποστολή βιβλίων από τη βιβλιοθήκη του Αλλάτιου στη Χίο (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Λέων Αλλάτιος και η Χίος*, ό.π., σσ. 23, 25 εξ., 29 και pass.).

53 εξ. Αναφορά γίνεται και στη Διήγησή του Χιλιάρμενου για τα γεγονότα της Κύπρου και τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1570-71), μεταφρασμένη από τα ιταλικά από τον καλόγερο Αλβάνο («αοίδιμος» κι αυτός, αν και το 1665 φέρεται μισθοδοτούμενος ακόμα, βλ. έγγραφο αρ.10)· η εκτενής εξιστόρηση καλύπτει τις σελ. 193-262 του κώδικα. Ο Χριστόφορος Αλβάνος, που μαθήτευσε, όπως κι ο αδελφός του Ιγνάτιος (αρχιδιάκονος, φιλοκαθολικός, του πατριάρχη Κωνσταντινούπολης), στο σχολείο των Ιησουιτών στη Χίο, ήταν εφημέριος της εκκλησίας του Αγίου Βίκτωρος, συνοδοιπόρος στις δραστηριότητες του Βεστάρχη κι αυτός έκαμε το 1642 την ομολογία πίστεως και λαιμβάνει το μισθό του μισιοναρίου (έγγραφα αρ. 1α, 1β, 2, 3, 4, 5, 6) και μετά το 1654, οπότε του ανανεώνεται η μισθοδοσία σε αντίθεση με το Βεστάρχη (έγγραφο αρ. 7, 8α, 8β). Είναι ενδιαφέρον πως ο Μαυρίσιος δεν τον θεωρεί και τόσο μορφωμένο όσο τον Βεστάρχη (έγγραφο 1α).

57 εξ. Ακολουθούν οι συμβατικές αναφορές στον κόπο του αντιγραφέα: καθορίζει και τους αποδέκτες του χειρογράφου: προσωπικούς φίλους. Παραμένει ωστόσο ενδιαφέρον, πως ο Μανροκορδάτος δεν αναφέρει όλα όσα περιέχει ο κώδικας: μετά τα τρία έργα του Βεστάρχη και τη Διήγηση του Χιλιάρμονος και τα Πάτρια της Χίου υπάρχουν και άλλα χρηστικά και ωφέλιμα αναγνώσματα: νομοκάνονας και πίνακας περί βαθμίων συγγενείας, σελ. 137-188, μια περιέργη προφητεία για καταστροφές που θα συμβούν στη Γαλλία στα χρόνια 1676-1687 και 1700-1702 (σελ. 189-191)· τα άλλα τμήματα του κώδικα, το θεατρικό έργο του Γρηγορίου Κονταράτου (σελ. 297-352) και του Προσοψά (σελ. 395-427 με ταρσαγμένη τη σελιδαρίθμηση) καθώς και ένα «Συνταγμάτων των οφφικίων της βασιλείας των Ρωμαίων» (σελ. 353-379) και μια σειρά βυζαντινών εγγράφων για τα δώδεκα αρχοντόπουλα της Κρήτης (σελ. 380-394), προστέθηκαν αργότερα, μετά τη συγγραφή του προλόγου (βλ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Πέντε άγνωστα στιχοιργήματα», ό.π., σσ. 320 εξ.)

61-66 Η συμβατική αποκάλυψη του ονόματος του γραφέα: η αναφορά της «δόμ[ι]νας Ρωξάνδρας», μητέρας του, μιας από τις πρώτες Ελληνίδες λόγιες, που πεθαίνει το 1684 (Κ.Ι. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν. 1566-1822 (Σχολεία και λόγιοι)*, Πειραιεύς 1946, σσ. 111 εξ.), χωρίς ένδειξη αποβίωσης «αείμνηστη», «μακαρίτισσα» κτλ.) δίνει και ένα σχετικό *terminus ante quem* για την αντιγραφή του κώδικα.

67 εξ. Ακολουθούν οι συνηθισμένες φιλοφρονήσεις σχετικά με παραδρομές και σφάλματα. Προτρέπει τους αναγνώστες να διαβάσουν «τούτο μου το βιβλίον» ως ψυχωφέλές ανάγνωσμα. Ακολουθούν στίχοι θρησκευτικής ευλάβειας.

87 εξ. Το τέλος του έμμετρου προλόγου του αντιγραφέα λείπει: πιθανώς έχει εκπέσει ένα φύλλο κατά τη διαδικασία της φωτοαντιγραφής, γιατί ο Μ. Ι. Μανούσας, από τη μελέτη του χειρογράφου πριν απ' τη δημοσίευσή, έχει συγκρατήσει τους εξής τελευταίους στίχους:

Εἰς τούτο κάμνω πρόθυμα σιώπησιν καὶ τέλος,
Διατὶ λείπεται ἀπ' ἐμὲ φωνὴ καλὴ καὶ μέλος.
Ταῦτα σοι ἐσαφήνισα, δίστιχα ἑκαμὰ τα
Καὶ ὅπου ἐδυνήθηκα σὲ στίχον ἔβαλά τα.
Νὰ γράψω κι ἄλλα ἤθελα, μὰ τὸ χαρτὶ δὲ φθάνει·
Ἡ πένα μου ἔχλασε, δὲν εἶχα καὶ μελάνι.
Ὅμως καὶ πάλιν λέγω σας, Θεὸν παρακαλεῖτε
Διατ' ἐμὲ πού τὸ ἔγραψα, καὶ εἰς κόσμον μελωδεῖτε.

Ωστόσο δεν μπορούν να αποτελούν την άμεση συνέχεια του κειμένου του προλόγου, γιατί η πρώτη λέξη της επόμενης σελίδας, που αντιγράφεται συμβατικά στην προηγούμενη κάτω από τον τελευταίο στίχο, είναι «αμήν».

Γλωσσάριο

απλώνω: καταλαμβάνω, κυριαρχώ 76
αστρονομώ: μελετώ τα άστρα, προφητεύω το μέλλον 38
βαρυκαρδίω: στενοχωριέμαι, θυμώνω 70
βαστώ: φυλάω, τηρώ 43 (βάσταξαν)
βίβλος (η): βιβλίο 50, 58
βλάβος (το): σφάλμα, βλάβη 54
βουνί (το): βουνό 31
θωρώ: βλέπω, διαβάζω 67
λογούμαι: θεωρούμαι 61
μεταγράφω: αντιγράφω 57

μουσείο (το): σχολείο με βιβλιοθήκη 14
 ξελυτρώνω: λυτρώνω 75
 παλαίσματα (τα): αγώνες 8
 παραγράφω: γράφω με λάθη 69 (επαράγραφα)
 πάσα ένας: ο καθείς 39
 πάτρια (τα): τα της πατρίδας 49
 πλαστουργέτης (ο): δημιουργός 1 (-α)
 ώστε: όπου 59

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'

Τα έγγραφα

1α) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC)* 185, φύλ. 189^v.

Περύληψη: Απόσπασμα της ετήσιας αναφοράς του Δομίνικου Μαυρίκιου (5.7.1639) για την Propaganda Fide για το έτος 1638, όπου αναφέρεται η δραστηριότητα του Μιχαήλ Βεστάρχη, καθώς και ότι είναι απόφοιτος του Κολεγίου των Χίων Ιησουιτών.

Domencio Mauritio (Scio 5.7.1639):

φύλ. 189^v

Oltre q[ue]sto il paroco della matrice delli greci con gran parte del clero pregarono che passassimo dalla matrice doue haveriano apparecchiato un belliss[im]o altare p[er] co[n]ciliare con q[ue]sto gl' animi della plebe greca; et q[ue]sto fù un te[m]po n[ost]ro scolaro et hora s' annovera tra li catolici, frà predicatore et n[ost]ro familiare et penite[n]te d[etto] Papa Zifo et p[er]ché q[ue]sto stà nel quartiere della nobiltà greca di gra[n]d' autorità et concetto appresso loro vi concorre tutta la nobiltà huomini et donne parte nelle strade et parte nel piano della matrice.

[Περύληψη στο περιθώριο για το απόσπασμα αυτό:]

Il P[rim]o Papà greco allevato nelle scuole de P[ad]ri Catt[oli]co honora la Process[i]one.

ΣΧΟΛΙΑ

Η αναφορά γίνεται στο ναό του Αγίου Βίκτωρος στην Απλωταριά. Η έγερση βωμών για τους ετερόδοξους σε καθολικούς και ορθόδοξους ναούς είναι γνωστή και από το χώρο των Κυκλάδων (βλ. το υλικό στον ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π.), όπου σημειώνονται και συλλειτουργίες. Η σημείωση, ότι ο Βεστάρχης ήταν «un tempo» (παλαιά) μαθητής του κολεγίου των Ιησουιτών, επιτρέπει ορισμένες εκκασίες για την ηλικία του: πρέπει να είναι, όχι ακριβώς συνομήλικος, αλλά ίσως κάπως νεότερος από το διαπρεπή συγγενή του Λέοντα Αλλάτιο (1588-1669): ίσως ανήκε στη δεύτερη σειρά των αποφοίτων της σχολής, που λειτούργησε αμέσως μετά την εγκατάσταση των Ιησουιτών το 1592· ο Μαυρίκιος τον αναφέρει το 1639 ως ιεροκήρυκα με μεγάλη

επιτροή και υπόληψη στους ορθοδόξους, άρα βρίσκεται όχι πια σε νεαρή ηλικία, αλλά είναι μεσήλικας· από την άλλη ο επικήδειος του 1662 δεν μας τον παρουσιάζει ως υπέργηρο, ανήμπορο άνθρωπο, αλλά δραστήριο ακόμα ιεροκήρυκα. Έτσι ίσως δεν βρισκόμαστε μακριά από την αλήθεια αν υποθέσουμε, πως γεννήθηκε την τελευταία δεκαετία του 16ου αιώνα ή και λίγο μετά το 1600. Φαίνεται πως διατηρούσε προσωπικά φιλικές σχέσεις με τον κάπως πρεσβύτερο ηγούμενο της ιησουιτικής μονής του Αγίου Αντωνίου του Εξωμερίτη, Δομήνικο Μαυρίκιο, ο οποίος βρισκόταν από το 1630 στη Χίο, την πατρίδα του.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Εκτός αυτού, ο εφημέριος της μητροπόλεως των ορθοδόξων, με πολλούς κληρικούς, παρακάλεσαν να περάσουμε από τη μητρόπολή [τους], όπου είχαν στολίσει έναν ωραιότατο βωμό, για να συμπιλιώσουν έτσι τις ψυχές τού ορθόδοξου λαού. Κι αυτός παλαιά υπήρξε μαθητής μας και τώρα συγκαταλέγεται μεταξύ των [φιλο]καθολικών, ιεροκήρυκας, φίλος μας κι εξομολόγος, ονομαζόμενος παπα-Τζίφας. Επειδή η μητρόπολη βρίσκεται στη συνοικία των ευγενών ορθοδόξων, έχει μεγάλο κύρος και υπόληψη σ' αυτούς κι εκεί συρρέουν όλοι οι ευγενείς, άνδρες και γυναίκες, άλλοι στους δρόμους κι άλλοι στο πεζούλι της εκκλησίας.

Ο ορθόδοξος πρωτοπαπász ανατράφηκε στο σχολείο των Πατέρων [φιλο]καθολικός που τιμά την λιτανεία.

1β) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC)* 185, φύλ. 194^r.

Περίληψη: Απόσπασμα της ίδιας αναφοράς (5.7.1639) με πληροφορίες για τους αδελφούς Αλβάνους· εκτός από τη φιλοκαθολική δραστηριότητα του Χριστόφορου Αλβάνου, απόφοιτου της σχολής των Ιησουιτών της Χίου, μνημονεύεται και η θέση του Ιγνατίου, που είναι αρχιδιάκονος του Πατριάρχη και πολύ γνωστός του γραμματέα Ingoli.

φύλ. 194^r

Ci favor'i assai nell' incontro fattoci nella Matrice de greci Christoforo Albano sacerdote greco fr[ate]llo di Ignatio Albano hora Archidiacono del Patriarca di Constantinopoli conosciuto molto bene da MonSig[no]r Ingoli, et fra poco lo conoscerà di presenza tutta la Sacra Congregat[i]one con allegrezza co[m]e se il com[m]un nemico non impedirà come ha cercato sin adesso p[er] mezzo delli suoi maledetti ministri scolari del morto Cirillo.

Questo sacerdote Christoforo Albano fù anticam[en]te con l' Archidiacono suo fr[at]ello n[ost]ro scolaro, se bene di rito greco, pure sempre molto inclinato et affettuoso al latenesmo come l' ha dimostrato insino adesso, p[er]che non solam[en]te è publico et intrepido difensore del concilio florentino e del primato della Chiesa Romana ma essendo capellano d'una chiesa ha istituito una congregat[i]one quasi della maggior parte de nobili con le regole e consuetudini delle congregat[i]oni della n[ost]ra Comp[agni]a e nella chiesa sua cerca q[ua]nto più può d' introdurre molte cerimonie e politezze latine, et induce gl' altri capellani di far l' istesso nelle loro Chiese, si che a parèr mio non ha la Sacra congregat[i]one, con tutto che non ne habbia notitia, più utile e profitevole missionario come q[ue]sto, se così si può chiamar[l]o, mass[im]e adesso che è il braccio del patriarca p[er] mezzo dell' Archidiacono suo fr[at]ello.

[Τρεις περιλήψεις στο περιθώριο γι' αυτό το απόσπασμα]:

- 1) Cristoforo Albano fr[at]ello del Archid[iacon]o di Const[antinopo]li favorisce la process[i]one.
- 2) Ancor è ben affetto alli latini, difende il Conc[ili]o Flor[enti]no et il Primato del Papa publicam[en]te.
- 3) Introduce le polit[ezz]e nelle chiese e riforma le cerimonie del rito Eccles[iastic]o.

ΣΧΟΛΙΑ

Ο Ιγνάτιος Αλβάνος (βλ. *SOOG* 31 φ.391^τ) θα επισκεφθεί το γραμματέα της Propaganda Fide, Francesco Ingoli, το 1641 στη Ρώμη (βλ. επιστολή του ιερέα Gio. Rossi, rettore della Chiesa Greca, Ancona 21.2.1641, προς Ingoli, ότι στέλνει στο γιο του, μαθητή του Collegio Greco, Stefano [βλ. Τουρπανλής, *Το Ελληνικό Κολλέγιο*, ό.π., σσ. 546 εξ.], ανιψιό του Ignazio Albano, επιστολές του Αλβάνου προς Ingoli, προ της αναχωρήσεώς του από Ancona: «Per obedire à quanto m' ha imposto il Sig. Archidiacono Albano nel partire che ha fatto di qua d' Ancona, e per seruire a V.S.III.^a che io douessi mandare nelle mani di V.S.III.^a tutte le sue lettere, come hora faccio con q.^{ta} mia a V.S.III.^a... V.S.III.^a le riceverà dal nepote di d.^{to} Archid.^o quale è mio figl.^o che costi si troua nel Coll.^o Greco»). Για τη ρευστή κατάσταση στο Οικουμενικό Πατριαρχείο μετά το βίαιο θάνατο του Κυρίλλου Λούκαρη, που θέλουν να εκμεταλλευθούν οι Ιησουίτες βλ. G. HERING, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Ευρωπαϊκή Πολιτική 1629-1638* Αθήνα 1992. Και οι δύο είναι απόφοιτοι του ιησουιτικού κολεγίου στη Χίο και πρέπει να είναι περίπου συνομήλικοι με το Βεστάρχη (ο Χριστόφορος το 1665 ζει ακόμα, βλ. έγγραφο αρ. 10). Ανάμεσα στις δραστηριότητες της αδελφότητας που ίδρυσε (μαζί με το Βεστάρχη), προς τιμήν των «Εισοδίων της Θεοτόκου» κατά το πρότυπο των ιησουιτικών αδελφοτήτων (που είναι αφιερωμένες σχεδόν όλες στην Παναγία και καλλιεργούν τις ίδιες συνήθειες και κανόνες με αυτές) ήταν ίσως και η διοργάνωση θρησκευτικών θεατρικών παραστάσεων (υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις, πως οι συντελεστές της παράστασης στη Νάξο το 1723 δεν ήταν μόνο οι μαθητές του σχολείου, αλλά και μέλη της θρησκευτικής αδελφότητας, βλ. Γ. ΒΑΡΖΕΛΙΩΤΗ/Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Αναστηλώνοντας μια θεατρική παράσταση: η παράσταση της «Τραγέδιας του Αγίου Δημητρίου» στις 29 Δεκεμβρίου 1723 στη Νάξο και οι συντελεστές της», *Παράβασις* 3, 2000, σσ. 123-166). Για τις τελετές και συνήθειες που εισάγει στην εκκλησία του Αγίου Βίκτωρος βλ. και έγγραφο αρ. 2α. Ο Μαυρίζιος ακόμα δεν κάνει λόγο για το μισό του μισσιοναρίου, αλλά τον αποκαλεί «εραπόστολο» των καθολικών.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Κατά τη συνάντησή μας στη μητρόπολη των ορθόδοξων μάς έκαναν ιδιαίτερες τιμές ο Χριστόφορος Αλβάνος, ορθόδοξος ιερέας, αδελφός του Ιγνατίου Αλβάνου, τώρα αρχιδιακόνου του πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, γνωστού πολύ καλά του μοναχού Ingoli, που σε λίγον καιρό ευχαρίστως θα τον γνωρίσει και προσωπικά κι ολόκληρη η Ιερά Συνάθροιση, αν ο κοινός εχθρός [ο διάβολος] δεν τον εμποδίσει, πράγμα που μέχρι τώρα το προσπάθησαν μ' ενέργειές τους τα καταραμένα όργανα-μαθητές του αποθανόντος Κυρίλλου Λούκαρη.

Αυτός ο ιερέας Χριστόφορος Αλβάνος, καθώς κι ο αρχιδιάκονος αδελφός του, ήταν παλαιά μαθητές μας, μολοντί ορθόδοξοι. Πάντοτε είχε καλή διάθεση κι αγάπη προς τον καθολικισμό, πράγμα που μέχρι τώρα το έδειξε, γιατί άφοβα δεν υπερασπίζεται δημόσια

μόνο τη Σύνοδο της Φλώρεντίας και τα πρωτεία του πάπα, αλλά, όντας εφημέριος μιας εκκλησίας, ίδρυσε μια αδελφότητα, κυρίως από ευγενείς, με κανόνες και συνήθειες των αδελφοτήτων της Συντροφίας μας. Στην εκκλησία του προσπαθεί, όσο μπορεί, να εισαγάγει πολλές τελετές και συνήθειες καθολικές και παρακινεί κι άλλους παπάδες να κάνουν το ίδιο στις εκκλησίες τους. Κατά τη γνώμη μου η Ιερά Συνάθροιση, παρόλο που αυτά δεν τα γνωρίζει, δεν θα μπορούσε να βρει πιο χρήσιμο και ωφέλιμο ιεραπόστολο σαν κι αυτόν, αν μπορεί κανείς να τον θεωρήσει τέτοιοι, ιδιαίτερα τώρα που ο αρχιδιάκονος αδελφός του είναι το δεξί χέρι του πατριάρχη.

- 1) Ο Χριστόφορος Αλβάνος αδελφός του αρχιδιακόνου της Κωνσταντινουπόλεως ευνοεί τη λιτανεία.
- 2) Επίσης συμπαθεί τους καθολικούς, υπερασπίζεται δε δημόσια τη Σύνοδο της Φλώρεντίας και τα πρωτεία του πάπα.
- 3) Εισάγει συνήθειες στις εκκλησίες και μεταλλάσσει τις τελετές του εκκλησιαστικού τυπικού.

2α) Αρχείο της Propaganda Fide, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCCG) 39, φύλ. 379 (380^v).

Περύληνη: Επιστολή (20.12.1642) του Δομήνικου Μαυρίκιου προς τους καρδινάλιους της Propaganda Fide. Το πρώτο μέρος της επιστολής αναφέρεται στο σχέδιο λειτουργίας μικρής σχολής και στον τρόπο επιλογής των πρώτων μαθητών. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στο Μιχαήλ Βεστάρχη και το Χριστόφορο Αλβάνο, που έχουν κάνει την ομολογία πίστεως και έχουν αναπτύξει χρήσιμη δραστηριότητα για τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Διατυπώνεται η παράκληση να τους δοθεί μικρός μισθός. Το τρίτο μέρος της επιστολής εξιστορεί την άφιξη του νέου επίσκοπου Χίου Ανδρέα Σοφιανού στις 20 Νοεμβρίου 1642 και διάφορα άσχετα.

φύλ. 379 Em[inentissi]mi Sig[no]ri e P[ad]roni miei Col[endissi]mi ¹²

Scrivo la p[rese]nte con profonda, et humile R[everen]za alle Sig[no]rie V[ost]re Em[inentissi]me con dirle, che p[er] eseguire l' ordine ¹³ della sacra Cong[regazio]ne ho fatto fabricare di nuovo due stanze capaci di sei figliuoli ¹⁴ nel fine delle η[ost]re habitat[i]oni, che e luoco m[ol]to commodo p[er] loro, e p[er] il p[ad]re, che haverà ¹⁵ la cura loro, e p[er] cio ho detto a mons[igno]r Vesc[ov]o di Andro, che si troua qui, che facesse ¹⁶ venire a Chio un figliuolo p[er] esser alun[n]o p[er] servitio della Chiesa di Andro, e sua ¹⁷ S[igno]ria R[everendissi]ma mi ha detto, che ha uno p[er] le mani o dui a proposito, parim[en]te l' ho detto ¹⁸ a mons[igno]r D[on] Andrea Soffiano al p[rese]nte Vescovo di Chio, che facesse venire qui uno ¹⁹ da S[an]ta Irene, e mi ha promesso di farlo venire, scriverò a Mon[signo]r di Sira p[er] far ¹⁰ il medesimo, il quarto alun[n]o sarà il figlio di Franc[esc]o Lupazzolo, che si troua ¹¹ qui, conforme l' ord[i]ne della Sacra Cong[regazio]ne, ma se li alun[n]i arrivassero a sei, sarebbe ¹² numero al quanto competente, che sol[amen]te quattro, pure io mi rimetto a quel che ¹³ pare alla Sacra Cong[regazio]ne, la q[u]ale saperà che si trouano qui due papassi, l' uno si chiama ¹⁴ papà michael Ziffo, l' altro papa Christofaro Albano, il p[rim]o è il meglio predicatore ¹⁵ che habbino li greci, il 2° se bene non e letterato, con tutto questo è di buona vita, tutti ¹⁶ dua sono Cattolici, et obedienti alla Chiesa Romana, defensori delli Dogmi cattolici, ¹⁷

e promotori della piet , e della virt , hanno gran credito appresso tutti li greci, e gra[n]de
 |¹⁸ autorita. Havevano una Chiesetta piccola, e con la loro industria e spese l' hanno |¹⁹
 ingrandita, et abellita di maniera, che adesso e una delle belle chiese della 1^a classe, |²⁰ In
 quella si raduna il fiore delli greci, e sentono la parola di Dio, e fan[n]o diverse |²¹ loro
 devot[i]o[n]i, si espone ivi il S[antissim]o Sacram[en]to conforme usano li Latini con lumi,
 et |²² ornam[en]ti (cosa molto insolita apresso li greci) ma p[er]che lo fan[n]o li sud[ett]i
 papassi, che sono |²³ apresso tutti di gran credito, et autorit , p[er] questo nessuno ardisce
 di parlare, |²⁴ e piu bene possono fare questi due papassi, che sono nati qui in Chio, e non
 hanno |²⁵ mai visto parte della Christianit  p[er] il concetto, che li greci hanno di loro, che
 |²⁶ molti altri, che venissero da Roma, p[er]ch  quelli li tengono sempre p[er] sospetti, e
 non |²⁷ li danno quel credito, che han[n]o a questi, li quali p[er] mostrar ancora il loro buon
 cuore || [φ λ. 379^v]²⁸ verso la Chiesa Romana han[n]o voluto fare la professione della fede
 avanti l' Ill[ustrissim]o |²⁹ Mons[igno]r Vesc[ov]o di Chio D[on] Andrea Soffiano li 17 di
 Dece[m]bre. Vedendo io il bene |³⁰ che questi due papassi fanno alla giornata, e possono
 fare p[er] beneficio di queste anime |³¹ instruendole alla fede Cattolica, et all' amore, et
 obedi za della Chiesa Romana, |³² p[er] questo mi   parso bene di proporre alle
 S[igno]rie v[ost]re Em[inentissim]e, accio li riconoscessero con |³³ qualche regalo di una
 piccola pensione, p[er]che in questa guisa si animarebbono |³⁴ maggiorm[en]te, e
 travagliarebbono p[er] l' avvenire con maggior spirito e bene...

[φ λ. 379^r κάτω: Alla Sacra Cong[regazio]ne de P[ro]pag[an]da fide].

Στο τέλος: Chio 20 di Dicembre 1642 ... Domenico Mauritio della Comp[ania] di Gies 

[Το υπόλοιπο κείμενο για υποδοχή (20.11.1642) στη Χίο του νέου επισκόπου Ανδρέα Σοφριανού και άλλα άσχετα].

ΣΧΟΛΙΑ

φ λ. 379^r 1-12 Το σχολείο αυτό, υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου από τα  λλα, με τους λίγους μαθητές, που σχεδιάζοταν από χρόνια, και για το οποίο υπάρχει πλούσιο υλικό στο αρχείο της Propaganda Fide, πιθανότερο φαίνεται ότι δεν λειτούργησε ποτέ (βλ. περισότερα Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Δραστηριότητες Ιησουϊτών στη Χίο τον 17ο αιώνα», *Παρασός* 32 (1990), σσ. 309-328, ιδίως σ. 316 σημ. 27). Πάντως στην εκτενή αναφορά του το 1648 ο Μαυρίκιος, ως ηγούμενος της ιησουιτικής μονής του Αγίου Αντωνίου του Εξωμερίτη, δεν την αναφέρει (βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Δραστηριότητες Ιησουϊτών»,  .π., σσ. 320  ξ.· από το 1634 λειτουργούν τρία σχολεία, στο  να διδάσκει και ορθόδοξος ιερέας). 3 ho fatto fabricare di nuovo me την  ννοια « ξ αρχής»,  χι « κ νέου» δηλαδή δεν ανακαίνισε δύο υπαρκτές  θουσες,  λλά  κτισε νέες. 5 Επίσκοπος Άνδρου ήταν ο Domenico della Grammatica που το χειμώνα του 1642 πήγε στη Χίο, για να ζητήσει βοήθεια για την καταστραμμένη από βροχές και κουρσάρους περιουσία της επισκοπής του (βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Λέων Αλλάτιος*,  .π., σ. 28 σημ. 1). 14 Το  τι ο Michael Ziffo  ναι ο Βεστάρης βεβαιώνει το  ργγρ. αρ. 2· διασταυρώνεται  δώ η πληροφορία του επικήδειου λόγου του Προσοψ  1662, πως ήταν επιφανής ιεροκήρυκας των ορθοδόξων (βλ. Νικ. Σ. ΦΙΡΙΠΠΙΔΟΥ, «Κατάλογος των κωδίκων της Βιβλιοθήκης του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας», *Εκκλησιαστικός Φ ρος*, τόμ. 37 (1938), σσ. 446  ξ. και ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, «Π -

ντε άγνωστα στιχουργήματα», ό.π., σσ. 322 εξ.). 15 Ενδιαφέρουσα η πληροφορία, πως ο Μαυρίκιος θεωρεί τον Αλβάνο όχι μορφομένο· κατά τον πρόλογο του Ιωάννη Μαυροκορδάτου στο σύμμεικτο κώδικα με τα δραματικά έργα έχει μεταφράσει την ιστορία του Χιλιαρμένου από τα ιταλικά (στ. 53-56, σελ. 193-262 του κώδικα). 18-22 Η μικρή εκκλησία, στην οποία αναφέρεται ο Μαυρίκιος και την οποία φρόντιζαν ο δύο ιερείς (τη στόλιζαν και εξέθεται την Αγία Δωρεά [Ευχαριστία] κατά τον τρόπο των καθολικών, συγκεντρώνοντας τους επιφανέστερους ορθόδοξους και αποκτώντας μεγάλο κύρος) είναι, όπως φαίνεται από το έγγραφο αρ. 9β, ο Άγιος Βίκτωρ. φύλ. 379^v 28-29 Καθορίζεται η ημερομηνία της ομολογίας πίστεως μπροστά στον καθολικό επίσκοπο Χίου στις 17 Δεκεμβρίου 1642 (βλ. και έγγρ. αρ. 1β). 33 Το αίτημα για το μισθό διατυπώνεται εδώ για πρώτη φορά· η έγκριση της αίτησης θα καθυστερήσει ακριβώς δύο χρόνια (βλ. έγγραφο αρ. 5).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

[Δομήνικος Μαυρίκιος (20.12.1642) προς Propaganda Fide]

Πανιερότατοι Κύριοι και Αφέντες μου Σεβασμιότατοι!

Γράφω την παρούσα με βαθιά και ταπεινή προσκύνηση των πανιεροτάτων εξοχότητων σας, για να σας ειπώ ότι ακολουθώντας την εντολή της Ιεράς Συναθροίσεως έκτισα εξ αρχής δύο αίθουσες κατάλληλες για έξι παιδιά, στην άκρη του κτιρίου μας, που είναι χώρος πολύ άνετος γι' αυτά και για τον μοναχό που θ' αναλάβει να τα φροντίζει. Γι' αυτό το σκοπό είπα στον επίσκοπο Άνδρου, που βρίσκεται εδώ, να στείλει στη Χίο ένα παιδί να μαθητεύσει, για να χρησιμοποιηθεί στην υπηρεσία της εκκλησίας Άνδρου. Η σεβασμιότητά του μου είπε πως είχε ένα-δύο υπόψη του. Το ίδιο είπα και στο σεβασμιότατο Ανδρέα Σοφιανό, τώρα επίσκοπο Χίου, να καλέσει να έλθει ένα παιδί από τη Σαντορίνη. Μου υποσχέθηκε ότι θα το πράξει. Θα γράψω και στον επίσκοπο Σύρου να πράξει το ίδιο. Το τέταρτο παιδί θα είναι του Φραγκίσκου Lupazzolo, που βρίσκεται εδώ, ως έδωσε εντολή η Ιερά Συνάθροιση. Αν οι μαθητές φθάσουν τους έξι, θα είναι ικανοποιητικότερος αριθμός από τους τέσσερις. Εντούτοις, σ' ό,τι αφορά αυτό, είμαι στη διάθεση της γνώμης της Ιεράς Συναθροίσεως.

Σας γνωστοποιώ ότι εδώ βρίσκονται δύο παπάδες. Ο ένας ονομάζεται παπα-Μιχαήλ Τζίφος, ο άλλος παπα-Χριστόφορος Αλβάνος. Ο πρώτος είναι ο καλύτερος μεροκήρυκας που έχουν οι ορθόδοξοι. Ο δεύτερος, παρόλο που δεν είναι πολύ μορφομένος, εντούτοις διάγει έντιμο βίο. Κι οι δυό τους είναι [φιλο]καθολικοί και υπάκουοι στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, υπερασπιστές των καθολικών δογμάτων κι υποκνητές σ' ευσέβεια και αρετή. Τους εμπιστεύονται όλοι οι ορθόδοξοι, στους οποίους διαθέτουν μεγάλο κύρος. Είχαν μια μικρή εκκλησία, την οποία με φροντίδες και έξοδα τους μεγάλωσαν και τη στόλισαν κατά τρόπο που τώρα είναι μια από τις πιο ωραίες εκκλησίες. Σ' αυτή συγκεντρώνονται οι επιφανέστεροι ορθόδοξοι, ακούνε το λόγο του Θεού και τελούν τις διάφορες τελετές τους. Εκεί εκτίθεται η Αγία Δωρεά, όπως συνηθίζουν οι καθολικοί (πράγμα πολύ ασυνήθιστο για τους ορθόδοξους). Επειδή όμως αυτό γίνεται από τους δύο αυτούς παπάδες, στων οποίων το κύρος εμπιστεύονται όλοι, γι' αυτό κανείς δεν τολμά ν' αντιδράσει. Μεγαλύτερο καλό μπορεί να κάμουν αυτοί οι δύο παπάδες, που γεννήθηκαν εδώ στη Χίο, και δεν επισκέφθηκαν ποτέ την καθολική Δύση, για την αξία που τους αποδίδουν οι ορθόδοξοι, παρά οι πολλοί άλλοι που έρχονται από Ρώμη κι όλοι τους θεωρούν ύποπτους και δεν

τους εμπιστεύονται, όσο αυτούς τους δύο. Κι αυτοί, για να δείξουν ακόμη περισσότερο την καλή τους διάθεση προς τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, με τη θέλησή τους έκαμαν στις 17 Δεκεμβρίου την ομολογία πίστεως ενώπιον του σεβασμιωτάτου επισκόπου Χίου Ανδρέα Σοφριανού. Βλέποντας εγώ το καλό που οι δύο αυτοί παπάδες κάνουν καθημερινά κι αυτό που μπορεί να κάνουν για το καλό αυτών των ψυχών, τις οποίες προωθούν στην καθολική πίστη, στην αγάπη κι υπακοή προς τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, γι' αυτό θεώρησα καλό να προτείνω στις Πανιερότατες Αυθεντίες σας να τους το αναγνωρίσετε με κάποιο δώρο ενός μικρού μισθού. Μ' αυτόν τον τρόπο θα τους ενθαρρύνετε περισσότερο, για ν' αγωνισθούν και στο μέλλον με καλύτερα αποτελέσματα.

2β) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)* 39, φύλ. 170bis.

Περύληψη: Επιστολή (20.12.1642) του Δομήνικου Μανυρίκιου προς το γραμματέα της Propaganda Fide, Francesco Ingoli. Το πρώτο μέρος της επιστολής αποτελεί αναφορά στην ομολογία πίστεως του Μιχαήλ Βεστάρχη και του Χριστόφορου Αλβάνου στις 17 Δεκεμβρίου 1642· το δεύτερο μέρος αναφέρεται στα βάσανα του επισκόπου της Άνδρου· το υστερόγραφο στο οπισθοφύλλο περιγράφει την εορτή της υποδοχής του επισκόπου Ανδρέα Σοφριανού στις 27 Νοεμβρίου 1642.

III[ustrissi]mo e R[everendissi]mo Sig[no]re ²
Li 10 di sett[emb]re ho scritto ultim[amen]te a V[ostra] S[ignoria] III[ustrissi]ma, questa sarà p[er] dirle, come li 18 parim[en]te di Sett[emb]re ³ ho ricevuto una sua di 6 Giugno, nella quale mi scriveva delli due papassi, ⁴ cioè di papa michele Ziffo e di papa Christofaro Albano, li quali hano gia fatto ⁵ la professione della fede in presenza dell' III[ustrissi]mo n[ost]ro Mons[igno]r Vesc[ov]o di Chio li 17 di Dicembre, ⁶ essendo ancor io p[rese]nte con il P[adre] Gio[vanni] Batt[ista] d' Alessi, lo scrivo alla Sacra Cong[regazio]ne, ⁷ e li beni, che fanno questi due papassi, come vederà nella l[ette]ra che scrivo alli Em[inentissi]mi ⁸ S[igno]ri Card[ina]lli e V[ostra] S[ignoria] III[ustrissi]ma fara opera di carita, e gra[n] servitio a Dio n[ost]ro Sig[no]re di favorire ⁹ li d[ett]i due papassi p[er] il bene, che qui fanno, e possono fare con la Dio gratia...

[Κάτω]: Chio 20 Dicembre 1642... Domenico Mauritio... Monsr. Ingoli.

φύλ. 170bis ... D. Andrea Soffiano arrivò qui li 20 di Novembre, tutta la marina era piena di gente per riceverlo, lo ricevettero come Angelo di Dio con contento et allegrezza di tutti. Li 27 del d[ett]o mese l'invitassimo in Chiesa n[ost]ra, la quale era fatta parata di damaschi cremesini e gialli, nell' entrar della porta del n[ost]ro atrio e stato salutato da due figliuoli molto ben ornati con gioie e collane d' oro con alcune sorti di versi in lingua volgare p[er]che da tutti intesi, dandoli la ben venuta da parte di tutti. Entrato che fu in Chiesa n[ost]ra {e stato} si recitò in presenza sua un' oratione in latino da uno delli n[ost]ri pretini, e dopo si fece un' Attione in honor suo di 12 figliuoli riccamente vestiti et ornati con molte catene di oro. Sopra li damaschi che coprivano le mura della Chiesa eran posti con bel ordine molti epigrami in latino, emblemi et imprese in honore e lode del detto III[ustrissi]mo Mons[igno]re...

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 170^r 1-3: Συνηθιζόταν να απευθύνουν προς την Propaganda Fide δύο επιστολές με την ίδια χρονολογία: μια προς τους καρδινάλιους και μια προς το γραμματέα, για να τον κολακεύσουν και να προωθήσει την υπόθεσή του. Ο Francesco Ingoli υπηρέτησε ως γραμματέας της Propaganda Fide από το 1622 ως το 1649· δεν είχε εκκλησιαστικό αξίωμα, ήταν όμως παντοδύναμος, επηρεάζοντας τους καρδινάλιους στις αποφάσεις τους. Χαρακτηριστική είναι η βραδύτητα της αλληλογραφίας μεταξύ Μαυρίκιου και Ingoli: στις 6 Ιουνίου είχε στείλει ο Ingoli από τη Ρώμη επιστολή, η οποία φτάνει στη Χίο στις 18 Σεπτεμβρίου· ο Μαυρίκιος είχε στείλει ήδη επιστολή στις 10 Σεπτεμβρίου, η οποία, επομένως, πρέπει να έφτασε στα χέρια του Ingoli περίπου το Δεκέμβριο (βλ. και έγγραφο αρ. 5). Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Ingoli πρώτα, στην αναφερόμενη επιστολή του Ιουνίου του 1642, πρέπει να έχει κάνει λόγο για το Βεστάρχη και τον Αλβάνο· οι πληροφορίες προέρχονται από το Μαυρίκιο (βλ. έγγραφα αρ. 1α και 1β). **3 Η** πρόταση του Μαυρίκιου για την μισθοδότηση του Βεστάρχη και του Αλβάνου είχε γίνει παλαιότερα, ίσως αρχές 1642, αφού στις 6.6.1642 χρονολογείται η απάντηση του Ingoli (φτάνει στη Χίο στις 18.9.1642). **4-5** Επιβεβαιώνεται η ημερομηνία της ομολογίας πίστεως στις 17 Δεκεμβρίου 1642. **5** Απαραίτητη προϋπόθεση για τη μισθοδοσία του Βεστάρχη και του Αλβάνου ήταν η ομολογία πίστεως, η οποία δεν μπορούσε να γίνει νωρίτερα, γιατί δεν υπήρχε επίσκοπος, και ο νέος, ο Ανδρέας Σοφιανός, έφτασε στη Χίο στις 20.11.1642. **9 εξ.** Στην ίδια σελίδα της επιστολής ο Μαυρίκιος αναφέρεται στον επίσκοπο Άνδρου, που βρίσκεται στη Χίο για να ζητήσει βοήθεια, και στις δύο αίθουσες (δωμάτια διαμονής) που έκτισε για τους τέσσερεις έως έξι μαθητές του κολεγίου. **φύλ. 170^v:** Η περιγραφή της τελετής της υποδοχής του νέου επισκόπου στις 27 Νοεμβρίου από τους Ιησουίτες περιέχει ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες: στολισμός της εκκλησίας των Ιησουιτών με δαμασκηνά, λατινικά επιγράμματα, εμβλήματα και συνθήματα· στολισμένα παιδιά που καλωσορίζουν τον τιμώμενο με ποιήματα στη δημοτική· λόγος υποδοχής στα λατινικά· παράσταση έργου για δώδεκα ρόλους· πιθανώς πρόκειται για το πρώτο έργο του Βεστάρχη, το «Διάλογο για τα Εισόδια της Θεοτόκου», ο οποίος έχει ακριβώς 12 ρόλους· την υπόθεση αυτή ενισχύει και η χρονική συγγένεια της γιορτής των Εισοδίων στο ορθόδοξο εορτολόγιο: 20.11. φτάνει ο επίσκοπος, 21.11. γιορτάζονται τα Εισόδια, 27.11. λαμβάνει χώρα η υποδοχή με την παράσταση του έργου (αυτή τη χρονική εγγύτητα δεν επηρεάζει και η διαφορά μεταξύ Γρηγοριανού και Ιουλιανού ημερολογίου, που το 17ο αιώνα ανέρχεται σε δέκα ημέρες). Αναφέρεται ρητά πως οι συντελεστές της παράστασης ήταν «παιδιά», δηλαδή μαθητές του σχολείου. Η συνέχεια της αναφοράς δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον, γιατί ο λόγος είναι για τη λαμπρότητα των εκδηλώσεων, που δε θα μπορούσε εύκολα να γίνει πιστευτή στη Ρώμη: «e li 2. di Dicembre festa di S.ⁿ Franc.^o Xaverio ha detta in chiesa nostra la sua prima messa Pontificale con gran solennità. In quelli giorni alloggiava in casa nostra frate Angelo Cordellini dell' ordine di S. Fran.^{co} et uedendo queste solennità farsi in questo paese, hebbe da dire che raccontandole a Roma non se gli darebbe credito. Il tutto riuscì per gratia et misericordia de Dio nostro Sig.^{re} di honore et gloria di Sua Diuina Maestà in honore dell' Ill.^o nostro Monsig.^r con contento e sodisfattione di tutti».

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

[Δομήνικος Μαυρίκιος (20.12.1642) προς Francesco Ingoli]

Εξοχότατε και Σεβασμότατε Κύριε Ingoli

Στις 10 Σεπτεμβρίου έγραψα για τελευταία φορά στην εξοχότατη αυθεντία σας. Αυτή στέλνω, για να σας ειπώ ότι στις 18 Σεπτεμβρίου έλαβα την από 6 Ιουνίου επιστολή σας, στην οποία μου γράφετε για τους δύο παπάδες, δηλαδή για τον παπα-Μιχαήλ Τζίφο και τον παπα-Χριστόφορο Αλβάνο, οι οποίοι ήδη στις 17 Δεκεμβρίου έκαμαν την ομολογία πίστεως ενώπιον του εξοχότατου επισκόπου μας της Χίου. Παρόντες ήμασταν και εγώ και ο πατήρ Ιωάννης Βαπτιστής d' Alessi, πράγμα που το γράφω και στην Ιερά Συνάθροιση, ως και για το καλό που κάνουν οι δύο αυτοί παπάδες, το οποίο θα ιδείτε και στην προς τους πανιερότατους και στην εξοχότατη αφεντιά σας επιστολή. Θα αποφέρει καλό αποτέλεσμα και μεγάλη υπηρεσία στο Θεό το να επιβραβευθούν οι εν λόγω παπάδες για το καλό που εδώ κάνουν και θα εξακολουθήσουν με τη χάρη του Θεού να κάνουν.

Χίος, 20 Δεκεμβρίου 1642, Δομήνικος Μαυρίκιος προς Francesco Ingoli

[Υστερόγραφο]

... Ο δον Ανδρέας Σοφιανός έφθασε εδώ στις 20 Νοεμβρίου και όλη η παραλία ήταν γεμάτη από κόσμο, για να τον υποδεχθούν. Τον υποδέχθηκαν σαν άγγελο του Θεού, με γενική ευχαρίστηση και μεγάλο ενθουσιασμό όλων. Στις 27 του αυτού μηνός τον προσκαλέσαμε στην εκκλησία μας, τη στολισμένη με δαμασκηνά πορφυρά και κίτρινα. Περγώντας την πύλη του προαυλίου μας τον χαρέτισαν δύο παιδιά, όμορφα στολισμένα με κοσμήματα και χρυσά περιδέραια, μ' ένα είδος ποιημάτων συνθεμένων σε διημιώδη γλώσσα, ώστε να τα καταλαβαίνουν όλοι, καλωσορίζοντάς τον εκ μέρους όλων. Μόλις μπήκε στην εκκλησία μας, εκφωνήθηκε επί παρουσία του λογίδριου στα λατινικά από ένα δικό μας παπαδάκι. Μετά πραγματοποιήθηκε προς τιμήν του μια παράσταση από 12 παιδιά, πλούσια ντυμένα και στολισμένα με χρυσές αλυσίδες. Πάνω στα δαμασκηνά, που σκέπαζαν τους τοίχους της εκκλησίας μας, έβαλαν με τάξη πολλά επιγράμματα, λατινικά, εμβλήματα και συνθήματα προς τιμήν του εν λόγω επισκόπου...

3) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)* 39, φυλ. 425 + 432^r (432^v).

Περίληψη: Επιστολή του Δομήνικου Μαυρίκιου προς τον Francesco Ingoli, γραμματέα της Sacra Congregazione, από τις 10 Δεκεμβρίου [= Ιανουαρίου] 1643. Το πρώτο μέρος της επιστολής αναφέρεται στα βάσανα του επισκόπου Άνδρου, Domenico della Grammatica, που έφθασε στη Χίο το Νοέμβριο 1642 (SOCG 39, φ. 186^r), από κουρσάρους και βροχές· το δεύτερο στην ομολογία πίστεως και τη φιλοκαθολική δραστηριότητα του Μιχαήλ Βεστάρχη και του Χριστόφορου Αλβάνου. Στο φυλ. 532^r υπάρχει σημείωση του Ingoli, πως η υπόθεση συζητήθηκε στη συνεδρίαση στις 2 Ιουνίου 1643 και οι (ελληνικές) ομολογίες πίστεως δόθηκαν στον πατέρα Ριχάρδο. Σε ενδιάμεσα φύλλα, 426 και 431^r υπάρχει η λατινική μετάφραση συνοδευτικών επιστολών του Μιχαήλ Βεστάρχη και του Χριστόφορου Αλβάνου αντίστοιχα, που αιτιολογούν την ομολογία πίστεως. Παραλείπεται το πρώτο μέρος της επιστολής.

φύλ. 425^r Ill[ustrissi]mo e R[everendissi]mo Sig[no]re

[φύλ. 425^v] ... Con questa com[m]odita mando a V[ostra] S[ignoria] Ill[ustrissi]ma due l[ette]re che vano alla Sacra ² Cong[regazio]ne l' una la scrive papà Michaelē Vestarchi cognominato Ziffo,³ e l' altra la scrive papà Christofaro Albano, e la professione ⁴ della fede, che hanno fatto tutti due avanti l' Ill[ustrissi]mo Mons[igno]r D[on] Andrea Soffiano Vesc[ov]o di Chio, essendo io testimonio, et il D[on] Gio[vanni] d' Alessio ⁶ chi eravamo p[rese]nti, quando hanno fatto la profess[i]one della fede. ⁷ La mandarà il sud[ett]o Mons[igno]r Vesc[ov]o alla Sacra Cong[regazio]ne la quale || [φύλ. 432^r]⁸ quella pensione, che assegnara a questi dua papassi honorati, e ⁹ Cattolici, farà piu profitto di quel che si pensa, p[er] esser loro m[ol]to ¹⁰ amati, e riveriti da tutti, e p[er] essere m[ol]to affettionati alla Chiesa ¹¹ Romana, e far li altri del rito greco ad esser ancor loro affet- ¹² tionati, come già lo fano, e si vede p[er] esperienza, e V[ostra] S[ignoria] ¹³ Ill[ustrissi]ma che desidera la gloria di Dio, e salute delle anime ¹⁴ e p[er] il zelo, che ha, procuri di favorir la loro causa appresso ¹⁵ la Sacra Cong[regazio]ne p[er]che favorirà la Causa di Dio...

Chio, 10 Decembre 1643.... Domenico Mauritio.

All' Ill[ustrissi]mo Mons[igno]r Ingoli

φύλ. 432^v [Ο γραμματέας Ingoli μετά την περιλήψη των ανωτέρω, με ημερομηνία «Chio 10 Decembre 1642», σημειώνει]:

... Le l[ette]re sono in Greco, e si sono date a tradurre al p[ad]re Ricardo, che l' hà tradotto e sono degne d' esser lette p[er] este[n]so...

[Αυτά συζητήθηκαν στη συνεδρίαση «Die 2 Iunii 1643 Con[grat]io 299»].

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 425^v 1 εξ. Το όλο έγγραφο φύλ. 425-432, το ένα βαλμένο μέσα στο άλλο. Για μια ορθή ανάγνωση πρέπει να τηρηθεί η εξής σειρά: 425^{rv} και 432^{rv} – η επιστολή του Μαυρίσιου προς τον Ingoli (έγγρ. αρ. 3), 426^{rv} και 431^{rv} – λατινική μετάφραση της επιστολής του Βεστάρχη (426^r, έγγρ. 3α) και λευκά (426^v), και την αντίστοιχη επιστολή του Αλβάνου (431^r) και υπηρεσιακό σημείωμα του Ingoli (431^v), 427^{rv} και 430^{rv} – άσχετα έγγραφα από τη Νάξο, όπως και 428^{rv} και 429^{rv}. Ευχαριστούμε τον κ. Αντώνιο Φυρίγο και από τη θέση αυτή για την αποστολή σχετικών φωτοαντιγράφων της Propaganda Fide. 1: Η «ευκαιρία» που αναφέρεται έχει πιθανώς σχέση με τη μετάβαση του Pietro Fangone από τη Χίο στη Ρώμη (βλ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Λέων Αλλάτιος και η Χίος*, Αθήνα 1989 [Χιακά Χρονικά Κ' 1989, ανάτυπο], σσ. 27εξ.). Με την «ευκαιρία» τον έδωσαν επιστολές και άλλοι από τη Χίο (με χρονολογίες 12. με 17.1.1643) και από τη Σμύρνη (3. με 10.3.1643). Προφανώς ο Fangone έμεινε καιρό στη Σμύρνη, περιμένοντας, χειμώνα καιρό, καράβι για τη Δύση. Στη Ρώμη φτάνει το καλοκαίρι του 1643, οπωσδήποτε πριν από τις 2.6.1643 (βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Λέων Αλλάτιος*, ό.π., σ. 28 σημ. 1). 3: Ο Μιχαήλ Βεστάρχης αναφέρεται στα έγγραφα αυτά και ως παρὰ Ziffo (Τζίφος). Το χωρίο αποδεικνύει, πως πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Για τους Βεστάρχες βλ. ΖΟΛΩΤΑΣ Α'β' σσ. 291 εξ., τους Ζίφους (Ziffo, Cimbo, Cibo) Α'β' σσ. 324 εξ. και 589. Για το όνομα του Αλβάνου βλ. ΖΟΛΩΤΑΣ Γ'β' σ. 395. 4: Η ομολογία πίστεως των δύο ορθόδοξων ιερέων έγινε στις 17 Δεκεμβρίου 1642 ενώπιον του επισκόπου Ανδρέα Σοφριανού, πρώην επισκόπου Σαντορίνης (οι Ιησούιτες τον υποδέχθηκαν στις 27 Νοεμβρίου, και κατείχε μόλις λίγες μέρες το α-

ξιώμά του), με μάρτυρες το Δομήνικο Μαυρίσιο, ηγουμένο της μονής των Ιησουιτών του Αγίου Αντωνίου του Εξωμερίτη (για τη βιογραφία του βλ. τώρα Β. ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ματθαίος Κιγάλας και Δομήνικος Μαυρίσιος: μια συνάντηση (Λευκωσία 1627) σημαδιακή για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου»: Στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα*, Αθήνα 1997, σσ. 113-148, ιδίως σσ. 125 εξ. και Μ. Ν. ΡΟΥΣΣΟΣ-ΜΗΛΙΔΩΝΗΣ, *Έλληνες Ιησουίτες (1560-1773)*, Αθήνα 1993, σσ. 131-141) και τον Ιωάννη d' Alessio (παντίζεται με τον Ιωάννη Βαπτιστή, βλ. Μ. Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ-ΜΗΛΙΔΩΝΗ, *Ιησουίτες στον ελληνικό χώρο, 1560-1917*, Αθήνα 1991, σ. 337 και του ίδιου, *Έλληνες Ιησουίτες*, ό.π., σσ. 149 εξ.). 7: Πράγματι, στις 12 Ιανουαρίου 1643 ο Σοφιανός θα στείλει στην Congregazione τις δύο ομολογίες πίστεως μαζί με δύο επιστολές (βλ. έγγραφο αρ. 4, 4α και 4β). **φύλ. 432^ο 15:** Η χρονολόγηση της επιστολής δεν μπορεί να είναι σωστή, ούτε η αποκατάστασή της από τον Ingoli, μετατρέποντας το 1643 σε 1642. Η ομολογία πίστεως έγινε στις 17 Δεκεμβρίου 1642 (βλ. τα έγγραφα 2α και β): στις 20 Δεκεμβρίου ο Μαυρίσιος ειδοποιεί γι' αυτήν τόσο τον Ingoli όσο και τους καρδινάλιους της Congregatio. Στην προκείμενη επιστολή αναφέρει, πως ο επίσκοπος Χίου, Ανδρέας Σοφιανός, θα στείλει τις ομολογίες στην Progaganda (φύλ. 525^ο 7). Με ξεχωριστή επιστολή ο Σοφιανός στέλνει τα έγγραφα αυτά στις 12 Ιανουαρίου 1643 (έγγραφο αρ. 4, 4α και 4β), πράγμα που επιβεβαιώνει ο Μαυρίσιος με επιστολή του στις 14 Ιανουαρίου. Επομένως η πιο λογική διόρθωση έγκειται στην μεταβολή του «decembre» σε «gennaro», γιατί η προκείμενη επιστολή πρέπει να έχει σταλεί ανάμεσα στις 20.12.1642 και τις 12.1.1643. **φύλ. 432^ο:** Για τον Padre Ricardo, που, προφανώς, μετέφρασε τις ομολογίες πίστεως από τα ελληνικά στα λατινικά, τον François Richard (1612-1673), το συγγραφέα της «Τάργας της πίστεως» (1658, μεταφρασμένη στα ελληνικά από τον συμπατριώτη του Rosier, που έδρασε επίσης στις Κυκλάδες), βλ. G. PODSKALSKY, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821)*, München 1988, σσ. 39, 42, 250 εξ., 293· Θ.Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466ci.-1800)*. Τόμ. Α', Αθήνα 1984, αρ. 5116. Το ελληνικό κείμενο των επιστολών δεν υπάρχει, μόνο η λατινική μετάφραση: του Βεστάρχη φ. 426 και του Αλβάνου φ. 431^ο. Τα ενδιάμεσα φύλλα καλύπτουν άσχετα θέματα. Για τις επιστολές του Αλβάνου και του Βεστάρχη ο Ingoli σημειώνει πως αξίζει να διαβαστούν «ολόκληρες» (per este[n]so) και αναφέρει ο Μαυρίσιος, πως τις εσωκλείει (φύλ. 425^ο 2-3). Και η χρονολόγηση της περιλήψης του Ingoli «10 Decembre 1642» (αντί του «1643») δεν μπορεί να είναι σωστή, γιατί η πράξη της ομολογίας έγινε στις 17 Δεκεμβρίου 1642. Αυτή η περιλήψη προστέθηκε στις 2 Ιουνίου 1643, οπότε συζητήθηκε το αίτημα στη συνεδρίαση της Congregazione, και ο Ingoli διορθώνει το προφανές λάθος με τον πιο λογικό τρόπο: από το ίδιο το έγγραφο άλλωστε δεν προκύπτει, πότε ακριβώς έγινε η ομολογία.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Εξοχότατε και σεβασμιότατε κύριε Ingoli

... Με αυτή την ευκαιρία σας στέλνω δύο επιστολές, που απευθύνονται στην Προπαγάνδα. Την μία γράφει ο παπα-Μιχαήλ Βεστάρχης, ο επιλεγόμενος Τζίφρος, την άλλη ο παπα-Χριστόφορος Αλβάνος. Όσο για την ομολογία πίστεως που έκαναν κι οι δύο τους ενώπιον του εξοχότατου π. Ανδρέα Σοφιανού, επισκόπου Χίου και που αυτόπτες μάρτυρες ήμασταν εγώ κι ο π. Ιωάννης d' Alessio, οι οποίοι παριστάμεθα όταν έκαναν την ομολογία, αυτές θα τις στείλει ο προαναφερθείς επίσκοπος στην Ιερά Συνάθροιση [=Προπαγάνδα], η δε (Ιερά Συνάθροιση) ας λάβει υπόψη ότι) ο μισθός που θ' απονέμει σ' αυ-

τούς τους δύο έντιμους και [φιλο]καθολικούς παπάδες θα πιάσει τόπο μεγαλύτερο από ό,τι κανείς λογαριάζει, δεδομένου ότι οι πάντες τους αγαπούν και τους υπολήπτονται, και για το λόγο ότι διάκινται με στοργή προς τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Επιπλέον κάνουν και τους άλλους ορθοδόξους να διάκινται προς αυτή στοργικά, πράγμα που φαίνεται και το γνωρίζουμε εκ πείρας. Η σεβαστή αφεντιά σας, που επιθυμεί τη δόξα του Θεού και τη σωτηρία των ψυχών, με το ζήλο που έχει, ας φροντίσει να κριθεί ευνοϊκά η περίπτωση τους από την Ιερά Σύνοδο, πράγμα που θα συντελέσει στη δόξα του Θεού...

Χίος 10 Δεκεμβρίου [= Ιανουαρίου] 1643... Δομήνικος Μαυρίκιος.

[Περίληψη του Ingoli, πρακτικά της συνεδρίασης της Congregatio στις 2 Ιουνίου 1643]:... Οι επιστολές είναι γραμμένες στα ελληνικά, και δόθηκαν στον π. Richard για μετάφραση· αξίζουν να διαβαστούν ολόκληρες...

3α) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC)* 39, φύλ. 426^r

Περίληψη: Επιστολή του Μιχαήλ Βεστάρχη (23.12.1623) προς τους καρδινάλιους, στην οποία τεκμηριώνεται η απόφασή του να προβεί στην ομολογία πίστεως· την ελληνική επιστολή έστειλε ο Μαυρίκιος στη Ρώμη (10.1.1643, βλ. έγγραφο υπ' αριθμ. 3), μεταφράζεται από τον François Richard στα λατινικά και συζητείται στη συνεδρίαση της 2 Ιουνίου 1643. Η ελληνική επιστολή δεν έχει βρεθεί.

φύλ. 426^r

Em[inentiss]mis Dominis, et dominis Illustrissimis sacrae ¹² Congregationis orthodoxae propagandae fidei ¹³ Michael Bestarchus ¹⁴ minimus sacerdos debitam reuerentiam ¹⁵

Primae Romanae sedis praestantiam, Em[inentiss]mi Domini mei, in qua fidei soliditas residet et ¹⁶ perstat, beati inquam Petri primatu[m], firmae petrae fidei fundamentu[m] cum saepe saepe ¹⁷ pius animo uersater, deq[ue] eo discurerem, desiderauim quid de illo sentirem ¹⁸ demonstrare ac palam facere tum uerbis tum factis, tum propter animi profectum ¹⁹ sionem ad eum, tum ad meae gentis profectum. alienum quippe a ratione duxi ¹⁰ cum orthodoxus essem et fidelis, ecclesiastici ordinis synceritatem profitens ¹¹ non promulgare per uoluntaria[m] propensionem ac publicam traditione[m], ma ¹² nifestumq[ue] non facere tum praesulibus tum populis uocationem spiritus quae ¹³ circa censui primum exequi per praesentes hasce litteras ad Em[inentiss]mam uestra[m] dominatione[m] ¹⁴ scriptas. deinde libere pro uiribus profiteri sententiam ac professionem quam iam ¹⁵ elegi. Quid enim melius, o reuerendissimi domini mei, esse poterit, et utilius quam ¹⁶ unitum esse capiti catholicae ecclesiae, primae inquam orthodoxorum sedi? Simul ¹⁷ autem et cooperatorem esse Christi, sese aduersarioru[m] aggressionibus opponere ¹⁸ et rectum deriuare sermonem in scandalorum motus. efficax fortasse eiusmodi ¹⁹ di erit ausus, et utilis ad aerumnas ac perniciosam, uere lacrymis dignam ²⁰ calamitatem in quam nostra incidit patria, quamplurimo enim, iique graui ²¹ subsequuti sunt casus, qui non paruas importarunt clades post segregatio- ²² nem a romana ditione et obediencia. Quae cum mihi in mentem uenissent ²³ decreui ad ditionem et fundamentu[m], nimirum ad dictam fidei soli- ²⁴ ditatem confugere, ac bona spe nutriri ut saluti consulerem quemadmodu[m] na- ²⁵ uigantes in maximis procellis, ac tempestatibus summo labore depellendis fatigantes nauem ²⁶ in portum dirigunt securam. His accedit me habere tum

consuetudinem, tum ²⁷ auxilium[m] reuerendissimorum[m] patru[m] Societatis Jesu, qui mihi operam praestant ²⁸ et auxilio sunt; quique[ue] quam maxime operam nauant benigne et ex ueritatis ²⁹ studio in traditione synceritatis dogmatu[m] et fidei. Flexis itaque[ue] genibus precor ³⁰ ut eam consequar gratiam, qui usque[ue] in finem in optimo isto persistam proposi ³¹ to.

e chio an[no] 1642. mense decembri, die 23.

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 426^r 1 εξ. Η μετάφραση του Richard σε κάπως εξεζητημένα λατινικά φαίνεται πως απηχεί κάτι από τον ποιητικό οίστρο της ελληνικής επιστολής και από τον ειλικρινή και απολογητικό τόνο που τη διακατέχει. Ο Βεστάρχης δεν αναφέρει πουθενά πως είναι απόφοιτος της ιησουιτικής σχολής. **15 εξ.** Η άμεση προσφώνηση προς τον αποδέκτη της επιστολής φανερώνει μια συναισθηματική φόρτιση, καθώς και τη δεξιοτεχνία του κήρυκα. **18 εξ.** Η αιτιολόγηση της απόφασής του να προβεί στην ομολογία πίστεως και να αναγνωρίσει τη «σταθερότητα» της έδρας του αγίου Πέτρου, τελικά είναι «πατριωτική»: θεωρεί πως στην «αθλιότητα» και «αξιοδάκρυτη συμφορά» στην οποία βρίσκεται η πατρίδα του, θα μπορούσε να εργαστεί γι' αυτήν πιο αποτελεσματικά, έχοντας την υποστήριξη της Καθολικής Εκκλησίας. **24 εξ.** Ακολουθεί μια συμβατική ποιητική εικόνα (κοινός τόπος στη φρασεολογία των χριστιανικών κηρυγμάτων) σχετικά με το άστατο της φουρτουνιασμένης θάλασσας και το ασφαλές του λιμανιού, στο οποίο μπαίνει. **26 εξ.** Γίνεται σαφής αναφορά στη φιλία με τους Ιησουίτες και την υποστήριξη που έχει από αυτούς στο έργο του. **29 εξ.** Η χειρονομία της ικεσίας, που μας φαίνεται σήμερα κάπως υπερβολική, ήταν συμβατική την εποχή εκείνη με τη «χάρη» εννοείται μάλλον ο μισθός του μισσιοναρίου· ο Βεστάρχης ασφαλώς είναι ενημερωμένος για τις ενέργειες του Μαυρίκιου, με τον οποίο τον συνδέει πιθανώς προσωπική φιλία. Ο Βεστάρχης θα εργαστεί 20 χρόνια για τους Ιησουίτες.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Προς τους επιφανέστατους κυρίους εξοχότατους της ιεράς Συναθροίσεως της ορθοδόξου διαδόσεως της πίστεως

Μιχαήλ Βεστάρχης

ελάχιστος ιερέας την οφειλόμενη ευσέβεια.

Την υπεροχή της πρώτης Ρωμαϊκής έδρας, επιφανέστατοι κύριοί μου, στην οποία εδράζεται η σταθερότητα της πίστεως και διατηρείται, εννοώ το πρωτείο του μακαρίου Πέτρου, το θεμέλιο της συμπαγούς πέτρας της πίστεως, αφού πολλάκις και πλεονάκις μέσα μου το δέχθηκα και για το οποίο μίλησα, επιθύμησα να καταδείξω όσα για εκείνο αισθανόμουν και να το εκδηλώσω με λόγια και με πράξεις, τόσο για την προθυμία της ψυχής μου όσο και για την ωφέλεια του λαού μου. Θεώρησα αντίθετο προς τη λογική, ενώ είμαι ορθόδοξος και πιστός, ενδεδυμένος την ειλικρίνεια του εκκλησιαστικού στήματος, να μη διακηρύξω την εθελούσια ομολογία μου, τη δημόσια παραδοχή μου, και να καταστήσω φανερή την έφεση του πνεύματός μου σ' αρχιερείς και λαϊκούς, περί της οποίας πράττα μ' αυτό το γράμμα, το προς την εξοχότητα της αληθινίας σας απευθυνόμενο. Ύστερα ελεύθερα, όσο μπορώ, να εκφέρω τη γνώμη και την ομολογία την οποία ήδη ε-

πέλεξα. Τι καλύτερο, ω ευσεβέστατοι κύριοί μου, θα μπορούσε κι επωφελέστερο να υπάρχει από το να ενωθώ με την ψυχή της καθολικής εκκλησίας, δηλαδή με την πρώτη έδρα των ορθοδόξων; Μ' αυτό τον τρόπο και συνεργάτης καθίσταμαι του Χριστού κι αντιμέτωπος στις επιθέσεις των εναντίων και τον ορθό λόγο ανατάσσω στις εκδηλώσεις σκανδάλων. Έτσι θα καταστώ δραστήριος και χρήσιμος στην αθλιότητα και στην αξιοδάκρυτη συμφορά στην οποία περιήλθε η πατρίδα μας και προπαντός στα επακόλουθα γεγονότα, που όχι μικρά βάσανα μας προκαλέσαν, αφότου απομακρυνθήκαμε από τη Ρωμαϊκή εξουσία και υπακοή. Όταν αυτά ήρθαν στο μυαλό μου, θεώρησα καλό να καταφύγω στην εξουσία και στο θεμέλιο, δηλονότι στην προαναφερόμενη στερεότητα της πίστεως. Έθρεψα καλήν ελπίδα ν' αποζητήσω σωτηρία κατά τον ίδιο τρόπο που όσοι πλέουν εν μέσω θυελλών και τρικυμιών, κατάκοποι από μέγιστο μόχθο, οδηγούν ασφαλώς το πλοίο σε λιμάνι. Γι' αυτά μου συνέβη να έχω τη φιλία και την αρωγή των σεβασμιότατων πατέρων της Συντροφίας του Ιησού, οι οποίοι μου παραστέκονται και με βοηθούν. Και οι οποίοι επιτελούν με πραότητα το έργο τους και με τη μελέτη της αληθείας, μέσα στην παράδοση της καθαρότητας των δογμάτων της πίστεως. Γονυπετής σας ικετεύω να τύχω αυτής της χάρης ώστε μέχρι το τέλος να μείνω στην άριστη αυτή προαίρεση.

Από τη Χίο κατά το έτος 1642, μήνα Δεκέμβριο στις 23.

3β) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC)* 39, φύλ. 431^r

Περύληψη: Αντίστοιχη επιστολή του Χριστόφορου Αλβάνου προς τους καρδινάλιους: την ελληνική επιστολή έστειλε επίσης ο Μαυρίκιος στη Ρώμη (10.1.1643, βλ. έγγραφο υπ' αριθμ. 3), μεταφράζεται κι αυτή από τον François Richard στα λατινικά και συζητείται επίσης στη συνεδρίαση της 2 Ιουνίου 1643. Η ελληνική επιστολή δεν έχει βρεθεί.

φύλ. 431^r

Em[inentissimi]mis dominis, et dominis illustrissimis sacrae ² congregationis propagandae orthodoxae fidei ³ christophorus Albanus ⁴ S[acr]ae metropolitanae ecclesiae sacerdos, et euangelij doctor ⁵

Quam ab ineunte aetate habui sententia[m] et mentem de suprema dignitate aposto-
⁶ licae et catholicae Romanae ecclesiae praesertim cum doctrinam hauserim in gymna-
⁷ sio reuerendissimoru[m] Patrum societatis Jesu; eam ipsam iam manifestam facio, ⁸ et
faciam professionem orthodoxae fidei emittens, quam in pectore habui, et ⁹ firmiter teneo
ex Christi gratia usq[ue] ad hanc diem, et ad mortem usq[ue]. Eam autem ¹⁰ professionem
Em[inentissimi]mi domini mei, in scriptis etiam ad nos misi, ut clare innotescat ¹¹ celsitudini
uestrae quae omnino ipse asseuerem et profitear. suscipite igitur ¹² promptum meum
animum ac candidum, qui ad nos confugientes ex innata uestra ¹³ erga amicos benignitate
et humanitate complectimini. e chio anno christi ¹⁴ 1643.

φύλ. 431^v

[Σημείωση του γραμματέα]

23 Xbre 1642 | I[ette]re di Michele | Bestarcho | e Christoforo Albano | Caloieri Greci | di Scio. | Ch' hanno fatta la p[ro]f[ess]ion[e] della fede.

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 431^v 1 εξ. Πιο πεζή και «συμφεροντολογική» η επιστολή του Αλβάνου. Αναφέρει ρητά πως υπήρξε μαθητής της ιησουιτικής σχολής και ότι σ' αυτούς οφείλει την όποια μόρφωσή του· από παιδί πιστεύει στην υπεροχή της καθολικής εκκλησίας. Ενδιαφέρον πως ο Μαυρίκιος επισημαίνει σε άλλη αναφορά του (έγγρ. αρ. 2α), πως δεν είναι ιδιαίτερα μορφωμένος.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Προς τους επιφανέστατους κυρίους και κυρίες εξοχότατους της ιεράς Συναθροίσεως της διαδόσεως της ορθοδόξου πίστεως

Χριστόφορος Αλβάνος

Ιεράς μητροπολιτικής εκκλησίας ιεράς και κήρυκας του Ευαγγελίου.

Αυτή τη γνώμη που είχα από την παιδική μου ηλικία και την αντίληψη για την υπέρτατη αξία της αποστολικής και καθολικής ρωμαϊκής εκκλησίας, μάλιστα δε αφότου άντλησα παιδεία στο γυμνάσιο των σεβαστοτάτων πατέρων της Συντροφίας του Ιησού, αυτή την ίδια φανερώνω και εκδηλώνω εκφέροντας την ομολογία της ορθοδόξου πίστεως, την οποία είχα μέσα μου και σταθερά κρατώ με τη χάρη του Χριστού στέρεη μέχρι αυτή τη μέρα και ακόμη μέχρι το θάνατό μου. Αυτή λοιπόν την ομολογία, επιφανέστατοι κύριοί μου, και γραπτή επίσης ήδη έστειλα προς εσάς, ώστε να είναι πασιδηλη στην εξοχήτιτά σας, την οποία εντελώς παραδέχομαι και ομολογώ. Δεχθείτε λοιπόν την ψυχή μου καθαρή και αγνή σεις που από άπειρη εύνοια και ανθρωπιά τούς καταφεύγοντες εναγκαλιζέσθε ως φίλους.

Από τη Χίο, έτος Χριστού 1643

4) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)* 39, φύλ. 328^r (331^v)

Περύληψη: Επιστολή του επισκόπου Ανδρέα Σοφιανού προς το γραμματέα Ingoli από τις 12 Ιανουαρίου 1643, στην οποία εσωκλείει την ομολογία πίστεως του Μιχαήλ Βεστάρχη και του Χριστόφορου Αλβάνου.

φύλ. 328^r

Ill[ustrissi]mo et R[everendissi]mo Sig[no]r Mio et Pad[ro]ne Oss[ervatissi]mo ²
Con un'altra mia scritta a V[ost]ra S[ign]oria Ill[ustrissi]ma gli 28 Nove[m]bre ³ pross[i]mo
passato ho significato q[ua]nto m' occorreva; questa solam[en]te ⁴ sarà p[er] accen[n]arle
come dua sacer[doti] greci di nome l' uno ⁵ Michaelae Vestarchj et l' altro Cristoforo
Albano, dimostrano ⁶ con veraci segni d' esserne Catholichiss[i]mi et ne fano alla ⁷
giornata la prova fra questi greci. Fecero tutti dua ⁸ la professione della fede la quale
includo qui a V[ost]ra S[ign]oria ⁹ Ill[ustrissi]ma per far consapevole la Sac[ra]
Cong[regazione] con il che racco ¹⁰ mandandome alla Sua solita benignità supplicando il
¹¹ Sig[no]r Iddio che le conceda in questo nuovo anno prospe ¹² riss[i]mi e feliciss[i]mi
avvenimenti riverentem[en]te le bacio i manj ¹³

Da Scio 12 Gen[n]aro 1643 ¹⁴

D[i] V[ost]ra S[ign]oria Ill[ustrissi]ma et R[everendissi]ma ¹⁵ Humiliss[i]mo et

Devotiss[i]mo Ser[vito]re ^{|16} Andrea Vesc[ovo] di Scio ^{|17}
All' Ill[ustrissi]mo Mons[igno]r Ingoli

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 328^r 2-3: Η επιστολή, για την οποία γίνεται λόγος, της 28 Νοεμβρίου από το Σοφιανό προς τον Ingoli, βρίσκεται στο *SOCG* φ. 336bis, αλλά δεν αναφέρει τίποτε για τα γεγονότα της προηγούμενης ημέρας, δηλαδή για της εορταστικές εκδηλώσεις προς τιμήν του από τους Ιησουίτες (βλ. έγγραφο αρ. 2β). 6-10: Η παρούσα υπηρεσιακή επιστολή είναι απλώς συνοδευτική στις ομολογίες πίστεως του Βεστάρχη και του Αλβάνου.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

[Ανδρέας Σοφιανός (12.1.1643) προς γραμματέα Francesco Ingoli]

Εξοχότατε και Σεβασμιότατε Κύριέ μου και εκλεκτέ μου Αυθέντη!

Με μιαν άλλη επιστολή μου απευθυνόμενη στην εξοχήτά σας στις 28 του περασμένου Νοεμβρίου σας πληροφόρησα για ό,τι με αφορούσε. Αυτή σας απευθύνεται μόνο για να σας πληροφορήσει, ότι δύο ορθόδοξοι ιερείς, που ονομάζονται ο ένας Μιχαήλ Βεστάρχης κι ο άλλος Χριστόφορος Αλβάνος, παρέχουν εμφανή δείγματα ότι είναι καθολικότατοι και το δείχνουν καθημερινά ανάμεσα σ' αυτούς τους ορθοδόξους. Έκαμιν οι δύο την ομολογία πίστεως, την οποία εσωκλείω εδώ για την εξοχήτά σας, ώστε να καταστήσετε ενήμερη την Ιερά Συνάθροιση.

Με την ευκαιρία, αναφερόμενος στη γνωστή μου ευμένειά σας, παρακαλώ τον Θεό να σας χαρίζει σ' αυτόν τον καινούριο χρόνο ευνοϊκότατα και ευτυχέστατα συμβάντα. Σεβαστικότατα σας φιλώ τα χέρια

Χίος 12 Ιανουαρίου 1643

Της εξοχότατης και σεβασμιότατης αυθεντίας σας ταπεινότητας και αφοσιωμένος υπηρέτης

Ανδρέας Επίσκοπος Χίου

5) Αρχείο της Propaganda fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali* (*SOCG*) 39, φύλ. 167^r

Περύληψη: Επιστολή του Μανυρίκιου προς τον Ingoli με χρονολογία 14 Ιανουαρίου 1643. Ανάμεσα στα άλλα ζητήματα της υπηρεσιακής αλληλογραφίας ο Μανυρίκιος επισημαίνει, πως οι ομολογίες πίστεως και οι δύο επιστολές του Βεστάρχη και του Αλβάνου έχουν ήδη σταλεί στην Congregatio (βλ. έγγο. 4, 4α και 4β) και επισημαίνει πως θα ήταν ευχής έργο να βραβευθούν οι δύο παπάδες για τη δραστηριότητά τους.

φύλ. 167^r

Ill[ustrissi]mo e R[everendissi]mo Sig[no]re

... ^{|19} Si e gia mandata la Profess[i]one della fede di papa Michael e Vestarchi ^{|20} cognominato Ziffo, e di papa ^{|21} Christofaro Albano, et ancora due [lette]re che scrivono alla Sacra Cong[regazio]ne, la quale ^{|22} fara una buon op[er]a se riconoscerà questi due papassi honorati, e m[ol]to ^{|23} ben stimati qui apresso tutti, p[er]che questo sara honor di Dio et asalt[azio]ne [sic] del suo ^{|24} S[an]to nome.

...Chio 14 Genn[ar]o 1643...

Domenico Mauritio

A Mons[igno]r Ingoli Sec[reta]rio dell Prop[agand]a Fide

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 167^r Στις 20 Δεκεμβρίου 1642 ο Μαυρίκιος έστειλε επιστολή με απολογισμό της αποστολής Ιησουιτών στα νησιά του Αιγαίου κατά το έτος 1642, πράγμα που γινόταν κάθε καλοκαίρι, από πολλά χρόνια και το χρηματοδοτούσε η Propaganda Fide. Η ίδια είχε γράψει στις 6 Ιουνίου 1642, πως τώρα πια, όπου στα νησιά υπάρχουν πολλοί Καπουκίνοι, δεν είναι απαραίτητες τέτοιες περιοδείες των Ιησουιτών· τα χρήματα που κόστιζαν στην Propaganda (200 σκούδα το χρόνο) καλό θα ήταν ν' αφιερωθούν στο Κολέγιο που θα ίδρυναν οι Ιησουίτες της Χίου. Ο Μαυρίκιος απαντά στην αρχή της επιστολής πως ο κόσμος τρέχει όπου πηγαίνουν οι Ιησουίτες, γιατί όπου υπάρχουν Καπουκίνοι συνήθως δεν ξέρουν ελληνικά, και ο κόσμος προσφεύγει στους Ιησουίτες που κατάγονται από τη Χίο για να εξομολογηθεί. **19-24:** Με την ευκαιρία που γράφει στο γραμματέα της Propaganda Fide αναφέρει και πάλι την υπόθεση των δύο Χίων ιερέων, η οποία τελικά θα συζητηθεί στις 2 Ιουνίου 1643. Αυτό σημαίνει πως η αλληλογραφία μεταξύ Ρώμης και Χίου στο χρονικό διάστημα 1642/43 διαρκούσε από τέσσερις έως έξι μήνες.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

[Δομήνικος Μαυρίκιος (14.1.1643) προς Ingoli]

Εξοχότατε και Σεβασμιότατε Κύριε
[...]

... Σας εστάλη ήδη η ομολογία πίστεως του παπα-Μιχαήλ Βεστάρχη και του παπα-Χριστόφορου Αλβάνου, καθώς και δύο επιστολές που απηύθυναν στην Ιερά Συνάθροιση, η οποία θα κάμει σπουδαία χειρονομία, αν επιβραβεύσει τους δύο αυτούς παπάδες, τους τιμωμένους και εκτιμωμένους εδώ από όλους, κι αυτό θα συντελέσει προς τιμήν του Θεού και δόξα του αγίου ονόματός Του.

...Χίος 14 Ιανουαρίου 1643...

Δομήνικος Μαυρίκιος

6) Αρχείο της Propaganda Fide, *Acta* 16 (1644-45), φύλ. 202^v Congregatio 4^a (28.12.1644) N° 19

Περίληψη: Απόφαση της Congregazione να χορηγηθεί στους Βεστάρχη και Αλβάνο για μια τριετία ο μισθός των 15 σκούδων ετησίως, επειδή έχουν ενωθεί με την Ecclesia Romana ως ιερείς de ritu graeco.

[Στο περιθώριο ο γραμματέας]:

Michaeli L' estarchi [sic] et Christophoro Albano Caloieris Graecis Chiensibus unitis Scuta 15 pro quolibet ad triennium decreta.

[Κείμενο]:

19 Ref[erente] eod[em] Em[inentissi]mo D[omino] Card[inali] Cornelio de duobus ² Caloieris Graeci Ritus Chiensibus ³ unitis cum Sancta Romana Ecclesia | v[el]delicet ⁴ Michaelē ⁵ L'estarchi, et ⁶ Christophoro Albano, et ⁷ de eor[um] ⁸ gestis, et diligentis in procuranda ⁹ salute Graecor[um] Chiensium, Sacra Congreg[ati]o ¹⁰ ex exemplo Caloier[is] Bessarionis eiusdem Graeci ¹¹ Ritus linguae tamen Illyricae, cum eod[em] Sancta Ecclesia Romana uniti inherens ¹² eisd[em] Caloieris scuta quindecim annua ¹³ pro quolibet decrevit ad triennium.

ΣΧΟΛΙΑ

Η Congregatio έκαμε 18 μήνες να αποφασίσει για το μισθό του δύο Χίων ιερέων: στις 2 Ιουνίου 1643 έλαβε γνώση της ομολογίας τους, στο τέλος του επόμενου έτους τους εγκρίνει το μισθό του μισιονάριου για τρία χρόνια. Η βραδύτητα της γραφειοκρατίας της Propaganda Fide και τα προβλήματα μισθοδοσίας των ιερέων ήταν ένας από τους κυριότερους λόγους της συρρίκνωσης του καθολικού πληθυσμού στον αγαιοπελαγίτικο χώρο. Βλ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* ΙΕ' (1995), σσ. 134-197, ιδίως σσ. 151 εξ. (εκεί και άλλες περιπτώσεις πληρωμένων και μη ιερέων de ritu graeco και το σκεπτικό της χρησιμοποίησής τους από την καθολική Εκκλησία, ό.π., σσ. 156-169).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Για τους Μιχαήλ Βεστάρχη και Χριστόφορο Αλβάνο ορθόδοξους καλογήρους Χιώτες, που ενώθηκαν (με την καθολική εκκλησία) 15 σκούδα, οπουδήποτε κι αν ευρίσκονται, με απόφαση εγκριμένα για μια τριετία.

Με αναφορά του ίδιου εξοχότατου καρδινάλιου Cornelio περί των δύο καλογήρων του ελληνικού τυπικού από τη Χίο, οι οποίοι ενώθηκαν με την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία της Ρώμης, δηλαδή των Μιχαήλ Βεστάρχη και Χριστόφορου Αλβάνου, των πράξεών τους και των προσπαθειών τους για την ψυχική υγεία των ορθόδοξων συμπατριωτών τους η Ιερά Συνάθροιση, κατά το παράδειγμα του καλογήρου Βησσαρίωνος του ίδιου ορθόδοξου δόγματος, αλλά ιλλυρικής γλώσσας, επειδή οι εν λόγω ενώθηκαν με την Αγία Ρωμαϊκή Εκκλησία, γι' αυτούς τους καλογήρους, όπου κι αν βρίσκονται, χορηγούνται για μια τριετία 15 σκούδα ετησίως.

7) Αρχείο της Propaganda Fide, Acta 19 (1649-50), φύλ. 340 Congregatio (21.3.1650) N° 5

Περίληψη: Η Congregatio συζητεί αίτηση των δύο Χίων ιερέων να τους πληρωθούν οι μισθοί των περασμένων χρόνων.

[Στο περιθώριο ο Γραμματέας]:

De Michaeli Vestarchij et D. Christoforo Albano pro missionariis in Insula Chiensi petentibus provisiones decursas.

[Κείμενο]:

[340^r] 5. Referente eod[em] l[ite]ras D.Michaelis Vestar ² chij et D. Christofari Albani Missiona ³ rior[um] in Insula Chiensi petentium pro- ⁴ visiones iam decursas et facultates so- ⁵ litas concedi similibus missionariis Sac[ra] ⁶ Cong[regati]o dixit confaciendas diligentias per ⁷ D[ominum] Secretarium ad effectum inveniendi ⁸ decreta alias facta in institutione ⁹ huius Missionis et quoad provisiones ¹⁰ debitaе pro rata temporis prestiti servitio ¹¹ solvend[um] P[at]ri Pro[curato]ri Gen[era]li Societ[atis] Jesu ¹² ad effectum illas mittendi ad oratores ¹³ [340^v] et quoad facultates iussit servari solitas.

ΣΧΟΛΙΑ

Το έγγραφο φανερώνει και πάλι τις δυσκολίες στη μισθοδοσία των ιερέων, καθολικών και de ritu graeco, που εργάζονταν στον αιγαιοπελαγίτικο χώρο. Φαίνεται πως μετά την απόφαση του Δεκεμβρίου του 1644 (βλ. έγγραφο 6), πως θα τους δοθεί μισθός για τα επόμενα τρία χρόνια (1645, 1646 και 1647), δεν υπήρχε απόφαση ανανέωσης της μισθοδοσίας, και για τα 1648 και 1649 έμειναν χωρίς μισθό. Το σχετικό τους έγγραφο πρέπει να έχει αποσταλεί το αργότερο τον Οκτώβριο του 1649, για να συζητηθεί στη συνεδρία της Congregazione το Μάρτιο του 1650. Το έγγραφο αποδεικνύει επίσης πως ως το 1649 τουλάχιστον βρίσκονται ακόμα στις υπηρεσίες της καθολικής εκκλησίας της Χίου.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Περί του Μιχαήλ Βεστάρχη και don Χριστόφορου Αλβάνου, μισιοναρίων στη νήσο Χίο, που ζητούν καθυστερημένους μισθούς.

Σε αναφορά από τον ίδιο (καρδινάλιο) των επιστολών του don Μιχαήλ Βεστάρχη και του don Χριστοφόρου Αλβάνου, μισιοναρίων στη νήσο Χίο, οι οποίοι ζητούν παρελθόντες μισθούς και διαπιστευτήρια που συνήθως χορηγούνται σε παρόμοιας φύσεως μισιοναρίους, η Ιερά Συνάθροιση ανέθεσε να φροντίσει ο κύριος γραμματέας να βρει τα διατάγματα εκείνα που ίδρυσαν την εν λόγω ιεραποστολή· όσο για τους οφειλόμενους κατά καιρούς μισθούς για παρασχεθείσες υπηρεσίες να πληρωθούν στον προϊστάμενο της Συντροφιάς του Ιησού για να τους τα στείλει· για δε τα διαπιστευτήρια διέταξε η Συνάθροιση να τηρηθούν οι συνήθεις διαδικασίες.

8) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC)* 281, φύλ. 44

Περύληψη: Επιστολή του επισκόπου Χίου, Ανδρέα Σοφιανού, προς την Congregazione με χρονολογία 20 Δεκεμβρίου 1658. Εξιστορεί τα γεγονότα της ομολογίας πίστεως του Μιχαήλ Βεστάρχη και του Χριστόφορου Αλβάνου το 1642, που έκαμαν με προτροπή της Propaganda σ' αυτόν, και αναφέρεται σε αίτηση του Μιχαήλ Βεστάρχη προς τον επίσκοπο, να παρέμβει στην Propaganda, για να συνεχιστεί η μισθοδοσία του, η οποία έχει σταματήσει αδικαιολόγητα, παρόλο που εξακολουθούσε να προσφέρει τις ίδιες υπηρεσίες. Αν ο Βεστάρχης έχει συγκοφαντηθεί, παρακαλεί ο επίσκοπος να μη ληφθούν υπόψη τα γραφόμενα σε βάρος του. Ο Σοφιανός επιβεβαιώνει τα λεγόμενα του Βεστάρχη και παρακαλεί την Propaganda να συνεχίσει τη μισθοδοσία του. Σε επόμενο φύλλο, στην πίσω σελίδα υπάρχει υπηρεσιακό σημείωμα, προφανώς του γραμματέα της Congregazione, και

χρονολογία 18 Αυγούστου 1659, όπου έγινε συζήτηση σε συνεδρίαση της Propaganda Fide για το θέμα.

φύλ.44^r

Emin[entissi]mi e Rev[erendissi]mi SS[ignori] SS[ignori] P[ad]roni miei Colen[dissi]mi ² Mi fu ordinato dalla Sac[ra] Cong[regazione] nell' anno 1642 che facessi intender ³ all RR [=reverendi] Michael e Vestarchi et Cristofforo Albano sacerdoti ⁴ greci di questa Città se volessero essere nel numero de missio ⁵ narij Ap[osto]lici che venissero à far la profess[i]one della fede nelli miei ⁶ mani, subito comparsero, et con molta edificatione han fatto ⁷ quanto desiderava la med[esi]ma Sac[ra] Cong[regazione]; dopo qualche anno ⁸ dinuovo mi comesse che dovessi dar relat[i]one del frutto ⁹ che facevano apresso i greci li sud[det]ti duoi sacerdoti, et ¹⁰ fatte le dovute diligenze, vedendo q[uan]to s' affaticavano ¹¹ in predicare, tener scuola, confessare et amaestrare li greci ¹² nel timor di Dio et nell' obediencia del som[m]o Pastore Romano ¹³ ho dato parte alla prefata Sac[ra] Cong[regazione] la quale ciò havuto ¹⁴ caro ha seguitato p[er] Decreto dargli ogn' anno qualche pro ¹⁵ visione; Adesso o p[er] sinistra informat[i]one o p[er] haver alcun ¹⁶ altro subintrare nel luogo del sud[det]to R [=reverendo] Michael e Vestarchj ¹⁷ procurò falsam[en]te dar intendere alla Sac[ra] Cong[regazione] quel che non ¹⁸ è p[er] levarlo dal numero de Miss[i]onari et subintrar quello in ¹⁹ luogo suo, comparso perciò sud[det]to R[=reverendo] Vestarchi con una sua ²⁰ supplica in pregar assicurar la Sac[ra] Cong[regazione] del frutto spi ²¹ rituale che di continuo presta in questa Città il che non ²² puotendogli negare p[er] esser piu che vero, riverentem[en]te ²³

[στο πλάι με άλλο χέρι]: Alla Sac[ra] Cong[regazione] de | Propaganda fide | Roma

[φύλ.44^v] ²⁴ et sinceriss[imamen]te rapresento all' EE [= Eminenze] VV [=Vostre] RR^{me} [=Reverendissime] pregandole insieme che se ²⁵ alcun altro ha scritto il contrario non gli prestino alcuna fede, sup ²⁶ ponendo esser stato fatto ò per invidia ò p[er] altra passione et interesse, ²⁷ Con il che augurando all' EE[=Eminenze] VV[=Vostre] RR [=Reverendissime] prospero è felice il prossimo ven ²⁸ turo anno m' inchino è baciole le sacre vesti. Scio 20 Xbre 1658 ²⁹ Dell' EE[=Eminenze] VV[=Vostre] RR^{me} [=Reverendissime] ³⁰ Humiliss[i]mo e Divotiss[i]mo Ser[vito]re ³¹ Il Vesc[ovo] di Scio

[φύλ. 45^v δεξιά επάνω]

Arcipelago ... Scio ² Scio 20 Xbre 1658. Mons. Vescovo di Scio rappresen ³ ta il frutto che han fatto in quella natione ⁴ de Greci D. Michele Vestarchi e D. Cristoforo ⁵ Albano Miss[i]onario afirmando di più alla S.C. ⁶ che quanto è stato qui rappresentato contro del ⁷ sud[etto] Vestarchi, è tutto falso. ⁸ Die 18. Augusti 1659. ⁹ Respondatur ¹⁰ 30^a S. 41.

ΣΧΟΛΙΑ

Φύλ. 44^r 1 εξ.: Το ότι οι επιστολές του Βεστάρχη, τόσο στον επίσκοπο Σοφριανό (έγγραφο αρ. 9α) όσο και στην Propaganda (έγγραφο αρ. 9β), βρέθηκαν μαζί (φύλ. 46 και 47, υπηρεσιακά σημειώματα του γραμματέα φύλ. 49), σημαίνει, πως ο Σοφριανός έστειλε όλα αυτά τα έγγραφα μαζί στη Ρώμη· ενδεικτικό γι' αυτό είναι επίσης, πως όλα τα έγγραφα φέρουν αριστερά επάνω την ένδειξη «18. Aug. 1659», δηλαδή την ημέρα της συνεδρίασης, όπου συζητήθηκε το αίτημα του Βεστάρχη. **2-6:** Εδώ διευκρινίζεται, πως ο Σοφριανός, ό-

ταν ήρθε από τη Ρώμη το Νοέμβριο του 1642, είχε ήδη εντολή από την Propaganda Fide να ρωτήσει τους δύο ορθόδοξους ιερείς, αν θέλουν να εργαστούν για τη Ρώμη και να κάνουν την ομολογία πίστεως. **7-9:** Πρέπει να υπάρχει και άλλη αναφορά του Σοφριανού προς την Congregazione για τις δραστηριότητες των δύο ιερέων, μερικά χρόνια μετά το 1642, η οποία ωστόσο δεν έχει εντοπισθεί ακόμα. **10:** Ανάμεσα στις δραστηριότητές τους αναφέρεται και το κήρυγμα και η λειτουργία σχολείου για τους ορθοδόξους. **15 εξ.:** Στους λόγους, γιατί σταμάτησε ο μισθός του Βεστάρχη, αναφέρεται αμέσως η συκοφαντία και ιδιοτέλεια άλλου αντικαταστάτη φαίνεται πως τέτοια φαινόμενα ήταν αρκετά συχνά (βλ. και Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π., σσ. 134 εξ.). **19 εξ.:** Ο Βεστάρχης λοιπόν υποβάλλει την αίτησή του στον επίσκοπο Σοφριανό, του χειρίζεται όμως συγχρόνως και επιστολή προς το γραμματέα της Propaganda Fide· ο Σοφριανός επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς του Βεστάρχη. **25 εξ.:** Προκαλεί εντύπωση η δεύτερη ξεκάθαρη αναφορά σε πιθανή συκοφαντία του Βεστάρχη, δηλαδή να έχει γράψει κάποιος στη Ρώμη να σταματήσουν να τον πληρώνουν, «από φθόνο ή από άλλο πάθος και υστεροβουλία» (26)· αγνοούμε σήμερα τα συμφραζόμενα των αναφορών αυτών. **Φύλ. 45^ο:** Αυτή τη διάφευση πιθανής συκοφαντίας τηρεί και ο γραμματέας στο υπηρεσιακό του σημειώμα για τη συνεδρίαση στις 18.8.1659· η απάντηση προς το Σοφριανό δεν έχει εντοπισθεί. **10:** Η παραπομπή είναι στον τόμο, όπου έχει καταχωρηθεί το πρόχειρο της απάντησης στον Σοφριανό. Ο Σοφριανός είχε εκλεγεί στη Ρώμη στις 10.3.1642 επίσκοπος Χίου (P. GAUCHET, *Hierarchie Catholique medii et recentioris aevi...* Vol. quartum (1592-1667). Monasterii 1935, σ. 149) και διατάχθηκε, ύστερα από τις αναφορές του Μαυρίκιου (βλ. έγγραφα 1α και 1β), από την Congregazione να ορκίσει ο ίδιος τους δύο ορθόδοξους ιερείς. Τα συμφραζόμενα της πράξης αυτής προκύπτουν από την κακή κατάσταση της εκκλησίας των καθολικών, που τη διοικούσε ο υπέργηρος (97ετής) Marco Giustiniani. Τον βοήθούσε, από το 1632, ο βικάριος Lorenzo Ciro Tubino, Χιώτης, με υπόδειξη του Ingoli, τελικά όμως δεν εκλέχθηκε εκείνος ως διάδοχός του, αλλά ο ήδη επίσκοπος Σαντορίνης, Ανδρέας Σοφριανός (με πηγές ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Λέων Αλλάτιος και η Χίος*, ό.π., σ. 24).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

[Ανδρέας Σοφριανός, επίσκοπος Χίου (20.12.1658) προς την Propaganda Fide]

[φύλ. 44]:

Εξοχότατοι και Σεβασμιότατοι Κύριοι και Αυθέντες μου Ελλογιμώτατοι!

Μου εδόθη το 1642 εντολή από την Ιερά Συνάθροιση να ειδοποιήσω τους σεβαστούς Μιχαήλ Βεστάρχη και Χριστόφορο Αλβάνο, ιερείς ορθοδόξους αυτής της πόλεως, αν ήθελαν να συναρμολογηθούν μεταξύ των αποστολικών μισσιοναρίων, να έλθουν να κάμουν στα χέρια μου την ομολογία πίστεως. Αυτοί παρουσιάσθηκαν αμέσως και με μεγάλη ευλάβεια έπραξαν όπως επιθυμούσε η Ιερά Συνάθροιση. Μετά πάροδο μερικών ετών μου δόθηκε εκ νέου εντολή να υποβάλω έκθεση για τ' αποκομιζόμενα από τους ορθοδόξους οφέλη μέσω αυτών των δύο ιερέων. Ενήργησα τις οφειλόμενες φροντίδες κι έμαθα πόσο μοχθούσαν με κηρύγματα, με λειτουργία σχολείου, μ' εξομολογήσεις και καθοδηγήσεις ορθοδόξων για ευσέβεια Θεού και υπακοή στο μεγάλο Ρωμαιο Ποιμένα. Ενημέρωσα για όλα αυτά την Ιερά Συνάθροιση, η οποία τα εξετίμησε και με Απόφασή της τους χορήγησε κάποιον ετήσιο μισθό. Τώρα είτε δόθηκε ασφαλισμένη πληροφορία είτε κάποιος άλλος φρόντισε να εξαωρέσει το Μιχαήλ Βεστάρχη από τον αριθμό των μισσιοναρίων, και στη θέση του μπήκε αυτός.

Παρουσιάστηκε λοιπόν ο εν λόγω Βεστάρχης με αίτησή του για να με παρακαλέσει να ενημερώσω την Ιερά Συνάθροιση για τα πνευματικά οφέλη που εξακολουθεί να προσφέρει σ' αυτή την πόλη. Εγώ, μη μπορώντας να το αρνηθώ, αφού αυτό είναι πέρα για πέρα αλήθεια, σας την παρουσιάζω ευσεβάτως, παρακαλώντας σας επίσης. Κι αν κάποιος άλλος σας έγραψε το αντίθετο, μην τον εμπιστευθείτε. Να θεωρήσετε πως το έπραξε ή από φθόνο ή από άλλο πάθος και υστεροβουλία.

Εν τέλει ευχόμενος στις σεβαστές εξοχότητές σας αίοιο και ευτυχές το προσεχές νέον έτος προσκυνώ φιλώντας τα ιερά μιάτιά σας.

Χίος 20 Δεκεμβρίου 1658

Των σεβασμίων εξοχότητων σας ταπεινότατος και αφοσιωμένος δούλος

Ο Επίσκοπος Χίου

Προς την Ιερά Συνάθροιση της Προπαγάνδας της Πίστewς – Στη Ρώμη.

[φύλ. 45^v]

Αρχιεπίσκοπος – Χίος 20.12.1658. Ο Επίσκοπος Χίου πληροφορεί για τις υπηρεσίες που προσφέρουν στους ορθοδόξους οι Μιχαήλ Βεστάρχης και Χριστόφορος Αλβάνος, μισιονάριοι, διευκρινίζοντας επιπλέον στην Ιερά Συνάθροιση πως οτιδήποτε αντίθετο επιστάλη σ' αυτήν εναντίον του εν λόγω Βεστάρχη είναι ψευδές.

Συνάθροιση 18.8.1659: Να σταλεί απάντηση. 30^a S.41.

9α) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)* 281, φύλ. 46^r

Περίληψη: Επιστολή του Μιχαήλ Βεστάρχη (18.12.1658) προς τον επίσκοπο Ανδρέα Σοφριανό, όπου αναφέρει πως έχει κάνει από το 1642 την ομολογία πίστewς κι έλαβε για μερικά χρόνια το μισθό του μισιονάριου, εντούτοις η μισθοδοσία τώρα έχει σταματήσει, παρόλο που προσφέρει τις ίδιες υπηρεσίες όπως και πρωτίτερα. Παρακαλεί να ανανεωθεί η μισθοδοσία, όπως έγινε και με το σύντροφό του Χριστόφορο Αλβάνο. Παρακαλεί τον επίσκοπο, ο οποίος είναι ενήμερος για το πρόσωπό του και τις δραστηριότητές του, να συντάξει αντικειμενική έκθεση στην Propaganda σχετικά με την περίπτωση του.

Φύλ. 46^r

III[ustrissi]mo e R[everendissi]mo Sig[no]re e P[ad]rone mio Col[fendissi]mo ²

Per ordine della Sacra Cong[regazio]ne de prop[aganda] fide nel 1642 insieme col R[everendo] ³ Sacerdote Christoforo Albano ho fatto la professione della fede nelle mani di V[ostra] S[ignoria] ⁴ III[ustrissi]ma e R[everendissi]ma p[er] dovere essere ascritto tra il n[umer]o delli suoi missionarij et operarij come seguì ⁵ e p[er] alcuni anni la Sacra Cong[regazio]ne mostrava di gradire e li nostri travagli, e l' annue re ⁶ lationi da noi mandate con favorirci della solita provisione. Hor perche io ⁷ da alcuni anni in qua non sono stato stimato degno di tal favore, ne ho havuto rispos ⁸ ta alle mie relationi, scrivo al R[everendissi]mo Sec[reta]rio della Sacra Cong[regazio]ne che conforme io seguì ⁹ to li miei antichi travagli, Così si compiaccia di riferire alla Sacra Cong[regazio]ne ¹⁰ di rinovare il decreto nella mia p[er]sona, sepur cosi com[m]anda, come l' ha rinova ¹¹ to in persona del R[everen]do Sacerdote Christoforo Albano mio compagno. E perche ¹² V[ostra] S[ignoria] III[ustrissi]ma e R[everendissi]ma di presenza ha notitia e della mia

p[er]sona, e di tutto quello, ¹³ che si fa in servizio di Dio et aggiuto dell' anime, ha supplito d' informare la ¹⁴ sacra Cong[regazio]ne et intercedere p[er] me con fedele relatione: nel che mi farà sommo fa ¹⁵ vore: et oltre il merito che haverà appresso il grande Dio mi professero per ¹⁶ sempre servo molto fedele di V[ost]ra S[ignoria] Ill[ustrissi]ma. In Scio adi 18 di Decembre 1658 ¹⁷ D[i] V[ost]ra S[ignoria] Ill[ustrissi]ma e R[everendissi]ma ¹⁸ Hum[ilissi]mo Ser[vitore] ¹⁹ Il Sacerdote greco Michele Vestarchi ²⁰ + ο διδάσκαλος της μεγάλης Εκκλησίας Ιερεις Μιχαήλ ²⁰ βεστάρχης κ[α] δούλος της Εκκλησιότητος : -

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 46^ρ 1 εξ.: Το έγγραφο με τα ωραία εναγνώστα λατινικά γράμματα και την άφιξη σύνταξη στα ιταλικά μάλλον δεν αποτελεί αυτόγραφο του Βεστάρχη. Ο γραφικός χαρακτήρας διαφέρει ουσιαστικά και έντονα από την ελληνική υπογραφή, η οποία πρέπει να θεωρηθεί με βεβαιότητα αυτόγραφη. Ίσως ανατέθηκε η σύνταξη και γραφή των εγγράφων αρ. 9α και 9β σε επαγγελματία γραφέα, γιατί ο γραφικός χαρακτήρας είναι αρκετά «δουλεμένος», με συντομογραφίες, αραβουργήματα και καλλιγραφικά στοιχεία. Βεβαιώνει και ο ίδιος πως η ομολογία πίστεως (και του Αλβάνου) έγινε με εντολή της Propaganda Fide, στην οποία συμμορφώθηκε, για να αποκτήσει το περιζήτητο status του μισιονάριου και τον ανάλογο μισθό (για τέτοιες περιπτώσεις βλ. το υλικό που δημοσιεύει ο Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Καθολικοί και Ορθόδοξοι στις Κυκλάδες», ό.π.). **5-6:** Στο χωρίο αυτό γίνεται και λόγος για ετήσιες εκθέσεις που έστειλε ο Βεστάρχης στην Propaganda για τις δραστηριότητές του· τέτοια έγγραφα, που θα είχαν ενδιαφέρον και για τις θεατρικές παραστάσεις των έργων του, δεν έχουν ως τώρα εντοπισθεί. **7 εξ.:** Η διαφοροποίησή του από τον Αλβάνο ως προς τη συνέχιση του μισθού φαίνεται πως δημιούργησε στο Σοφιανό υποψίες για κάποιες συκοφαντικές ενέργειες αντιπάλων του· οι ετήσιες εκθέσεις του έμειναν αναπάντητες – επομένως πρέπει να υπήρχε ολόκληρη αλληλογραφία με την Congregazione. Σε συνδυασμό με τις πληροφορίες του εγγράφου αρ. 7 από το 1650, όπου ο Βεστάρχης και ο Αλβάνος ζητούν τα «δεδουλευμένα» των τελευταίων ετών, φαίνεται πως η διαφοροποίησή τους επήλθε σε κάποια φάση αργότερα (κατά το έγγραφο 9β το 1654)· επομένως το αίτημά τους το 1650 φαίνεται πως ικανοποιήθηκε κι έλαβαν νέα «σύμβαση» για τρία χρόνια. **12 εξ.:** Στην παράκληση του Βεστάρχη ο Σοφιανός ανταποκρίθηκε με κάποιο δισταγμό (βλ. έγγραφο αρ. 8) και η έκθεσή του είναι αρκετά γενικόλογη· η απόδοση του γεγονότος της διακοπής του μισθού σε συκοφαντία είναι δική του πληροφορία. **19-20:** Από τις δύο υπογραφές του Βεστάρχη, την ιταλική και την ελληνική, προκύπτει πως εξακολουθεί να θεωρεί τον εαυτό του ορθόδοξο: «sacerdote greco», δηλαδή ορθόδοξος, ενώ ο τίτλος του «διδασκάλου της Μεγάλης Εκκλησίας» είναι αξίωμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ως τέτοιος υπογράφει ο Βεστάρχης από το 1638 (J. AYMON, *Monuments authentiques de la religion des Grecs*, A La Haye 1708, σ. 331).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

[Μιχαήλ Βεστάρχης (18 Δεκεμβρίου 1658) προς τον επίσκοπο Ανδρέα Σοφιανό].

Εξοχότατε και Σεβασμιότατε Κύριε και Αυθέντη μου Αιδεσιμότατε

Μ' εντολή της Ιεράς Συνανοήσεως για τη Διάδοση της Πίστεως το 1642 έκανα μαζί με τον αιδεσιμότατον ιερέα Χριστόφορο Αλβάνο την ομολογία πίστεως στα χέρια της εξοχότατης και σεβασμιότατης αυθεντίας σας, ώστε να μπορώ να συγκαταλεχθώ μεταξού

των μισσιοναρίων και υπηρετών. 'Όπερ και εγένετο. Και για μερικά χρόνια η Ιερά Συνάθροιση έδειχνε ότι επιδοκίμαζε τις προσπάθειές μας και τις ετήσιες εκθέσεις που τις στέλναμε, με το να μας ανταμείβει με το συνήθη μισθό. Τώρα, επειδή εγώ από μερικά χρόνια δεν κρίθηκα άξιος γι' αυτή τη χάρη και δεν έλαβα απάντηση στις εκθέσεις μου, γράφω στον εξοχότατο γραμματέα της Ιεράς Συνάθροισης ότι εξακολουθώ τις παλιές μου προσπάθειες. Σας παρακαλώ να ζητήσετε από την Ιερά Συνάθροιση ν' ανανεώσει την απόφασή της ως προς το πρόσωπό μου, ή να δώσει εντολές, όπως την ανανέωσε και στο πρόσωπο του συντρόφου μου ιερέως Χριστοφόρου Αλβάνου. Και επειδή η εξοχότατη και σεβασμιότατη αφεντιά σας είναι και τώρα ενήμερη για το πρόσωπό μου και για όσα πράττω υπηρετώντας τον Θεό και βοηθώντας τους πιστούς, παρακαλώ να ενημερώσετε την Ιερά Συνάθροιση για να μάθει από αντικειμενική έκθεση για το πρόσωπό μου. Θά μου κάμπετε μεγάλη χάρη. Κι εκτός από την ανταμιοβή σας από τον 'Υμιοστο θα διατελώ για πάντα πιστός δούλος της εξοχότητάς σας.

Χίος 18 Δεκεμβρίου 1658. Της εξοχότατης και σεβασμιότατης αυθεντίας σας ταπεινότατος δούλος. Ο ορθόδοξος ιερέας Μιχάλης Βεστάρχης+ ο διδάσκαλος της μεγάλης Εκκλησίας Ιερέυς Μιχαήλ Βεστάρχης και δούλος της Εκλαμπρότητος.

98) Αρχείο της Propaganda Fide, *Scrittura Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)* 281, φύλ. 47 (49^ο)

Περίληψη: Επιστολή του Μιχαήλ Βεστάρχη (18.12.1658) προς το γραμματέα της Propaganda Fide. Αναφέρει τους λόγους που οδήγησαν την Congregazione να περιλάβει αυτόν και το Χριστόφορο Αλβάνο ανάμεσα στους μισσιονάριους, εξιστορεί τα συμβάντα της ομολογίας πίστεως και αναφέρει πως αξιώθηκαν να πάρουν ετήσιο μισθό. Ενώ του Αλβάνου ανανεώθηκε η μισθοδοσία το 1654, από τον ίδιο έρρησαν το προνόμιο αυτό, παρ' όλο που προσφέρει τις ίδιες υπηρεσίες όπως παλαιά. Σχετικά με την αποκατάστασή του έχει υποβάλει αίτηση στον επίσκοπο Ανδρέα Σοφιανό να συντάξει αντικειμενική έκθεση για τις δραστηριότητές του και παρακαλεί το γραμματέα να μεσολαβήσει ευνοϊκά για το αίτημά του. Σε επόμενο φύλλο υπάρχουν η περίληψη του γραμματέα, καθώς και υπηρεσιακά σημειώματα για τη διεκπεραίωση του αιτήματος.

φύλ.47^ο

Ill[ustrissi]mo e R[everendissi]mo Sig[no]re e P[ad]rone mio Col[lendissi]mo ²

Cotesta sacra Cong[regazio]ne de prop[aganda] fide havendo havuto notitia nel 1642 di ³ quel puoco che insieme col R[everendo] sacerdote Christoforo Albano facevamo in servitio ⁴ di Dio, et aggiuto dell' anime col propagare e stabilire la fede catolica tra la ⁵ n[ost]ra natione, massime in questa no[st]ra Chiesa di S[an] Vittore dove habbiamo una ⁶ ben numerosa Cong[regazio]ne dedicata alla presentatione della B[eatissi]ma Madre di Dio, e ⁷ frequentata dalla maggior parte di q[uest]a nobilita greca di Scio. Si compiaque ⁸ d' annoverarmi col d[et]to sacerdote Christoforo Albano Capellano della d[et]ta Chiesa e Conf[esso]re ⁹ tra li suoi operarij e missionarij, e p[er]ciò per una sua impose ad entrambi che dassimo ¹⁰ principio con fare la professione della fede nelle mani dell' Ill[ustrissi]mo e R[everendissi]mo Monsig[no]r ¹¹ Andrea Soffianò Vescovo di Scio come s' effettuò alli tanti di Novembre 1642 essendo ¹² presenti come testimonij il R[everendo] P[adre] Dom[enico] Mauritio della Comp[agnia] de Giesù allhora sup[erio]re ¹³ di q[uest]a

resid[enti]a et il R[everendo] P[adre] Gio[vanni] Batt[ist]a d' Alessi della med[esim]a Comp[agn]ia. Et per mostrare di gradi ^{|14} re li nostri travagli per il p[rim]o triennio c' ha favorito coll' annua provisione accom ^{|15} pagnandola colli suoi soliti commandamenti. Adesso sono già trascorsi p[er] alcuni ^{|16} anni che non sono stato fatto degno di tal favore. Con tutto che non habbi manca ^{|17} to di mandare le solite relationi, anzi mi veggio separato dal d[et]to R[everendo] Christo ^{|18} foro Albano, il quale è stato favorito con nuovo decreto fatto alli 24 d' Agosto ^{|19} 1654. E perche non posso comprendere la caggione di tal fatto, imaginandomi che ^{|20} sia qualche errore, supplico V[ostra] S[ignoria] Ill[ustrissi]ma e R[everendissi]ma che si compiacca di proporre ^{|21} alla sacra Cong[regazio]ne questa mia servitù, per rimettermi colla sua buona ^{|22} gratia nel mio offitio, come io non cesso di continuare li travagli antichi ^{|23} colla medesima diligenza di prima del che n' ho fatto ancora supplica ^{|24} [φύλ. 47^v] all' Ill[ustrissi]mo e Rev[erendissi]mo Monsig[no]r Sofianò Vescovo di Scio, acciò dia compita e fedele ^{|25} Relatione e della mia persona, e delli miei travagli alla Sacra Cong[regazio]ne con ^{|26} che baggiando le mani di V[ostra] S[ignoria] Ill[ustrissi]ma le fo profonda riverenza. Scio a di ^{|27} 18 di Dicembre 1658 ^{|28} D[i] V[ostra] S[ignoria] Ill[ustrissi]ma e R[everendissi]ma ^{|29} Aff[ezionatissi]mo S[ervito]re ^{|30} Il sacerdoti greco Michele Vestarchi Canoni ^{|31} co della Chiesa Metropolitana di Scio. ^{|32} ο διδάσκαλος της μεγάλης Εκκλησί[ας] Ιερέυς μυχαήλ βεστάρχης.

[φύλ. 49^v]

[αριστερή στήλη]

[πάνω]

18 Aug[usto] 1659 | Supplica del Reverendo Michele Vestarchi sac[er]d[ote] greco presentata in Scio a Mons. Vescovo

[κάτω]

Dimanda la Conferma

[δεξιά στήλη]

Archipelago Scio | 18 Dicembre 1659 [sic] | Michele Vestarchi Sacerdote Greco confessa | d' haver fatto la professione della fede nell' an | no 1642. nel qual tempo fù ascritto anche nel | numero de' Missionarij insieme col sacerdote | Christofaro Albano con le solite provisioni. | Essendo hor ascorso il tempo supp[li]ca p[er] la rino | vatione delle facoltà, mentre che è stato rinovato | il Decreto al sud[et]to Christoforo.

[πιο κάτω]

Die 18 Augusti 1659 | Videatur quod fuerit decretum in S.C. | 30^a.2.5.-2

[πιο κάτω]

Respondatur 30^a.S. 64.

[στην κάτω άκρη]

a 356 p. 10 vi è q[ues]to Decreto, ma non s' assegua loro missione alcuna come Neofiti.

ΣΧΟΛΙΑ

φύλ. 47^r 1 εξ.: Η δεύτερη επιστολή του Βεστάρχη, προς το γραμματέα της Propaganda Fide, είναι γραμμένη από το ίδιο χέρι, όπως η πρώτη προς τον επίσκοπο Σοφριανό (έγγραφο αρ. 9α), καθώς και η αυτόγραφη υπογραφή του. Παρατηρούνται οι ίδιες διαφορές ανάμεσα στη λατινική και την ελληνική γραφή, και καταλήγουμε στα ίδια συμπεράσμα-

τα, ότι το κύριο κείμενο είναι γραμμένο μάλλον από επαγγελματία γραφέα. 2-7: Η επιστολή αυτή παρέχει εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες: 1) η ίδια η Propaganda Fide μέσω του νέου λατίνου επισκόπου Ανδρέα Σοφιανού πλησίασε τους δύο ορθόδοξους ιερείς, για να τους πάρει στις υπηρεσίες της· 2) διευκρινίζεται πως ο ναός τους ήταν ο Άγιος Βίκτωρ στην Απλωταριά, άρα και σ' αυτόν αναφέρεται το χωρίο του επικλήδευο λόγου του Προσοψιά («τούτος ο ναός... ο οποίος ανηγέρθη εκ βάθρων διά συνδρομής αυτού και πόνου...», ΦΙΡΙΠΠΙΔΟΥ, ό.π., σ. 447) και σ' αυτόν επίσης η παρατήρηση του Μανρίκιου (έγγραφο αρ. 2α), πως είχαν μια μικρή εκκλησία και τη μεγάλωσαν και τη στόλισαν (εκθέτουν μάλιστα τη Θεία Ευχαριστία κατά τον καθολικό τρόπο)· χαρακτηριστικά στην επιστολή αυτή υπογράφει ως «Canonicο della Chiesa Mitropolitana di Scio» (31)· 3) πληροφορούμαστε πως στην εκκλησία αυτή ανήκε μια πολυάριθμη αδελφότητα, αφιερωμένη στην «presentatione della Beatissima Vergine Madre di Dio», δηλαδή στα Εισόδια της Θεοτόκου· η συγγραφή του πρώτου έργου του Βεστάρχη, του Διαλόγου για τα Εισόδια της Υπεραγίας Θεοτόκου, πρέπει να ενταχθεί στα πλαίσια αυτά. 11-14: Σωστά θυμάται ο Βεστάρχης τις λεπτομέρειες της ομολογίας πίστεως· απλώς στο μήνα κάνει λάθος· δεν έγινε το Νοέμβριο του 1642, αλλά στις 17 Δεκεμβρίου. Όταν συντάσσει ο Βεστάρχης την επιστολή αυτή, πρέπει να είναι προχωρημένης ηλικίας, αν και δεν γνωρίζουμε το έτος γεννήσεώς του. Τα του μισθού τα θυμάται με ακρίβεια. 15-19: Η ανανέωση της μισθοδοσίας για τον Αλβάνο έγινε στις 24.8.1654. Οι λόγοι γ' αυτή την προνομακική μεταχείριση του Αλβάνου προφανώς δεν είναι άσχετοι με τις φιλικές σχέσεις του αδελφού του με το γραμματέα της Propaganda Fide· το υπηρεσιακό σημείωμα στο φύλ. 49^ο δεξιά κάτω μιλάει στον πληθυντικό, πως δηλαδή δεν τους ανατέθηκε αποστολή (στους Βεστάρχη και Αλβάνο· βλ. και παρακάτω). Φαίνεται πως το αίτημά τους για ανανέωση του μισθού στις 21.3.1650 είχε τελικά ικανοποιηθεί. Ο ίδιος ο Βεστάρχης δεν κάνει νύξεις για συκοφαντία (όπως ο Σοφιανός), αλλά αποδίδει τη διαφοροποίηση σε λάθος. Φύλ. 49^ο: Από τα υπηρεσιακά σημειώματα δεν προκύπτει με ακρίβεια, τι ακριβώς έγινε με την αίτηση του Βεστάρχη. Η περιλήψη του γραμματέα έχει λανθασμένη χρονολογία (από παραδρομή 1659 αντί 1658). Κάτω από την εντολή: «Να βρεθεί πού είναι η Απόφαση της S.C.» υπάρχει η εξής ένδειξη: 30^ο. 2. 5-2 (το πέντε σβησμένο)· προφανώς πρόκειται για αριθμούς αποφάσεων κι όχι για χρονολογία. Πάνω από το «Απάντηση: 30^ο.S.64» υπάρχει το διαγραμμένο σημείωμα: «Er[iscopu] Chij pro Inf[ormatio]ne», δηλαδή να γράψουν στον επίσκοπο Χίου για να τους πληροφορήσει σχετικά· στη συνέχεια το έσβησαν, γιατί αντιλήφθηκαν πως ο επίσκοπος τους είχε ήδη στείλει τις σχετικές πληροφορίες. Ο Βεστάρχης πέθανε το 1662 και ο Προσοψιάς εκφωνεί τον επικήδειο λόγο του στις 16 Μαρτίου 1662. Και το τελευταίο σημείωμα στην κάτω άκρη της σελίδας είναι δυσέλητο: δεν έδωσε η ίδια η Propaganda Fide εντολή να συμπεριληφθούν οι δύο ορθόδοξοι ιερείς στους αποστολικούς μισσιονάριους. Αυτές οι αντιφάσεις ρίχνουν ένα χαρακτηριστικό φως στην αναποτελεσματικότητα του γραφειοκρατικού μηχανισμού της Propaganda. Η περίπτωση του Βεστάρχη είναι ενδεικτική.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

[Μιχαήλ Βεστάρχης (18.12.1658) προς το γραμματέα της Propaganda Fide]

Εξοχότατε και Σεβασμιότατε Κύριε και Αυθέντη μου Αιδεσιμότατε

Η Ιερά Συνάθροιση για τη Διάδοση της Πίστεως πληροφορήθηκε το 1642 γ' αυτά τα

λίγα που μαζί με τον αιδεσιμότατο Ιερέα Χριστόφορο Αλβάνο εκάμαμε υπηρετώντας τον Θεό και βοηθώντας τους πιστούς, με το να διαδίδουμε και να στερεώνουμε την καθολική πίστη στους ομοεθνείς μας, και ειδικά στο ναό μας του Αγίου Βίκτωρος, όπου λειτουργούμε μια πολυάριθμη Συνάθροιση αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεομήτορος, με συμμετοχή μεγάλου αριθμού ορθοδόξων ευγενών της Χίου. Ευαρεστηθήκατε να μας συμπεριλάβετε με τον εφημέριο κι εξομολόγο αυτής της εκκλησίας ιερέα Χριστόφορο Αλβάνο μεταξύ των υπηρετών και μισσιοναρίων σας. Προς το σκοπόν αυτό μ' επιστολή σας υποδείξατε να κάνουμε αρχή με το να προβούμε σ' ομολογία πίστεως στα χέρια του εξοχότατου και σεβασμιότατου μοναχίου Ανδρέα Σοφιανού, επισκόπου Χίου. Πράγματι, αυτό έγινε στις τάδε Νοεμβρίου 1642, επί παρουσία και ως μαρτύρων του σεβαστού πατρός Κυριάκου [= Δομηνίκου] Μαυριζίου της Συντροφίας του Ιησού, τότε προϊσταμένου, και του σεβαστού πατρός Ιωάννου Βαλτιστού Ντ' Αλέση, της αυτής Συντροφίας. Και σ' ένδειξη επιβραβεύσεως των προσπαθειών μας μας εγκρίνατε για μια τριετία ετήσιο μισθό, παραγγέλλοντάς μας και τις συνήθειες εντολές σας.

Τώρα έχουν περάσει μερικά χρόνια που δεν με κρίνατε άξιο αυτής της χάρις. Κι όμως εγώ, παρ' όλα αυτά, δεν διέκοψα να σας στέλνω τις συνήθειες εκθέσεις μου. Εντούτοις διαπιστώνω ότι με ξεχωρίσατε από τον εν λόγω σεβαστό Χριστόφορο Αλβάνο, ο οποίος ευνοήθηκε με νέα απόφασή σας στις 24 Αυγούστου 1654. Κι επειδή δεν μπορώ να καταλάβω την αιτία αυτής της ενέργειας, φανταζόμενος πως κάποιο λάθος συνέβη, παρακαλώ την εξοχότατη και σεβασμιότατη αφεντιά σας να ευαρεστηθείτε να ενημερώσετε την Ιερά Συνάθροιση για τις υπηρεσίες μου, για ν' αποκατασταθώ με τη μεσολάβησή σας στο αξίωμά μου, δεδομένου ότι εξακολούθω με την ίδια επιμέλεια να καταβάλλω τις ίδιες προσπάθειες όπως και παλαιά. Επ' αυτού υπέβαλα αίτημα και στον εξοχότατο και σεβασμιότατο μοναχίο Σοφιανό, επίσκοπο Χίου, να υποβάλει λεπτομερή έκθεση στην Ιερά Συνάθροιση για το άτομό μου και τις προσπάθειές μου.

Αυτά, και φιλώντας τα χέρια της εξοχότατης αφεντιάς σας κάμω βαθιάν υπόκληση.

Χίος, 18.12.1658 Της εξοχότατης και σεβασμιότατης αφεντιάς σας στοργικότητας δούλος.

Ο ορθόδοξος ιερέας Μιχαήλ Βεστάρχης κανονικός της μητροπολιτικής εκκλησίας Χίου.
Ο διδάσκαλος της μεγάλης Εκκλησίας Ιερέυς Μιχαήλ Βεστάρχης.

[Υπηρεσιακά σημειώματα]

[αριστερά]

18. Αυγ. 1659 Αίτηση του αιδεσιμού Μιχαήλ Βεστάρχη ορθόδοξου ιερέα υποβληθείσα στη Χίο στον μονσ. Επίσκοπο.

Ζητεί έγκριση

[δεξιά]

Αρχιεπίσκοπος Χίος 18.12.1659 [sic]: ο Μιχαήλ Βεστάρχης, ορθόδοξος ιερέας, δηλώνει πως έκανε ομολογία πίστεως το 1642 κι ότι εκείνο το έτος μαζί με τον ιερέα Χριστόφορο Αλβάνο θεωρήθηκαν μισσιονάριοι με το συνήθη μισθό. Έληξε ο χρόνος και ζητεί ανανέωση ως συνέβη με το Χριστόφορο Αλβάνο.

18.8.1659 Να βρεθεί πού είναι η Απόφαση της Sacra Congregazione.

Να σταλεί απάντηση 30^a.S.64.

Στον αρ. 356 n° 10 υπάρχει αυτή η Απόφαση αλλά δεν τους ανατίθεται αποστολή όπως στους Neofiti.

10) Αρχείο της Propaganda fide, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCC)* 272, φύλ. 464^ν.

Περύληψη: Απόσπασμα εκτενούς αναφοράς του Giovanni d'Aviano από το 1665, όπου αναφέρεται στον Αλβάνο.

φύλ. 464^ν

... Devo qui ancora riferire il demerito di Papa Christoforo Albano sacerdote di rito greco, quale benché stipendiato dalla S[acra] Cong[regatio]ne non difende il rito, anzi nell' occorrenze corre voce comune che sia stato molto averso e contrario a' nostri latini.

Σχόλια: Το 1665 ο Αλβάνος ζει ακόμα, ενώ ο Μαυρίκιος πεθαίνει εκείνη τη χρονιά και ο Βεστάρχης πέθανε το 1662· δεν αποκλείεται, με την αποχώρηση του Μαυρίκιου από την ηγουμενία, το 1660, το καλό κλίμα συμβίωσης ορθόδοξων και καθολικών να έχει αλλάξει. Το χωρίο ρίχνει χαρακτηριστικό φως για τη μεταβλητότητα της θρησκευτικής κατάστασης, που εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τα εμπλεκόμενα πρόσωπα.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

.....να αναφερθεί η απρέπεια του παπά Χριστόφορου Αλβάνου, ιερέα του ορθόδοξου τυπικού, ο οποίος, αν και υπότροφος της Ιεράς Συναθροίσεως, δεν υπερασπίζεται το τελετουργικό, αντιθέτως, όπως λέγεται δημόσια, είναι πολύ ενάντιος και αντίθετος στους δικούς μας καθολικούς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ'

Ο επικήδειος λόγος του Γαβριήλ Προσοψιά για το θάνατο του Μιχαήλ Βεστάρχη (16 Μαρτίου 1662)

Το χειρόγραφο 29 (176), που περιέχει το μάλλον αυτόγραφο κείμενο του επικηδείου του Γαβριήλ Προσοψιά για τον Μιχαήλ Βεστάρχη, φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας (*Κατάλογοι της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης*, Τόμ. Α', *Χειρόγραφα*, Αλεξάνδρεια 1945) και έχει δημοσιευθεί εν μέρει από τον Νικόλαο Σ. Φωριππίδη («Κατάλογος των κωδίκων της Βιβλιοθήκης του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας». *Εκκλησιαστικός Φάρος* 37 (1938), σσ. 446-447). Στο φύλ. 46^ν του χφ σημειώνεται ο τίτλος: «1662, Μαρτίου 16. Προοίμιον. Κυριακή Ε' της αγίας τεσσαρακοστής, ἐν ᾗ γέγονε καὶ τὸ ἐγκώμιον τοῦ παπα-Τζήφου»· και στο τέλος του προοιμίου: «ἀν ἐπιθυμᾶτεν λοιπὸν νὰ γροικήσετε μέρος τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἐξηγήσεως, καὶ εἰς τὸ β^{ον} μέρος θοῖνον τοῦ διδασκάλου μας, σταθῇτε μὲ ἡσυχίαν καὶ εὐτρεπίσετε δάκρυα κ' ἐγὼ θέλει ἄρχισω». Στο τέλος του λόγου όμως, φύλ. 48^ν, υπάρχει η επιγραφή «μέρος β^{ον}», ενώ η υπόλοιπη σελίδα είναι λευκή καθώς και όλο το φύλλο 49, προφανώς για να συμπληρωθεί ο θρήνος σε επεξεργασμένη μορφή. Το κενό όμως έμεινε και ο σχετικός λόγος παρατίθεται πολλά φύλλα ύστερα, στο φύλ. 68^ν ως το 69^ν (δηλαδή δε θα χωρούσε στο κενό που είχε αφήσει ο γραφέας).

Στο λόγο που εκδίδουμε στη συνέχεια διατηρήθηκαν οι διαλεκτικοί τύποι φωνητικής και τονικής εκφοράς. Οι επεμβάσεις μας περιορίστηκαν στη διόρθωση της στίξεως, στην

ορθογραφική ενοποίηση, καθώς και στην ανάλυση των συντομογραφιών, όπως δαδ (Δαβίδ), ιελήμ (Ιερουσαλήμ). Γράφονται με κεφαλαία τα αρχικά γράμματα κυρίων ονομάτων και για τις καταλήξεις πληθυντικού των θηλυκών σε -αις χρησιμοποιήθηκε η κατάληξη -ες. Η υπογεγραμμένη διατηρήθηκε στα βιβλικά κείμενα και σε εκκλησιαστικές εκφράσεις.

φ.68^r 1662, Μαρτίου 16. Εἰς τὴν ἀδελφουσίνην. Πένθος τοῦ διδασκάλου Μιχαὴλ Βεστάρχη

- Βλέποντας τὸν κόσμον τοῦτον τὸν ὄρατὸν καὶ φαινόμενον, καὶ (κατὰ τὸ δυνατόν μου) μετρώντας μετὰ τὴν διάνοιάν μου τὴν ὡραιότητα καὶ ὁμορφίαν του, τὴν εὐπρέπειαν, τὴν τάξιν, τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἁρμονίαν ὅπου ἔχει, θαυμάζομαι τὸν ποιητὴν ὅπου τὰ ἔκαμεν, καὶ ἐμέτρησέν τα, καὶ ἔβαλén τα εἰς
- 5 τέτοιαις λογῆς καλὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν· ὅθεν μετὸν Δαβὶδ λέγω, ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας.¹
- Ὅταν δὲ στοχαστῶ καλὰ τὸν οὐρανόν, τὰ ἄστρα, τὸν ἥμιον, τὴν σελήνην, καὶ ξεχωριστὰ τὴν πρόνοιαν καὶ κυβέρνησιν τοῦ Θεοῦ, μετὰ τὴν ὁποίαν κυβερνᾷ ὅλην τὴν κτίσιν, καὶ μάλιστα αὐτὸν τὸν οὐρανόν, ὅπου εἶναι
- 10 μεγαλύτερον κτίσμα ἅπ' ὅλην τὴν κτίσιν τὴν ὄρατὴν, καὶ κατήβω εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ στοχαστῶ καὶ καταλάβω τὴν ἀξίαν του, τὴν δόξαν καὶ τὴν αὐθεντίαν του, ἀκόμη περισσότερο θαυμάζω, τιμῶ, μεγαλύνω καὶ δοξάζω τὴν γνῶσιν τοῦ ποιητοῦ καὶ πλάστου μου Θεοῦ, καὶ μετὸν αὐτὸν πάλιν Δαβὶδ φωνάζω ἐθαυμαστώθῃ ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ.²
- 15 Μὰ, ὅταν πάλιν γυρίσω καὶ δῶ τὰς συμφορὰς, τὰς ἀρῶστές, τοὺς θανάτους καὶ τὰ κακά, εἰς τὰ ὅποια ὅλα πέφτει ὁ ἄνθρωπος, ἔρχομαι εἰς μίαν μεγάλην ἐξέτασιν καὶ μετρῶ μετὸν νοῦν μου, καὶ γυρεύω τὸ αἴτιον καὶ τὴν ἀφορμὴν, τὸ ὅποιον φέρνει ὅλα τοῦτα τὰ κακά, καὶ τὰ πτωτικά ἀποτελέσματα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὅθεν ἐξετάζων τὰ καλὰ δὲν
- 20 εὐρίσκω ἄλλην αἰτίαν καὶ ἀφορμὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔρχονται τὰ κακά, παρὰ τὴν ἁμαρτίαν· τὴν ἁμαρτίαν εὐρίσκω αἴτιον τῶν κακῶν, καὶ ἀφορμὴν τῶν θλίψεων καὶ τῶν θανάτων.
- Καὶ στοχαστεῖτεν παρακαλῶ, ὅτι ἂν ὁ Ἀδάμ δὲν ἤθελεν πέσει εἰς τὴν ἁμαρτίαν τῆς γαστριμαργίας γῆ τῆς ὑπερηφανίας, δὲν ἤθελεν ἔρθῃ εἰς τὰ
- 25 ἀμέτρητα κακά αὐτοῦ καὶ ὅλη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις μὰ ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ τὸ δένδρον ἐκεῖνο τὸ ἀπηγορευμένον ἔφαγεν αὐτός, καὶ πρὸ τούτου ἡ Εὐα, ἤκουσεν ἀπὸ τὸν Θεόν· γῆ εἴ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου σου ἐσθίειν τὸν ἄρτον σου, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι. Ἦκουσεν καὶ ἡ Εὐα· ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ
- 30 ἀποστροφή σου,³ καὶ ἄλλα ὅμοια. Ὡ, τῆς καταδίκης, ὦ, τῆς ἀθλιότητός μας, ὅπου διὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ Ἀδάμ ἐκληρονομήσαμεν!
- Ἄς στοχαστοῦμεν καὶ μετὰ τὴν πράξιν καὶ αἰσθήσιν. Πόσα κακά

1. Ψαλμ. 103, 24. 2. Ψαλμ. 138, 6. 3. Πρβ. Γέν. 3, 16-19.

28 ἐσθίειν· φάγη Γέν. 3, 19 || 32 στοχαστοῦμεν· σιχατοῦμεν

- καθὼς εἶπα ἐπροξένησεν ἡ ἁμαρτία καὶ προξενᾷ πάντοτε εἰς τὸν ἄνθρωπον! Θυμηθῆτε πῶς, ἂν ὁ Κᾶν ὁ ἀδελφικτόνος δὲν ἤθελε σκοτώσει
- 35 τὸν Ἄβελ, ἡ παράλυσις, ὁ τρώμος καὶ ὁ κλόνος δὲν ἤθελε πέσει ἀπάνω εἰς τὸν Κᾶν. Μά, ἀφοῦ τὸν ἐσκοτώσεν ἔπρεσεν εἰς μεγάλην ἀθλιότητα, ὥστε ὅπου νὰ ἐπιθυμᾷ κάθ' ἡμέραν τὸν θάνατόν του, διὰ τὸ ὅποιον ἔλεγεν, καὶ ἔσται πᾶς ὁ ἐνδρίσκων με ἀποκτενεῖ με.⁴ Ὡ, τῆς ἰσχύος τῆς ἁμαρτίας!
- φ. 68^v Ἐπυλίζει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ ἁμαρτίας, ὅθεν
- 40 ἀφήνω νὰ διηγούμαι λεπτομερῶς τὸ πόσα κακὰ ἔφερεν ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον· μόνον τοῦτο λέγω, πῶς διὰ τὰς ἁμαρτίες τῶν οἱ Ἑβραῖοι ὅπου ἐκάμαναι καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωακείμ ἐχάσασιν τὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν πόλιν τῶν ἁγίων καὶ ἐγενήκασιν δοῦλοι καὶ σκλάβοι τοῦ βασιλέως Ναβουχοδονόσορ. Μαρτυροῦσι τὸν λόγον μου οἱ τρεῖς παῖδες (τῶν
- 45 ὁποίων ἡ μαρτυρία εἶναι πιστή, γιατί ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἡ τριῶν σταθῆσεται, λέγει ὁ Χριστός, πᾶν ὅμῃα⁵), οἱ ὅποιοι λέγουσι μὲ τοῦτα τὰ λόγια εἰς τὸ 3 κεφ. τοῦ Δανιήλ: ἐν ἀληθείᾳ καὶ κρίσει ταῦτα πάντα ἐπήγαγες ἡμῖν, διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. ὅτι ἡμάρτομεν καὶ ἡνομήσαμεν ἀποστῆναι ἀπὸ σου καὶ ἐξημάρτομεν ἐν πᾶσι καὶ τῶν ἐντολῶν σου οὐκ
- 50 ἠκούσαμεν, οὐδὲ συνετηρήσαμεν οὐδὲ ἐποιήσαμεν καθὼς ἐνετείλω ἡμῖν, ἵνα εὖ ἡμῖν γένηται. καὶ πάντα, ὅσα ἂν ἐποίησας ἡμῖν, ἐν ἀληθινῇ κρίσει ἐποίησας· (καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν λέγουσι) ὅτι, δέσποτα, ἐσμηκρύνθημεν παρὰ πάντα τὰ ἔθνη καὶ ἔσμεν ταπεινοὶ ἐν πάσῃ τῇ γῇ σήμερον διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν.⁶ Λοιπὸν, κατὰ τοὺς τρεῖς παῖδας ἡ ἁμαρτία ἦτον ἀφορμὴ
- 55 καὶ αἰτία ὅπου ἐχάσασιν τὴν Ἱερουσαλὴμ, τὴν θυσίαν καὶ τὴν προσφοράν. Καὶ εἰς κοντολογίᾳ, διὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ Ἀδάμ ἐχάσαμεν καὶ αὐτὸν τὸν γλυκύτατον παράδεισον, ὅπου ὁ Θεὸς ἐφύτεψεν διὰ τὸν ἄνθρωπον· ἡ ἁμαρτία μας τὸν ἀπώλεσεν.
- Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίες ἔρχονται οἱ συμφορές, οἱ
- 60 ἀρρώστειες, τὰ κακὰ καὶ οἱ θάνατοι, λοιπὸν, καὶ ὅταν ἔχωμεν καὶ μεῖς συμφορές, θανάτους καὶ παιδεύσεις, διὰ τὰς ἁμαρτίες μας εἶναι. Ὡ, τῆς συμφορᾶς ἄρα ἡμῶν! Ὡ, τῆς ἀθλιότητός μας. Γιατί διὰ τὰς ἁμαρτίες μας, ὧ Χιῶτες, ἐπέθανεν ὁ διδάσκαλός μας· διὰ τὰς ἁμαρτίας μας ἐσβυσεν ὁ λύχνος τῶν ὀμματιῶν μας· διὰ τὰς ἁμαρτίες μας ἐχάσαμεν τὸν
- 65 γλυκύτατόν μας παράδεισον, ἐχάσαμεν τὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν ἁγίαν πόλιν. Πρέπει μας, καὶ μᾶς λοιπὸν σήμερον, καθὼς οἱ Ἑβραῖοι ἐκλάηρασι καὶ ἐθρηνησάσι τὴν Ἱερουσαλὴμ, ὅταν ἐπήγασι αἰχμάλωτοι, διὰ τὸ ὅποιον εἶπεν ὁ Δαβὶδ ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος ἐκεῖ ἐκαθίσασιν καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς Σιών, ἐπὶ ταῖς ἰτέαις αὐτῆς
- 70 ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν,⁷ ἔτσι, λέγω καὶ μεῖς νὰ κλαύσωμεν καὶ νὰ θρηνησωμεν βλέποντες πῶς ὁ διδάσκαλός μας κείτεται νεκρὸς ἄφρωνος. Καὶ νὰ κρεμάσωμεν τὰ ὄργανά μας, ἤγουν κάθε λογγῆς εὐφροσύνης, καὶ χαρᾶν νὰ μὴ θυμηθοῦμεν. Ὡ, τῆς συμφορᾶς ἡμῶν!

4. Γέν. 4, 14. 5. Ματθ. 18, 16. 6. Περβ. Δαν. 3, 28-37. 7. Ψαλμ. 136, 1-2.

52 λέγουσι: γέγουσι || 62 τὲς: τῆς || 69 τῆς: τὴν || ἰτέαις: ἰταίαις

- Κάμνει χρεία σήμερον λέγω, ἐπειδὴ καὶ διὰ τὲς ἁμαρτίες μας μᾶς
 75 ἐοτέρειψεν ὁ Θεὸς τὸν διδάσκαλόν μας, καθὼς ἔκαμιν ὁ Ἀδάμ καὶ
 ἐκάθησεν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου καὶ ἔκλανσε πικρὸς, ἔτσι, καὶ μεῖς νὰ
 σταθοῦμε ἀπάνω εἰς τὸν τάφον τοῦ διδασκάλου μας, νὰ κλιάψωμεν, νὰ
 θρηνησωμεν καὶ νὰ μοιριολογήσωμεν καὶ νὰ ποῦμεν: παράδεισε
 γλυκύντατε, διδασκαλέ μας σοφώτατε, πνευματικὲ μας πατέρα, παρηγορία
 80 μας, παιδευτὰ μας: ἔδυσ ἐξ ὀφθαλμῶν μας, ἐχάσαμεν σε: πλία δὲν σὲ
 φ. 69^τ ἀπολαμβάνομεν. / Σήκω διδασκαλέ μας καὶ ἄνοιξε τὸ γλυκὺ
 σου στόμα καὶ παρηγόρησέ μας. Σήκω τμὴ τῶν ἱερῶν, καύχημα τῆς
 πατρίδος μας, ἀγαλλίας τῶν ἀδελφῶν: σήκω, ἀνήθα εἰς τὸν ἄμβωνά
 σου νὰ σὲ δοῦσι τὰ πνευματικὰ σου παιδιὰ νὰ παρηγορηθοῦσι.
 85 Παράδεισε γλυκύντατε! Καὶ ὄντως, παράδεισος ἦτον ὁ
 διδασκαλός μας. Γιατὶ καθὼς ὁ παράδεισος ἐλαμπρύνετον ἀπὲς τὲς
 λάμπες τῶν ἀστέρων καὶ τοῦ ἡλίου, ἔτσι, καὶ ὁ διδασκαλός μας
 ἐλαμπρύνετον ἀπὲς τὲς εἰλικρινεῖς ἀκτίνες τῆς τρισηλίου Θεότητος.
 Καθὼς ὁ παράδεισος ἦτον γεμᾶτος ἀπὲς ἄνθη καὶ καρποὺς καὶ
 90 δένδρα, ἔτσι, καὶ ὁ διδασκαλός μας ἦτον γεμᾶτος ἀπὲς ἄνθη καὶ καρποὺς
 τῶν ἁρετῶν. Ἄς ἔλθουσιν οἱ πτωχοὶ νὰ μαρτυρήσουσι διὰ τὴν
 ἐλεημοσύνην του: ἄς ἔλθουσιν οἱ μαθηταὶ του νὰ μαρτυρήσουσι διὰ τὴν
 πραοτήτά του: ἄς ἔλθουσιν οἱ ἱερεῖς νὰ μαρτυρήσουσι διὰ τὴν σεμνότητά
 του: ἄς ἔλθουσιν οἱ μικροὶ διὰ τὴν ταπεινώσιν του: ἄς ἔλθουσιν οἱ
 95 ἄρχοντες διὰ τὴν σεμνοπρέπειάν του. Παράδεισε λοιπὸν γλυκύντατε,
 διδασκαλέ μας σοφώτατε!
 Τώρα εἶναι λοιπὸν, ὦ Χιότες, καιρὸς, ἐκεῖνο, ὅπου ὁ προφήτης
 Ἡσαΐας θρηνώντας διὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἔλεγεν, νὰ ποῦμεν καὶ μεῖς
 σήμερον: ἐγεννήθη ἡ πόλις ἡμῶν ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκνῖα τὰ φύλλα,⁸
 100 καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων: γιατί βέβαια, ἐχάσαμεν τὴν πηγὴν μας:
 ἐχάσαμεν τὴν βρύσιν μας: ἐχάσαμεν τὸν ποταμὸν μας: ἐχάσαμεν τὴν
 κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ.⁹ τὰ ὠκεάνεια νάματα: ἤγουν τὸν σοφώτατον
 Μιχαὴλ τὸν διδασκαλόν, ὁ ὁποῖος μας ἐπότιζεν μὲ τὰ ζωηρότῃτά του θεῖα
 λόγια καὶ μὲ τὲς σοφὲς ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων. Μὰ τώρα,
 105 εἴμμεσθεν ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκνῖα τὰ φύλλα.¹⁰ Διὰ τοῦτο
 φαινόμεσθαι γυμνοὶ ἀπὲς νοουθεσίαις: γυμνὴ ἀπὲς παραγγελίες ἐγεννήθη
 ἡ πόλις ἡμῶν.
 Ὅχι δὲ μόνον βρύσιν καὶ ποταμὸν ἔχασεν ἡ Χίος σήμερον, ἀλλὰ
 ἀκόμη καὶ ἕναν ἥλιον λαμπρότατον. Γιὰ τοῦτο ὁ κύκλος τοῦ οὐρανίου
 110 πόλου μοῦ φαίνεται πῶς ἐσκοτείνιασεν, καὶ ὅλος ὁ ἄερας. Ὅχι ὅπου τὰ
 στοιχεῖα νὰ ἀλλάξαι τὴν φύσιν τῶς, ἀλλὰ τὰ μάτια μας νὰ
 ἐσκοτεινιάσασιν ἀπὲς τὴν μεγαλωτάτην λύπην καὶ νὰ μὴν δύνωνται νὰ
 δοῦσι καθάρια τοῦ ἡλίου τὸ φῶς. Ὅθεν καὶ τοῦτο ὁ προφήτης Ἀμὼς τὸ
 ἐπροφήτευσεν διὰ τὰ μᾶς λέγοντας δύσεται αὐτοῖς ὁ ἥλιος μεσημβρίας,
 115 καὶ σκοτᾷ αὐτοὺς ἡ ἡμέρα.¹¹

8. Ἡσ. 1, 30. 9. Ἰωάν. 9, 7. 10. Ἡσ. 1, 30. 11. Ἀμὼς, 8, 9.

85 Παράδεισε: παδάσειε || 97 προφήτης: προφήτη || 99 τερέβινθος: τερένβιθος

- Τώρα εἶναι λοιπὸν καιρὸς, τώρα εἶναι ἡμέρα καὶ ὥρα, ἐπειδὴ καὶ
 μεῖς δὲν ἔχομεν λόγον νὰ τὸν ἐνταφιάσωμεν, μηδὲ γλῶσσα πρεπούμενη
 διὰ νὰ τὸν μοιριολογήσωμεν, νὰ κρᾶξωμεν, καθὼς λέγει ὁ θρηνητὴς
 Ἱερεμίας, ὅλην τὴν κτίσιν διὰ νὰ κλιάνῃ· ἀποστεύετε, λέγει, πρὸς τὰς
 120 *θηρνοῦσας καὶ ἐλθέτωσαν, καὶ πρὸς τὰς σοφὰς καὶ φθελγᾶτωσαν,*
 ῥέετωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ὕδωρ, καὶ τὰ βλέφαρα ἡμῶν καταγέτω
 δάκρυα, οἱ βουνοὶ λάβετε κοπετὸν καὶ τὰ ὄρη *θρήνον*.¹² Ἐλάτε λοιπόν, ὦ
 θρηνοῦσες, ἐλάτε, ὦ γυναῖκες, διὰ νὰ κλιάνητεν σήμερον μετὰ μένα τὸν
 διδάσκαλόν μας· ἐλάτε νὰ θρηνήσετεν τὸν ἀξιότατόν σας ποιμένα· ἄς
 φ. 69^v 125 θρηνήσουσιν / σήμερον καὶ οἱ σοφοὶ τὸν σοφόν· ἄς κλιάνουσιν
 οἱ θεολόγοι τὸν θεολόγον· οἱ φιλόσοφοι τὸν φιλόσοφον· οἱ ῥήτορες τὸν
 ῥήτορα· οἱ ἱερεῖς τὸν ἱερέα· οἱ διδάσκαλοι τὸν διδάσκαλον· οἱ
 πνευματικοὶ τὸν πνευματικόν· οἱ πλούσιοι τὸν πλούσιον εἰς τὰς ἀρετὰς·
 οἱ πένητες τὸν πένητα εἰς τὰ πάθη· ἄς κλιάνουσιν καὶ τὰ
 130 πνευματικοπαῖδια του. Ἄς θρηνήσουσιν οἱ μαθητὰδες του καὶ ξεχωριστὰ
 ἄς μοιριολογήσῃ τοῦτο τὸ ἀκροατήριόν του. Ἄς κλιάνουσιν καὶ οἱ
 ἀδελφοὶ ὅλοι, οἱ ὅποιοι παντοτενὰ ἐτρῶγασιν τὰ ζωήρῃτά του λόγια.
 Ὅθεν ἄς κλιάνῃ καὶ τοῦτος ὁ ναὸς καὶ ἄς πενθήσῃ, ὁ ὁποῖος
 ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων διὰ συνδρομῆς αὐτοῦ καὶ πόνου. Ἄς κλιάνῃ καὶ
 135 τοῦτος ὁ ἄμβωνας καὶ ἄς πενθήσῃ, ὁ ὁποῖος ἐστολίζοντον μὲ τὴν
 εὐγλωττίαν του καὶ κοσμιότητά του. Καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, ἄς πενθήσῃ καὶ ἄς
 κλιάνῃ ὅλη ἡ Χίος, καὶ κάθε τόπος καὶ χώρα, διὰ τὴν μεγάλην μας
 ὀρφανίαν.
 Μ' ὅλον τοῦτο, ἀνίσως καὶ μεῖς δὲν ἔχομεν δάκρυα (γῆ δὲ θέμεν) νὰ
 140 τὸν κλιάνωμεν, ἄς κρᾶξωμεν τὰ ἄψυχα κτίσματα νὰ τὸν κλιάνουσιν·
 καὶ ἀγκαλὰ καὶ κείνα δὲν ἔχουν γλῶσσες καὶ ἀρητηρίες, ὅμως μὲ τὴν
 κίνησίν τους θέλει μᾶς παρακινήσουσιν εἰς θρήνον καὶ εἰς μοιριολόγιν.
 Ἐλα τὸ λοιπόν, ὦ οὐρανέ, καὶ γύρισε καὶ δὲ τὴν μεγάλην μας
 συμφορήσιν, καὶ κλιάνῃ ἐσὺ γιὰ τὰ μᾶς· γιὰτὶ εὐθύς, λέγει ὁ Δαβὶδ, ἔχεις
 145 ἐγκρῦφιον φωνὴν καὶ δηγᾶσαι τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην δωρεάν,
 λέγοντος, *οἱ οὐρανοὶ δηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ*
ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα.¹³
 Ἐλα καὶ σύ, ὦ ἡμέρα, καὶ ἔπαρε καὶ τὴν νύκτα νὰ κλιάνητεν μὲ τοῦ
 λόγου μας, γιὰτὶ ἔχετεν καὶ σεῖς κρυφὴν φωνήν, κατὰ τὸν Δαβὶδ λέγοντα,

12. Πρβ. Ἱερ. 9, 17-18. 13. Ψαλμ. 18, 2.

123 μετὰ μένα· μεταμένα || 136 εὐγλωττίαν· εὐγνωττίαν || 137 Χίος· κτίσις α' γραφή || τόπος· τόπον || 140 τὸν κλιάνωμεν· τὸν τὸν κλιάνωμεν || 145 ἔχεις ἐγκρῦφιον· ἔχεις ἔχεις ἐγκρῦφιον

150 ἡ ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νύξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν, ὧν
οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν.¹⁴

Ἔλα καὶ σὺ, ὦ ἥλιε, νὰ κλιάψῃς διὰ τὸν ἥλιον τὸν λαμπρότατον τῆς
Χίου, γιατί καὶ σὺ ἔχεις συνήθειαν ν' ἀκούγῃς τῶν ἀνθρώπων, καθὼς
ἤκουσες ἕναν καιρὸν τὸν Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καὶ ἔφηρες τὸν δρόμον σου καὶ

155 ἐβοήθησές του.¹⁵

Ἔλα καὶ σὺ, ὦ θάλασσα, διὰ νὰ κλιάψῃς διὰ τὴν θάλασσαν τὴν
εὐρύχωρον καὶ μεγάλην,¹⁶ ἤγουν διὰ τὸν διδάσκαλόν μας, ὁ ὁποῖος μᾶς
ἐπότιζεν μὲ τὰς διδαχὰς τῶν θεολογικῶν του ἀτμῶν. Μά, ἐπειδὴ μὴδὲ ὁ
οὐρανός, μὴδὲ ἡ ἡμέρα, μὴδὲ ἡ νύκτα, μὴδὲ ὁ ἥλιος, μὴδὲ ἡ θάλασσα, μὴδὲ

160 ὁ ναὸς τοῦτος φρονοῦσι, μὴδὲ ὁ ἄμβωνας κόπτεται καὶ δὲν πέφτει κάτω,
ἅς κλιάψω ἐγὼ μοναχός, καὶ ἅς πῶ: ὦ θάνατε θάνατε πικρότατε, πῶς μᾶς
ἔφηρες ὀρφανούς, πῶς μᾶς ἔφηρες ἔρημους, πῶς μᾶς ἔφηρες ἀφώτιστους,
καὶ ἐπῆρες τὸν διδάσκαλόν μας!

Ἄλλ', ὦ Κύριε Κύριε, Θεὲ πατέρων καὶ Κύριε τοῦ ἐλέους, ἐπάκουσον

165 ἡμῶν ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, καὶ ἀνάπαυσον τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου Μιχαὴλ.
ἱερέως ἐν χορῷ τῶν δικαίων. Καὶ ἄλλα. Ἀμήν.

14. Ψαλμ. 18, 3-4. 15. Ἰησ. 10, 12 ἐξ.. 16. Πρβ. Ψαλμ. 103, 25

154 ἕναν καιρὸν: ἕνα γκαιρόν

ΠΗΓΕΣ

- 5 – Ψαλμ. 103, 24: «ὥς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας»
 11 – Ψαλμ. 138, 6: «ἐθανυματώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ»
 20 – Γέν. 3, 19: «γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ»
 20 – Γέν. 3, 19: «ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φάγῃ τὸν ἄρτον σου»
 21, 22 – Γέν. 3, 18: «ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι»
 21 – Γέν. 3, 16: «ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα· καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου»
 27 – Γέν. 4, 14: «καὶ ἔσται πᾶς ὁ εὐρίσκων με ἀποκτενεῖ με»
 33 – Ματθ. 18, 16: «ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥήμα»
 34-38 – Δανιήλ 3, 28-31: «ἐν ἀληθείᾳ καὶ κρίσει ἐποίησας πάντα ταῦτα διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. ὅτι ἡμάρτομεν ἐν πᾶσι καὶ ἠνομήσαμεν ἀποστῆναι ἀπὸ σοῦ καὶ ἐξημάρτομεν ἐν πᾶσι καὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ νόμου σου οὐχ ὑπηκούσαμεν οὐδὲ συνετηρήσαμεν οὐδὲ ἐποίησαμεν καθὼς ἐνετείλω ἡμῖν, ἵνα εὖ ἡμῖν γένηται. καὶ νῦν πάντα, ὅσα ἡμῖν ἐπὶ ἡγᾶγες, καὶ πάντα, ὅσα ἐποίησας ἡμῖν, ἐν ἀληθινῇ κρίσει ἐποίησας»
 38-39 – Δανιήλ 3, 37: «ὅτι, δέσποτα, ἐσμυκρύνθημεν παρὰ πάντα τὰ ἔθνη καὶ ἐσμεν ταπεινοὶ ἐν πάσῃ τῇ γῇ σήμερον διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν»
 49-50 – Ψαλμ. 136, 1-2: «Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος ἔκει ἐκαθίσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς Σιών. ἐπὶ ταῖς ἰτέαις ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν»
 70, 74 – Ὑσαῖας 1, 30: «ὥς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα»
 80 – Ἀμώς 8, 9: «δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς»
 84 – Ἱερεμίας 9, 17-18: «Καλέσατε τὰς θρηνούσας καὶ ἐλθέτωσαν, καὶ πρὸς τὰς σοφὰς ἀποστείλατε καὶ φθενγᾶσθωσαν καὶ λαβέτωσαν ἐφ' ὑμᾶς θρήνον»
 102, 103 – Ψαλμ. 18, 2: «Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν θεοῦ, ποιήσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα»
 105 – Ψαλμ. 18, 3-4: «ἡμέρα τῇ ἡμέρᾳ ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νύξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνῶσιν. οὐκ εἰσὶν λαλαῖα οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν»
 108, 109 – Ψαλμ. 103, 25: «αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος»

ΣΧΟΛΙΑ

1 εξ. Ο επιχρίδεις «Πένθος του διδασκάλου Μιχαήλ Βεστάρχη» που εκφωνήθηκε στις 16 Μαρτίου 1662, στην επεξεργασμένη μορφή που σώζεται, αποτελεί ένα ωραίο δείγμα της υψηλής στάθμης της εκκλησιαστικής ρητορικής στη Χίο το 17ο αιώνα. Ο Προσοπιάς φανερώνεται ως μορφωμένος θεολόγος και επιδέξιος ρήτορας σε μεικτῇ, εκκλησιαστικῇ και ιδιωτικῇ δημοτικῇ γλώσσᾳ με εκτενῆ παραθέματα ἀπὸ τις γραφές, τα οποία ἐντάσσονται αρμονικὰ στον εἰρμὸ των σκέψεων και στη ροὴ του λόγου, ο οποίος εμφανίζει, ἀπὸ τα σχήματα ρητορικῆς, κυρίως την επανάληψη και την κλίμακα ως μέσα ἐντυπωσιασμοῦ και μέθεξης του ἀκροατηρίου. Τίποτε δὲν δηλώνει, πῶς ο ἴδιος ἀνθρωπος εἶναι και ο ποιητῆς του «Δράματα περὶ γεννηθέντος τυφλοῦ» σε ἀκραιφνῶς δημοτικῇ γλώσσᾳ με μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ το εὐαγγέλιο του Ἰωάννη· τίποτε δὲν δηλώνει, ὅτι ο κήρυκας αὐτὸς χρησιμοποίησε με τρόπο επιδέξιο και συστηματικὸ, γιὰ το δραματικὸ του πῶνημα, τόσο την «Ερωφίλη» του Χορτάτη ὅσο και το «Βασιλέα Ροδολίνο» του Τρωΐλου. Ἴσως ἀξίζει

να εκδοθούν περισσότεροι λόγοι του από τον παραδεδομένο Αλεξανδρινό κώδικα. **62 εξ.** Το περίτεχνο σχήμα του λόγου χωρίζεται σε δύο μέρη: 1-62 και 62-167. Το πρώτο δεν κάνει καμιάν αναφορά στο κύριο θέμα, αλλά, ύστερα από μian εξύμνηση της ομορφιάς της κτίσης, απαριθμεί τους λόγους για την ύπαρξη τόσων συμφορών, ασθενειών, θανάτων και κακών. Και φέρνει παραδείγματα: ο Αδάμ έχασε τον παράδεισο για τη «γαστριμαργία» και την «υπερηφάνεια», οι Εβραίοι έχασαν την Ιερουσαλήμ για τις δικές τους αμαρτίες, και εμείς, οι Χιώτες, δεχόμαστε τις συμφορές μας για τις αμαρτίες μας επίσης. Αυτό είναι το σημείο όπου εισάγει το νεκρό διδάσκαλο: και ο θάνατος του Βεστάρχη στις αμαρτίες μας οφείλεται. **79 εξ.** Οι συγκινητικές επικλήσεις του Προσοψά στο νεκρό μαρτυρούν πραγματικό αίσθημα πένθους: ο λόγος απευθύνεται στα μέλη της αδελφότητας «Των Εισοδίων της Θεοτόκου» στον Άγιο Βίκτωρα, που γνώριζαν το Βεστάρχη τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1630. **89 εξ.** Η παράγραφος αυτή «εξηγεί» με ποιητικές παρομοιώσεις, γιατί ο «διδάσκαλος» ήταν ο παράδεισος. **108 εξ.** Και στην παράγραφο αυτή θρηνείται η απώλεια του με μεταφορές παρμένες από τη φύση: η Χίος έχασε βρύση και ποταμión, αλλά και ήλιο και αέρα. **122 εξ.** Σε εντυπωσιακή κλιμάκωση προτρέπει ο Προσοψάς να κλάψουν το διδάσκαλο οι γυναίκες, οι σοφοί, οι θεολόγοι, οι φιλόσοφοι, οι ρήτορες, οι ιερείς, οι διδάσκαλοι, οι πνευματικοί, οι πλούσιοι και πένητες το δικό τους, και τα «πνευματικοπαίδια» τον καθοδηγητή τους. **133 εξ.** Να κλάψει και ο ναός και ο άμβωνας, να κλάψει η Χίος όλη. Κι αν δεν έχουν δάκρυα οι άνθρωποι, να κλάψουν «τα άψυχα κτίσματα». **143 εξ.** Και η κλίμακα συνεχίζεται: Να κλάψει ο ουρανός, ημέρα και νύχτα, να κλάψει ο ήλιος και η θάλασσα. **158 εξ.** Η κατακλείδα: επειδή όλοι αυτοί δεν πρόκειται να κλάψουν, και ο ναός και ο άμβωνας δεν πρόκειται να ραγίσουν, θα κλάψει ο κήρυκας μοναχός και θα αρχίσει το μοιρολόγι. **166** Το «Και άλλα» υποδεικνύει ότι το τέλος του λόγου δεν καταγράφηκε εκτενώς και ότι θα ακολούθησαν ακόμα συμβατικές φράσεις και ευχές σχετικά με την ανάπαυση της ψυχής του νεκρού.